MƏŞƏDİ SÜLEYMAN BƏY MANSUROV



XATİRƏLƏR

MƏŞƏDİ SÜLEYMAN BƏY MANSUROV

XATİRƏLƏR

(İKİNCİ NƏŞR)

BAKI - 2005.

Tərtib edən: Eldar Mansurov.
Redaktor : İsmayıl Dadaşov

Mansurov S.
Xatirələr. B., 2005.

Mansurovlar nəslinin layiqli övladlarından biri - Məşədi Süleyman Mansurov zamanəsinin ən ziyalı nümayəndələrindən biri kimi tanınıb. O, musiqi, söz, sənət bilicisi olmaqla yanaşı, həm də böyük iş adamı, dövrünün savadlı şəxslərindən idi. Məşədi Süleymanın yaşadığı mənalı ömür vaxtilə yazdığı xatirələrində həkk olunub.

ISBN 5-86-874-046-7

"EQ" nəşriyyatı, 2005
© ELDAR MANSUROV


N. Chefez
WIEN
II Taborstrasse 41

On söz

…Payız günlərinin biri idi. Qamətli, bığıburma bir kişi İçərişəhərin əyri-üyrü küçələri ilə evinə gedirdi. Nəzərləri hər kəsdən gizlənməyə çalışan, çarşabının altında tir-tir əsən bir qadını tutdu. Qeyri-ixtiyari qadının dalınca getdi. Qadın zibilliyə yaxınlaşdı. Ora-bura baxıb, atılan zibilləri eşələməyə başladı. Ölü bir toyuq tapdı. Onu çarşabının altına qoyub, tələsik uzaqlaşdı. Şəhərin kənarında uçuq-sökük bir daxmaya girdi. Kişi qadının arxasınca daxmaya girmək istədi. Tərəddüd etdi. Amma marağı tərəddüdünü üstələdi. Daxmada həmin qadın və üst-başı nimdaş üç körpə vardı.

- Bacı, uşaqlarını da götür, gəl dalımca!

Qadın çaşmışdı. Amma bu hökmlü çağırışa yox deyə bilmədi.

Kişi onları öz mülkünə gətirdi. Nökər-qaravaşı çağırdı.

-Bu uşaqları aparın hamama. Yaxşıca çimizdirin, əyin-başlarını dəyişdirin, yemək verin.

Üzünü nökərlərdən birinə tutdu:

- Bu arada bir ev tap.

Nökərə pul verdi.

…İki gündən sonra həmin kişi yuxuda qeybdən bir səs eşitdi. Dəqiq anlamasa da, bu səsin İlahidən gəldiyini hiss etdi.

Səhər oyanıb, heç kəsə bir söz demədi. Küçəyə çıxdı.

Hər gün görüşdüyü adamlarla salamlaşdı. Salamlaşmalar adi idi. Amma kişini çağıranlar onun adının qarşısında bir söz işlədirdi:



Məşədi Süleyman Mansurov (1900)

MƏŞƏDİ…

Bu şəxs Badi-kubənin sayılan mülkədarlarından, məşhur Mansurovlar nəslindən - Məşədi Məliyin oğlu Süleyman Mansurov idi…

…Məşədi Süleymanın kimliyi haqda fikirləşəndə, bir sıra qəribəliklərlə qarşılaşırsan. İndiki reallıqla o vaxtkı xətir-hörmət, təmizlik, halallıq təzadlı görünür. Onu tanıyanların və tanımayanların bu halal kişiyə böyük inamı insanı riqqətə gətirir. Bir daha dərk edirsən ki, dünyada sözün böyük anlamında KİŞİLƏR olub.



Məşədi Süleyman Mansurov (1906)

Məşədi Süleyman musiqi, söz, sənət bilicisi olmaqla yanaşı, həm də böyük iş adamı idi. Nəvəsi Eldar Bəhram oğlu Mansurovun min bir qayğı və əziyyətlə qoruduğu sənədlər buna bir daha sübutdur. Aydın olur ki, Mansurovlar nəslinin ən işgüzar, ən sərişteli üzvü Məşədi Süleyman olub.

O, zamanəsinin ən böyük icarədarlarından biri idi. Bir çox neft şirkətlərinə boru kəmərlərinin çəkilişi üçün həm özünün, həm də ona etibar olunmuş torpaqları icarəyə verirdi. Bu şirkətlərdən bir neçəsinin adını çəkək:

"Восточное Товарищество", "Русское Нефтяное Общество" (РУНО), Русское Товарищество "Нефть", "Общество Борн", Товарищество "Бр. Мирзоевы и К", Товарищество "Арамазд", "Русское Нефтепромышленное Общество", Товарищество "Бр. Нобель", "Восточное общество Товарных Складов" və s.



İçəri Şəhər XX əsrin əvvəlində

Qohumlarının bir çoxu bütün varidatının məhz onun tərəfindən idarə olunmasını sənədləşdirib. Maraqlısı və əslində indiki gündən baxanda, qəribəsi odur ki, o vaxtkı Bakının bir çox mülkədarları da öz torpaqlarının, mülklərinin Məşədi Süleyman tərəfindən idarə olunmasını onun özündən xahiş ediblər… Xahiş ediblər. Kiçik bir örnək. İçərişəhərli mülkədar Mirzə Ağa İsgəndərov notariusun təsdiqlədiyi sənəddə Məşədi Süleymandan xahiş edir ki, onun (Mirzə Ağa İsgəndərovun - red.) torpaqlarının idarə olunması ilə məşğul olsun. Torpaqları Məşədi Süleyman özü məsləhət bildiyi şəxsə və münasib bildiyi qiymətə icarəyə versin. Bu işlərin bütün haqları da Məşədi Süleymana verilib.

Məşədi Süleymanın həyat yoldaşı Həcər xanım, bacısı Anaxanım, qardaşları Mansur və Ağahüseyn də öz varidatlarını ona həvalə ediblər. Bu siyahını çox uzatmaq olar.

Məşədi Süleymanın özünün də bir çox mülkləri və torpaq sahələri olub. O vaxtlar onun kimi işinə diqqətli, işində səliqəli adamlar az olub. O, vergiləri vaxtlı-vaxtında ödəyib, sahibi olduğu və ona həvalə edilən torpaqların təmizliyinə diqqət yetirib. Hətta bir dəfə torpaqların təmizlənməsi üstündə Bakı milyonçusu Musa Nağıyevi məhkəməyə verib (arxiv sənədləri var - red.) və məhkəməni udub.

Məşədi Süleyman dövrünün savadlı şəxslərindən olub - alman, fransız, ingilis, italyan, rus, fars, türk dillərində sərbəst danışıb və yazıb.

Dünyanın bir çox ölkələrini gəzib. Ona gələn məktubların coğrafiyası buna

əyani sübutdur. Diqqət edək: Vyanadan, Davosdan, Tamperedən, Parisdən, Peterburqdan, Moskvadan, Pyatiqorskdan və bir çox başqa şəhərlərdən dostlarının göndərdiyi məktublar Məşədi Süleymanın sadiq dost olduğunu göstərir. Avstriyada xəstələnən bir dostuna gül dəstəsi göndərən şəxsin mənəviyyatı və sadiqliyi göz qabağındadır.

Məşədi Süleymanın yaxın dostlarından biri Bakı milyonçusu Musa Nağıyevin oğlu İsmayıl olub. Uzun müddət İsveçrədə - Davosda müalicə alan İsmayılın Süleymanla məktublaşması onların pak dostluğuna, ülvi sadiqliyinə bir nümunədir. İsmayılın məktublarında Məşədi Süleymana bir qardaş sevgisi hiss olunur. Əli qələm tutmayan vaxtlarında məktublarını həyat yoldaşı Yuliya yazırmış : "Çox hörmətli cənab Mansurov, İsmayıl üzr istəyir ki, məktubu özü yaza bilmir. Onun hərarəti yüksəkdir və güclü başağrıları var. Özünə gələn kimi Sizə məktub yazacaq. Cənab Xanlarova da salam göndərir. Elə indicə Vyanadan və Bakıdan məktublarınızı aldıq. Cavab yazırıq. Hörmətlə, Yuliya". Bu məktub 1916-cı il fevralın 21-də göndərilib. Bundan 15 gün əvvəl, fevralın 6-da İsmayıl özü də ona məktub göndərmişdi.

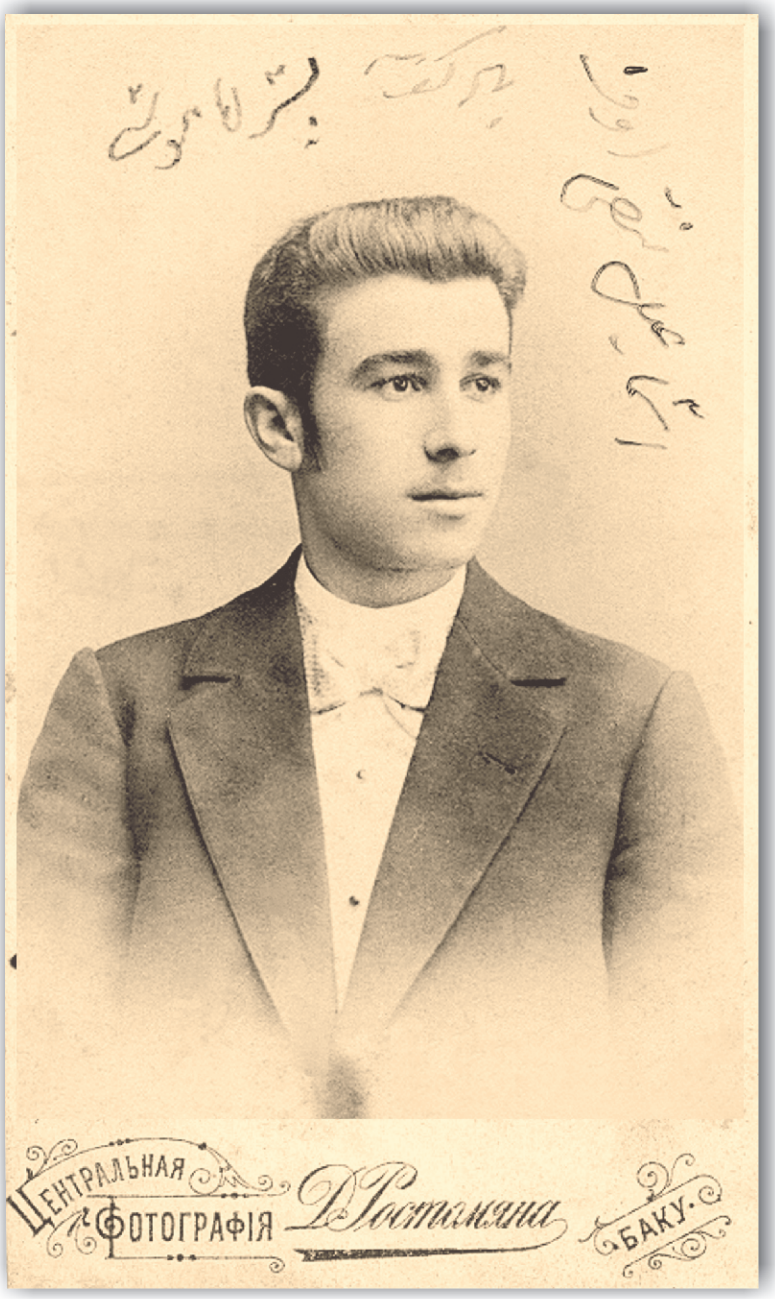

Ağa İsmayıl Nağıyev (1898)

Məşədi Süleyman bütün bu keyfiyyətləri ilə yanaşı həm də çox yaraşıqlı kişi olub. Şəkillər də bunu sübut edir. Deyirlər ki, Məşədi Süleyman və qardaşı Mansur küçədən keçəndə evlərin pəncərələrindən qadınlar gizlincə onlara baxarlarmış. Azərbaycan kişisinə xas olan qamət, boy-buxun, dürüst yeriş bütün bunlar Məşədi Süleymanın xasiyyəti ilə də uzlaşırdı.

Amma Məşədi Süleyman özü çox qısqanc kişi olub. Nə qədər axtardıqsa, nə ailənin arxivində, nə də qohum-əqrəbada onun həyat yoldaşı Həcərxanımın şəklini tapa bilmədik. Həcərxanım çox gözəl olduğundan Məşədi Süleyman ona şəkil çəkdirməyə icazə vermirmiş və sözsüz ki, evdən də həmişə bir yerdə çıxarlarmış.

Həcərxanımdan söz düşmüşkən… Çox varlı bir ailənin qızı imiş. Atası Hacı Haşım dövrünün zəngin kişilərindəndi - bir neçə neft mədəninin, böyük torpaq sahələrinin və mülklərin sahibi idi. Həcərxanımın iki bacısı Məsməxanım, Şəhrəbanu xanım və bir qardaşı Əliheydər olub. İndiki Rus Dram Teatrının yerində Əliheydərin tikdirdiyi başqa bir teatr olub - "Sinematoqraf Mikado".



Əliheydər Hacı Haşım oğlu Kərimov (1915)



Hacı Haşım Kərimov (1890)

Sonradan o teatrı rekonstruksiya ediblər.

Məsməxanımın həyat yoldaşı Ağabəy Ağarəhimbəy oğlu Səfərəliyev həm də onun xalası oğludur. Ağabəyin anası Nurcahan xanım Məsməxanımın anası Cəvahir xanımla doğma bacı olublar. Məsməxanım Bəhram Mansurovun xalasıdır.

Məşədi Süleyman muğamın dərin bilicilərindən biri kimi də tarixdə qalıb. O vaxtkı Azərbaycanın elə bir sənətkarı, elə bir musiqiçisi tapılmaz ki, Məşədi Süleymanla dostluq etməsin, onun evinin qonağı olmasın.

Atası Məşədi Məliyin vəfatından sonra onun musiqi məclislərini oğlu



Sinematoqraf «MİKADO»
(1920-ci illərin sonu)



Məsməxanım Hacı Haşım qızı

Süleyman davam etdirib. Nəhəng sənətkarların, muğam bilicilərinin bu ocaqdan ayağının kəsilməməsinin səbəbi, məhz Məşədi Süleymanın dürüst muğam biliyi və dostluğu olub. Hər bir muğamı incə çalarlarına kimi bilən, onun mahiyyətini başa düşən bu kişi sözün əsl mənasında sənət sərrafı olub. Əlimizdə olan muğam cədvəlləri, bütün muğamların şöbələrinin aydınlıqla, ardıcıl düzülüşlə tərtibi Məşədi Süleymanın bizlərə çox qiymətli mirasıdır.

Ağabəy Ağarəhimbəy oğlu Səfərəliyev
(1907)



Məşədi Süleyman Mansurov
(1906)

Bu BÖYÜK KİŞİNİN həyatı və yaradıcılığı bizim üçün, gələcək nəsillər üçün bir meyardır. Onun haqqında bildiklərimizi, eşitdiklərimizi və nəvəsi, görkəmli bəstəkarımız Eldar Mansurovun öz şəxsi arxivindən bizə təqdim etdiyi materialları, Məşədi Süleymanın xatirələrini, onun müxtəlif sənədlərini, fotoşəkillərini, məktublarını təqdim edir, bu sənət fədaisinin, sadiq dostun və gözəl ailə başçısının həyatının müəyyən fraqmetlərini sizinlə baş-başa buraxırıq.

Fikrimizcə, tariximizi, mədəniyyətimizi və tariximizin, mədəniyyətimizin MAGİKANLARINI unutmasaq, gələcəkdə bizim də unudulmaq qorxumuz yoxdur…

MƏŞƏDİ SÜLEYMANIN XATİRƏLƏRİ



Məşədi Süleyman Mansurov
(1908)

Mən, Məşədi Süleyman Məşədi Məlik Məmməd oğlu 15 oktyabr 1872-ci ildə Badi-Kubədə doğulmuşam. Badi-Kubə ancaq qala içərisindəki şəhər idi. Bütün ömrüm də elə orda keçib. Dünyanın çox yerində olmuşam. Amma heç bir ölkə, heç bir şəhər mənə əcdadlarımın yatdığı bu torpaq qədər əziz olmayıb.

İçərişəhərdə düz evimizin qabağında "Ağa Salah meydanı" adında məşhur bir yer var. Oranı mənim babam Ağa Salah düzəldib, kiçik evləri sökdürüb yerində böyük bir meydan yaradıb, ortasında da tut ağacı əkdirib. Camaat da bu meydana o vaxtdan babamın adını verib.

Babamdan söz düşmüşkən... Babamın ulu babasına qədər nəslimizin böyükləri haqda az da olsa, bilirəm. Babam Ağa Salahın ulu babası Hacı Kərim Badi-Kubənin ən varlı mülkədarlarından biri idi. Onun çoxlu əkin torpaqları və mal-qarası vardı. Hacı Kərimin oğlu Hacı Mansur da atasından qalan var-dövləti daha da artırıb, şəhərin ən varlı və hörmətli adamlarından biri olub.

Onun dörd oğlu vardı Ağa Hüseyn , Məşədi Süleyman, Məşədi Məlik və Ağa Həsən. Ağa Hüseyn və qardaşı Ağa Həsən əsasən ticarətlə məşğul idilər. O biri qardaşları Məşədi Süleyman və Məşədi Məlikin isə çoxlu gəmiləri var idi. Ulu babam Ağa Hüseynin İçəri şəhərdə və forştatda bir çox mülkləri və dükanları olub...

Babam Ağa Salah (1800-1848) öz dövrünün sayılan kişilərindən idi.

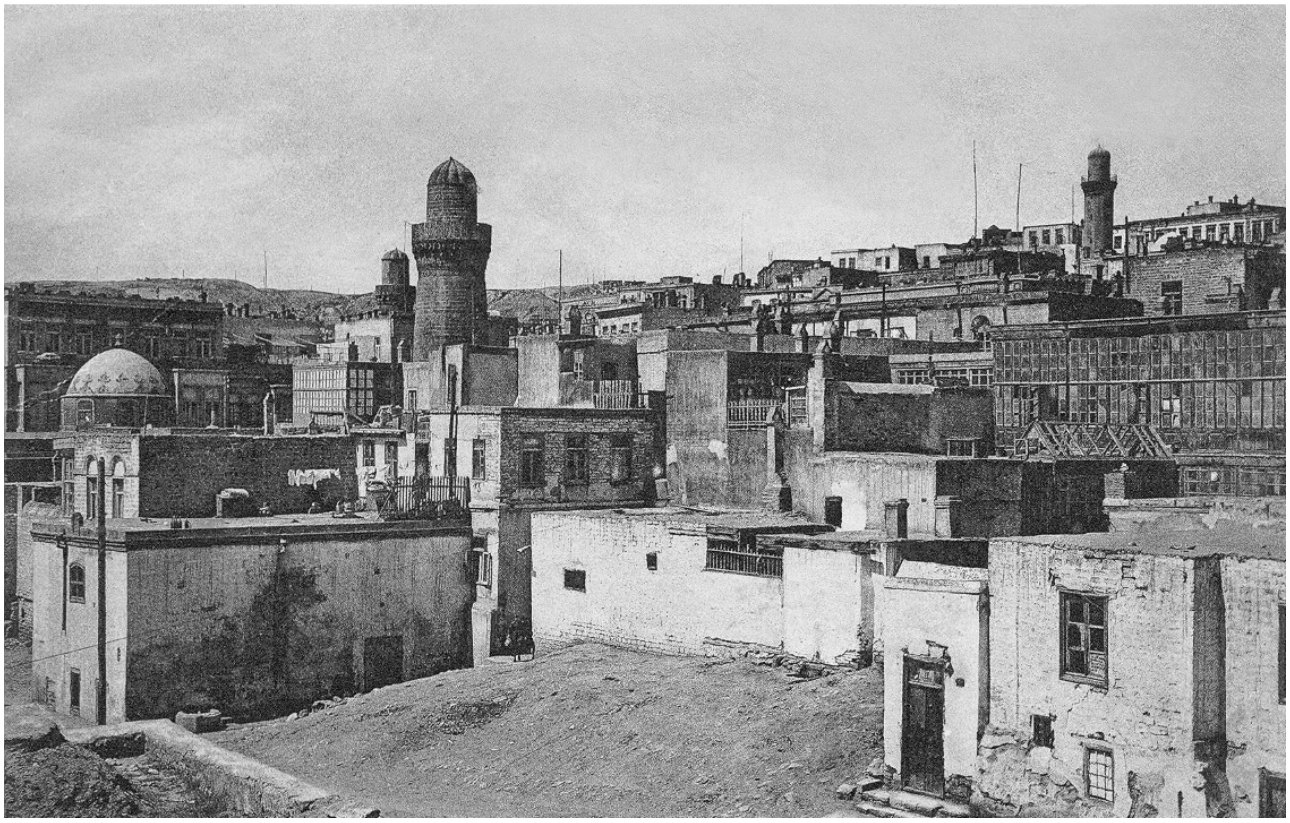

İçəri Şəhər XIX əsrin axırlarında

Nəsillikcə mülkədar və zadəgan olan Ağa Salahın əsas işi gəmiçilik və ticarət olub. Özündən sonra onun çoxlu mülkləri və var-dövləti qalıb.

Atam Məşədi Məlik Məmməd mənə deyərdi ki, hələ uşaq olanda, atası Ağa Salah xəstəlikdən rəhmətə gedib və onlara Ağa Salahın kiçik qardaşı Hacı Əli 1848-ci ildən 1855-ci ilə qədər himayədarlıq edib.

Hacı Əli 1810-cu ildə doğulmuşdu. O, əsasən ticarətlə məşğul olurdu. Qardaşı uşaqlarının həddi-buluğa çatanacan bütün işlərini Hacı Əli aparırdı. Onun özünün də iki qızı vardı. Nəslimizin tarixini də atam Məşədi Məlik Məmmədə məhz Hacı Əli danışmışdı.

Bizim kökümüzün bir ucu çox qədimlərə gedib çıxır. Onun dediyinə görə Bakı xanı Məlik Məhəmməd xanla bir nəslindənik. O deyirdi ki, hələ xanlıq dövründən Badi-Kubədə rəsmən 68 nəfər bəy, ağa və fəxri vətəndaş olub. Onların arasında bizim nəslin - Mansurovların da adı çəkilib. (Bu fakt Rus İmperiyasının əsilzadələr haqqında olan hüquqi sənədlərdə öz təsdiqini tapıb-red).

Babam Ağa Salahın kəbin ilə üç arvadı olub:

Qızxanım Məşədi Əhməd qızı,

Qızxanım Hacı Ələkbər qızı (1813- 12 oktyabr 1898),

Qızxanım Kərbəlayi Qasım qızı.

Onun birinci arvadından bir qızı olub Raziyyə xanım (1823-1901).

İkinci arvadından isə iki oğul və iki qız övladı olub Məhbubə xanım (1841-1902), Məşədi İsmayıl (1842-1900), Məşədi Məlik Məmməd (1845-1909),

Списокъ

О лицахъ и семействахъ не принадлежащихъ податному сословію, какъ то: о чиновникахъ бекахъ, почетныхъ гражданахъ и Армяно-григоріянскомъ и магометанскомъ духовенствѣ.

Составленъ въ Декабрѣ 1860 г.

№№ семействъ по порядку.	№№ подъ которымъ записаны по послѣднему.	Имена, отчества и прозванія лицъ мужескаго пола	Лѣта.	Объясненіе прибыли послѣ послѣдняго описанія.	Число душъ женскаго пола въ семействѣ	914 Какой вѣры.
		Почетные потомственные граждане Г. Баку.				
94.		Аджи Али бекъ Аджи Мансуръ бековъ племянники его: Исмаилъ бекъ Меликъ Мамедъ бекъ Ага Мамедъ бекъ. сынъ его Али Мурадъ	40. 15. 16. 40 2.	По удостовѣренію бековъ и почетныхъ лицъ числомъ 68 человѣкъ, современъ Ханскихъ пользуются почетомъ и бекскимъ званіемъ и не принадлежатъ къ податному сословію, въ чемъ имѣютъ документы за №№ 225, 381, 1000, 3997, 3998. и 3999.	Семейство подъ №94 исключено по сему списку 4. вовсе счетъ по протоколу Палаты 30 Іюля 1863 года состоявшемуся утвержденному Великимъ Княземъ Намѣстникомъ Кавказскимъ. Какъ это видно изъ предложенія Начальника Главнаго Управленія отъ 28 октября 1863 года за №6077.	

СВОДНЫЙ ИМЕННОЙ СПИСОКЪ

родамъ и лицамъ высшаго сословія въ мусульманскихъ частяхъ Закавказскаго края, причисленнымъ къ сословіямъ *потомственныхъ бековъ* и *родовыхъ агаларовъ*, которымъ, по проэкту о личныхъ правахъ этого сословія, предполагается сохранить званіе *бековъ* и *агаларовъ*, съ предоставленіемъ имъ правъ потомственнаго дворянства Россійской Имперіи.

№№ по порядку, по сему списку.	ФАМИЛІИ.	№№ по спискамъ Бекскихъ Коммисій и №№ ихъ протоколовъ.	№№ по поверочнымъ спискамъ бывшаго Совѣта Намѣстника Кавказскаго и Совѣта Главноначальствующаго гражданскою частью на Кавказѣ.
	Г. По Бакинской Бекской Коммисіи.		
	(Составленъ по журнальному постановленію Совѣта Главноначальствующаго гражданскою частію на Кавказѣ, 26 и 27 Мая 1888 года).		
115	Гаджи-Гашимъ-бековъ	59/236	59
116	Мамерза-бековы	63/238	63
117	Гаджи-Неджафъ-бековы. . . .	64/240	64
118	Гаджи-Неджафъ-бековы. . . .	65/240	65
119	Гаджи-Неджафъ-бековы. . . .	66/240	66
120	Аллахъ-Кули-бековы	67/240	67
121	Меликъ-Мамедъ-Али-бековы. .	68/242	68
122	Меликъ-Мамедъ-Али-бековы. .	69/242	69
123	Меликъ-Мамедъ-Али-бековы. .	70/242	70
124	Гаджи-ханъ-Мамедъ-бековы .	71/243	71
125	Баба-бековы	73/214	72
126	Сулейманъ-бековы	74/246	74
127	Сулейманъ-бековы	75/246	75
128	Гаджи-Али-бековы.	76/247	76
129	Абдурагимъ-бековы	77/248	77
130	Панахъ-бековы	78/249	78
131	Гаджи-Кадимъ-бековы	79/250	79
132	Лятифъ-бековы	80/252	80
133	Гаджи-Рагимъ-бековы	82/255	82
134	Ибрагимъ-бековы	83/255	83
135	Ага-бековы	84/257	84

Şəhrəbanu xanım (1847-1848).

Üçüncü arvadından isə uşağı olmayıb.

Böyük bibim Raziyyə xanım Ağa Məmməd Əli Murad oğluna ərə gedib. Onların iki oğlu olub Məşədi Əli Murad və Məmməd Qasım.

O biri bibim Məhbubə xanım 1860-cı ildə Hacı Ağa Zeynal Ramazanova ərə gedib. Onların da Hacı Məmməd Kərim, Məşədi Qasım, Məşədi Tağı, Nurcahan xanım, Bilqeyis xanım, Mina xanım adında uşaqları olub.



Məşədi İsmayıl Mansurov (1867)

Əmim Məşədi İsmayılın övladı olmayıb. Həyatdan zövq almağı xoşlayan adam olub. Həmişə ətrafında musiqiçilər, artistlər olardı. O, 1900-cü ildə rəhmətə gedib.

Kiçik bibim Şəhrəbanu xanım isə uşaq ikən 6 aylığında ölüb.

Atam Məşədi Məlik Məmmədin də iki arvadı olub-Üm Leyla xanım Hacı Mirzə Ağa qızı və Soltan Bəyim Mirzə Baxış bəy qızı Ələkbərova (1855-26 aprel 1906).

Onun birinci arvadından iki oğlu Kərbəlayi Ağa Hüseyn (1864-1937) və Soltan (1867-....),ikinci arvadı Soltan Bəyimdən isə biz dünyaya gəlmişik - mən-Məşədi Süleyman (1872), Mirzə Mansur (1887), bacılarım Şəhrəbanu xanım (1879) və Anaxanım (1881). Şəhrəbanu xanım 29 oktyabr 1893-cü ildə14 yaşında vəba xəstəliyindən ölüb.



Anaxanım Mansurova

Anaxanım isə1895-ci il, dekabrın 16-da, 15 yaşında İranın Bakıdakı kələntəri (vergi məmuru - red.) Əbdül Mütəllim Kərbəlayı Əbdülbağı oğlu Kələntərova ərə gedib. Əbdülün onda 28 yaşı vardı. Atası Hacı Səlim Kələntərov o dövrün varlı və sayılan kişilərindən idi. Onun yeddi gəmisi vardı. Bir dəfə İrana gedən rus poçt gəmisi batırmış. Hacı Səlimin gəmilərindən biri bu rus gəmisini buksirə çəkir. Rus çarı onu çağırır Peterburqa. Ona Müqəddəs Georgi xaçı və bir xəz kürk bağışlayır. Taxtının yanındakı kürsülərdən birini göstərib deyir ki, bura sənin yerindir. Nə vaxt gəlsən, gözümüz üstə yerin var. Hacı Səlimin Karvansaranın yanında ikimərtəbəli bir mülkü vardı

(indiki Karvansaray restoranı - red.). Əbdül və Anaxanım bu mülkdə yaşayırdı. 1932-ci ildə şura hökuməti o mülkü konfiskavat, yəni müsadirə edib . Onların dörd oğlu Ağasəlim (1897), Ağakərim (1903) Əbdülbağı (1907), Ağacavad (1910) və bir qızı - Şəhrəbanu (1920) olub.

Bacım Anaxanım 1944-cü ilin martında rəhmətə gedib.

Atamın birinci nikahından olan kiçik oğlu Soltan da gənc yaşlarında dünyasını dəyişib.

Böyük oğlu Kərbəlayi Ağahüseyn isə 1898-ci ilin 28 aprelində Üm-Səlimə Məşədi Əbdüldəyan qızı ilə evlənib. Bu nikahdan onların dörd oğlu Ağa Salah (1901), Ağa İsmayıl (1904), Ağa Sadıx (1907), Ağa Mehdi (1912) və bir qızı Üm-Leyla (1909) olub.

Atam Məşədi Məlik Məmməd öz zəmanəsinin ziyalılarındandı. O, mülkədar olmaqla yanaşı həm də musiqinin vurğunu idi. Gözümü açandan həmişə tar-kamança-xanəndə səsi eşitmişəm. Badi-Kubədə hamı yaxşı bilirdi ki,hər dəfə musiqi səsi gələndə yenə evimizdə muğam məclisi var.

Qonşuluqda yaşayan molla qəzəblə lənət yağdırardı: “Allah sizə qənim olsun,bu evdə şeytanlar yuva salıb”. Amma qonşular mollanın bu lənətlərinə gülərdilər.

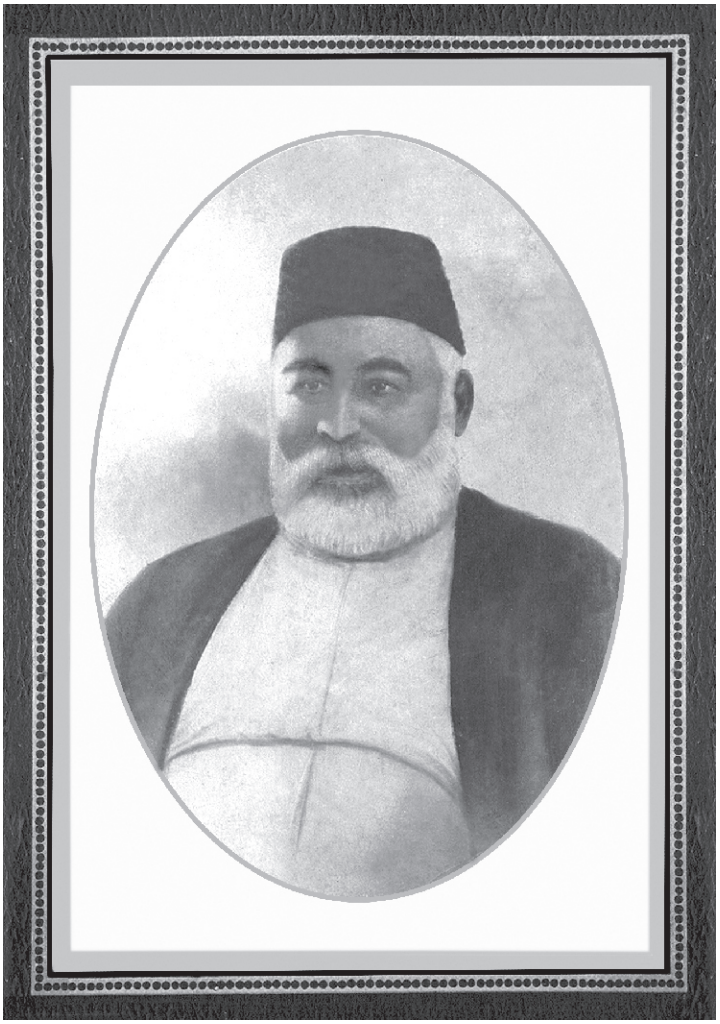

Məşədi Məlik Mansurov (1900)

Şəhərin bütün şair və musiqiçiləri, ziyalı və mülkədarları bizim evin qonağı olardı.Gələn qonaqlar atamı sadəcə Məşədi Məlik deyə çağırardı. Mən bu insanlardan çox şey öyrənmişəm. Sənətə, sözə marağım elə uşaqlıqdan başlayıb. Atam Məşədi Məlik hərtərəfli musiqi bilicisi idi. Tarda, kamançada, cürə sazında, qavalda, yeddidilli qarmonda çalmağı bacarırdı.

Atam Məşədi Məlik 1327-ci il məhərrəm ayının 12-də, yəni 1909-cu il yanvarın 21-i vəfat edib. Həkim kağızında "Разрыв сердца" (infarkt - red.) yazılmışdı. Onun hüzr məclisini şəhərin Cami məscidinin axundu, Məmmədəli Axundzadə aparıb.Rəhmətlik atam mənim övladlarımı görməyib. Həcər xanım Hacı Haşım qızı ilə toyumuz 3 noyabr 1909-cu ildə olub.

Birinci oğlumuz Ağa Məlik, babası Məşədi Məliyin ölümündən 1 il sonra, 1328-ci ilin səfər ayının 6-da, cümə axşamı 4 fevral 1910-cu ildə doğulub, 1926-cı il fevralın 25-də xəstəlikdən rəhmətə gedib.

İkinci oğlum Bəhram çərşənbə günü, 1329-cu il, şəvval ayının 17-sindəndir, yəni 8 sentyabr 1911-ci il.

Qızım Sara 1331-ci il, rəbbiəl-axərin 8-i, çərşənbə axşamı 4 mart 1913-cü ildə dünyaya gəlib.

Sonbeşiyim Nadir isə 1332-ci ilin zilhəccə ayının 18-i, qədr bayramı günü - 1914-cü ildə doğulub.



Soldan: Bəhram və Ağa Məlik Mansurovlar (1912)

Uşaqların anası cavan yaşında dünyadan köçüb. Bu olub 1334-ün şəvval ayının 10-da, toyumuzdan cəmi 8 il sonra 16 avqust 1916-cı ildə Şüvələndakı bağımızda.

Həcərxanım öləndə kiçik oğlum Nadirin heç iki yaşı yox idi. Düzdür, milliyyətcə alman olan bir quvernantkamız vardı, uşaqlara baxmağa kömək edirdi.O, alman, fransız və rus dillərini də onlara öyrədirdi. Amma yemək işini, özlərinə və qonağa qulluq işini uşaqlara özüm öyrətmişəm.

Bir ara lap çətinlik çəkirdim. Evə bir qadın gətirdim. Qadını onunçün gətirdim ki, uşaqlara baxmaqda mənə kömək etsin, həm də qulluğumda dursun. Bilirdim ki,o, uşaqlara analarının yerini verə bilməz. Amma evdə qadın əli vacibdi.



Soldan: Bəhram, Sara və Ağa Məlik Mansurovlar quvernantkaları ilə (1914)

Qadının evə gəlməyindən bir-iki ay keçməmişdi ki, bir gün evə gələndə, gördüm uşaqlar ağlayır. Başa düşdüm ki, uşaqlara yaxşı baxmayıb. Heç nə demədən yola saldım, çıxdı getdi. Ondan sonra uşaqları yad qadının ümidinə qoymadım. Ataları da özüm oldum, anaları da.



Məşədi Məlik Mansurovun Şüvəlandaki bağı.(XIX əsrin əvvəllində tikilmişdir)

Şüvəlandakı bağımız demişkən… Bu bağın sahəsi 1 hektardan çox idi. Yay aylarında biz bu bağda qalardıq. Şəhərdəki evimizin bütün qonaqları da gələrdilər bura. Musiqiçilər, şairlər, tacirlər, məmurlar, notariuslar, arxitektorlar, daha kimlər… Qonaqsız günümüz olmazdı. Bu bağı 30-cu illərdə şura hökuməti əlimizdən aldı, elədi selsovet, yəni kənd soveti.



Soldan: Məşədi Süleyman, Talıbxanov, Mirzə Mansur, Məşədi Məlik, Qarçavodski arvadı ilə Şüvəlanda Mansurovların bağında (1900).



Notarius Somov arvadı ilə Məşədi Süleymanın Şüvəlandakı bağında (1913)

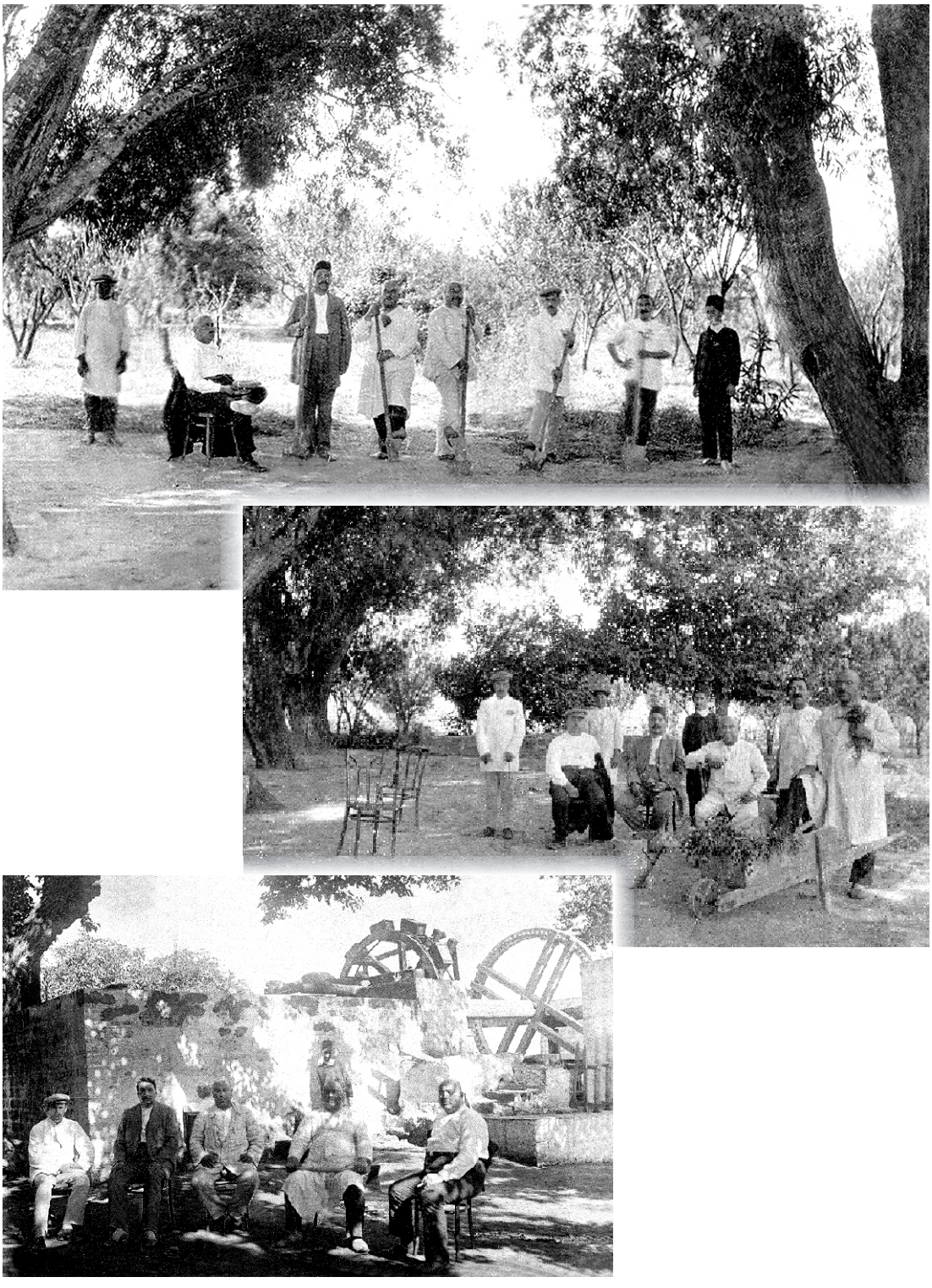

Hacıbaba Əlbağır oğlu, Mirzə Mansur, dağlı Abbas, içərişəhərli Sadıq Məşədi Süleymanın Şüvəlandakı bağında (1915)







Yuxarda: Məşədi Süleyman və Vasif bəy Xanlarov Maştağada Hacıağa bəyin bağında (1915)

Aşağıda: Ələsgər bəy Xanlarov Maştağada öz bağında (1905)



Məşədi Məlik Mansurovun Mərdəkan və Qala kəndlərində bağ sahələrinin xəritəsi

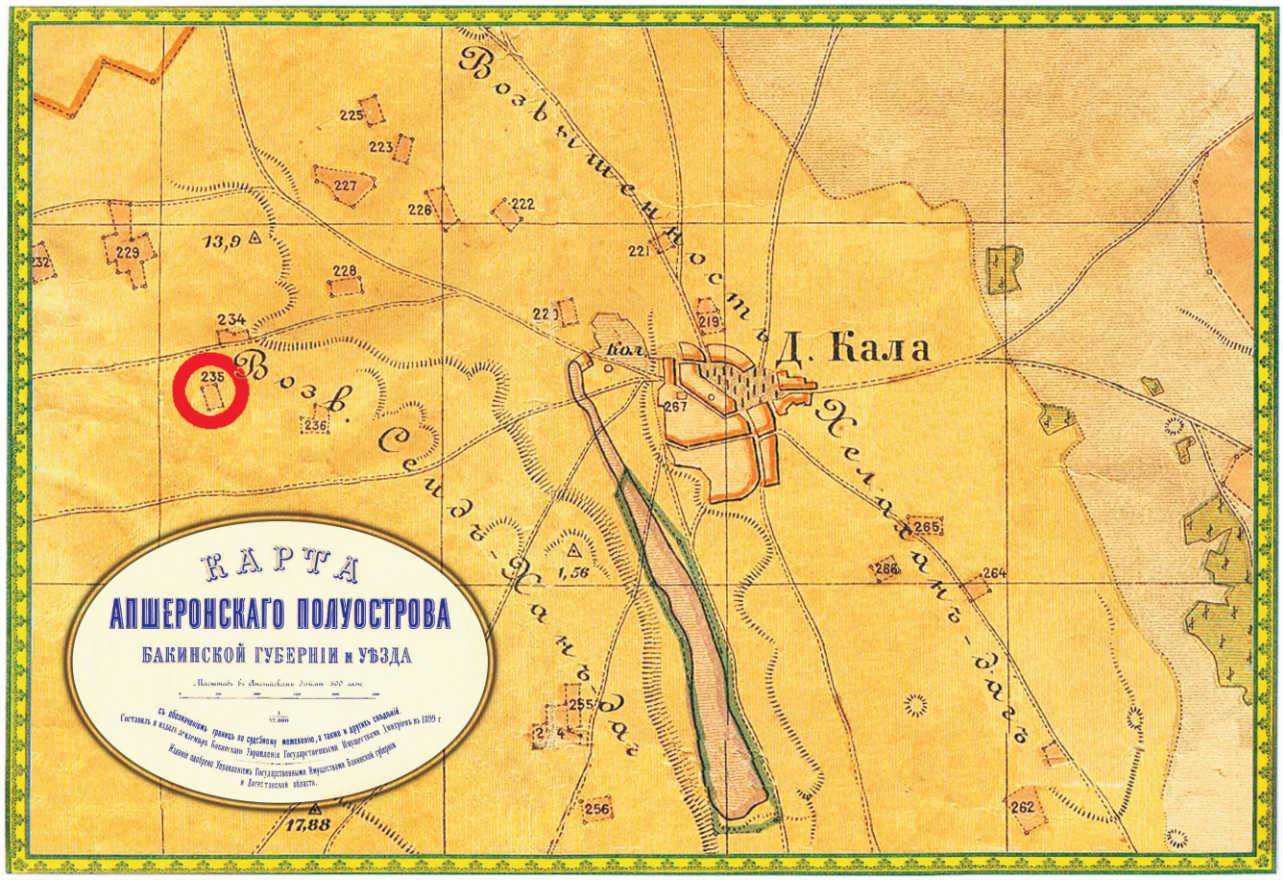

Ümumiyyətlə, bizim Bayır və İçəri şəhərdə 20-yə yaxın mülklərimiz vardı. 1920-ci ilin sentyabrından başlayaraq, Şura hökuməti hamısını konfiskavat eləyib idarələrə verdi.

Şura hökümətindən əvvəl təkçə İçəri şəhərdə bizim "Большая крепостная"- 4, 5, 6, 7, 8, 30, 37, 39, 418, 953 (iki dükanı ilə birlikdə), "Большая Минаретская"- 224, 226, "Бухарская"- 41, "Тверская"- 28-də mülklərimiz olub.

O vaxtlar atam Məşədi Məlikin Mərdəkanda 4, Şüvəlanda 4 və Qalada bir bağı var idi.

Qız Qalasının yanında "Набережная"(Neftçilər prospekti-red.) 59-da üçmərtəbəli mülkümüzdən 20-ci ilin sentyabrında bolşeviklər bizi çıxartdılar. Soldatlar içəri girib dedilər ki, paltarlarınızı geyinin, uşaqları da götürüb, çıxın evdən. Ancaq əynimizdəki paltarlarla çıxdıq o mülkdən və bir də o evə qayıtmadıq.

Suraxanski (Первомайская-red) 111-də, bazarnı küçənin (H.Hacıyev küçəsi -red.) tinində balaca bir daxma verdilər bizə. Çarəmiz nə idi, birtəhər yerləşdik ora. Yaşayış üçün nə lazım idi, hamısını təzədən aldım. Bir az sonra həmin evdə özümə bir guşə düzəltdim. Başladım tar düzəltməyə... Amma

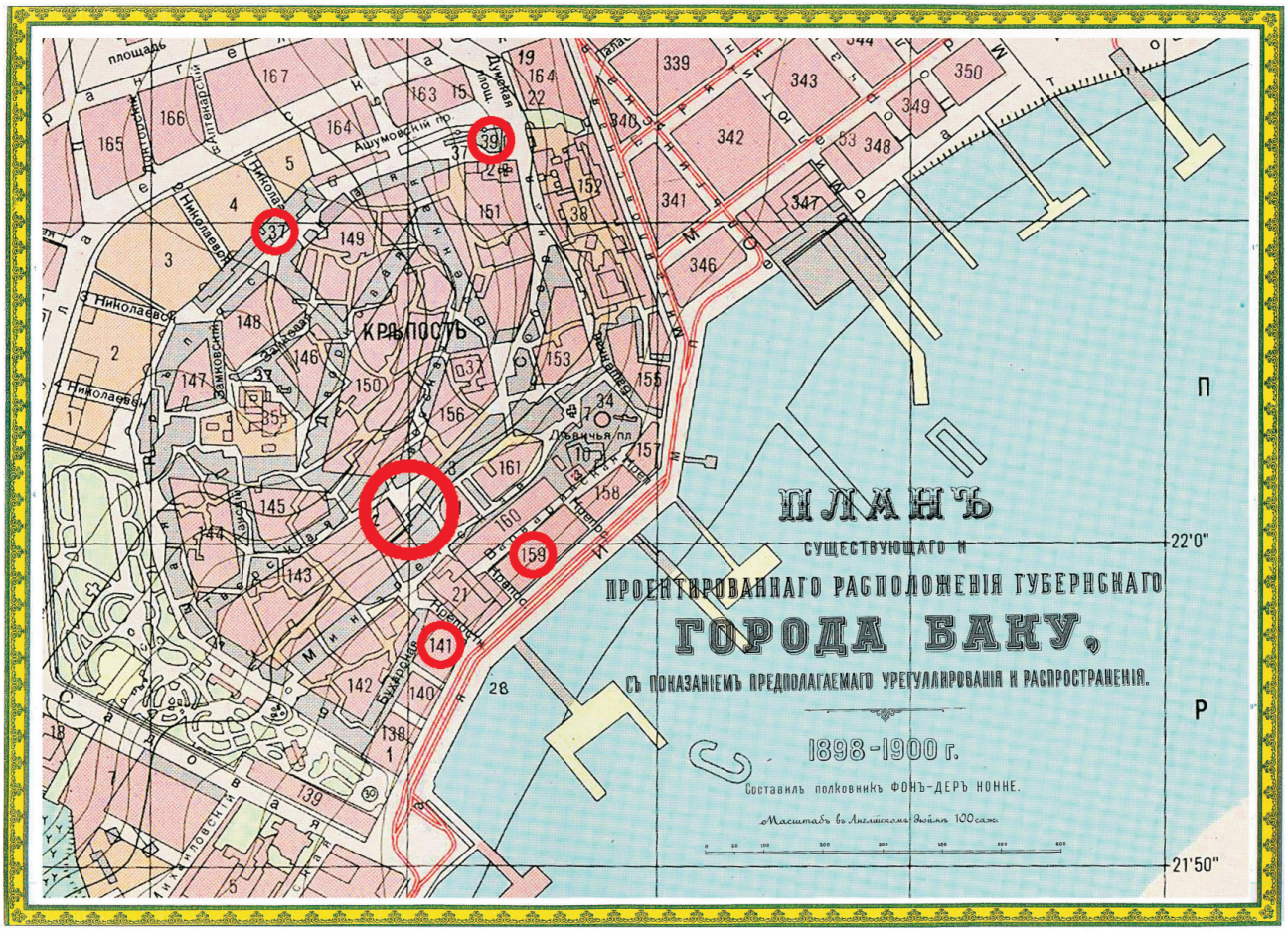

Mansurovların İçəri Şəhərdəki mülklərinin xəritəsi.

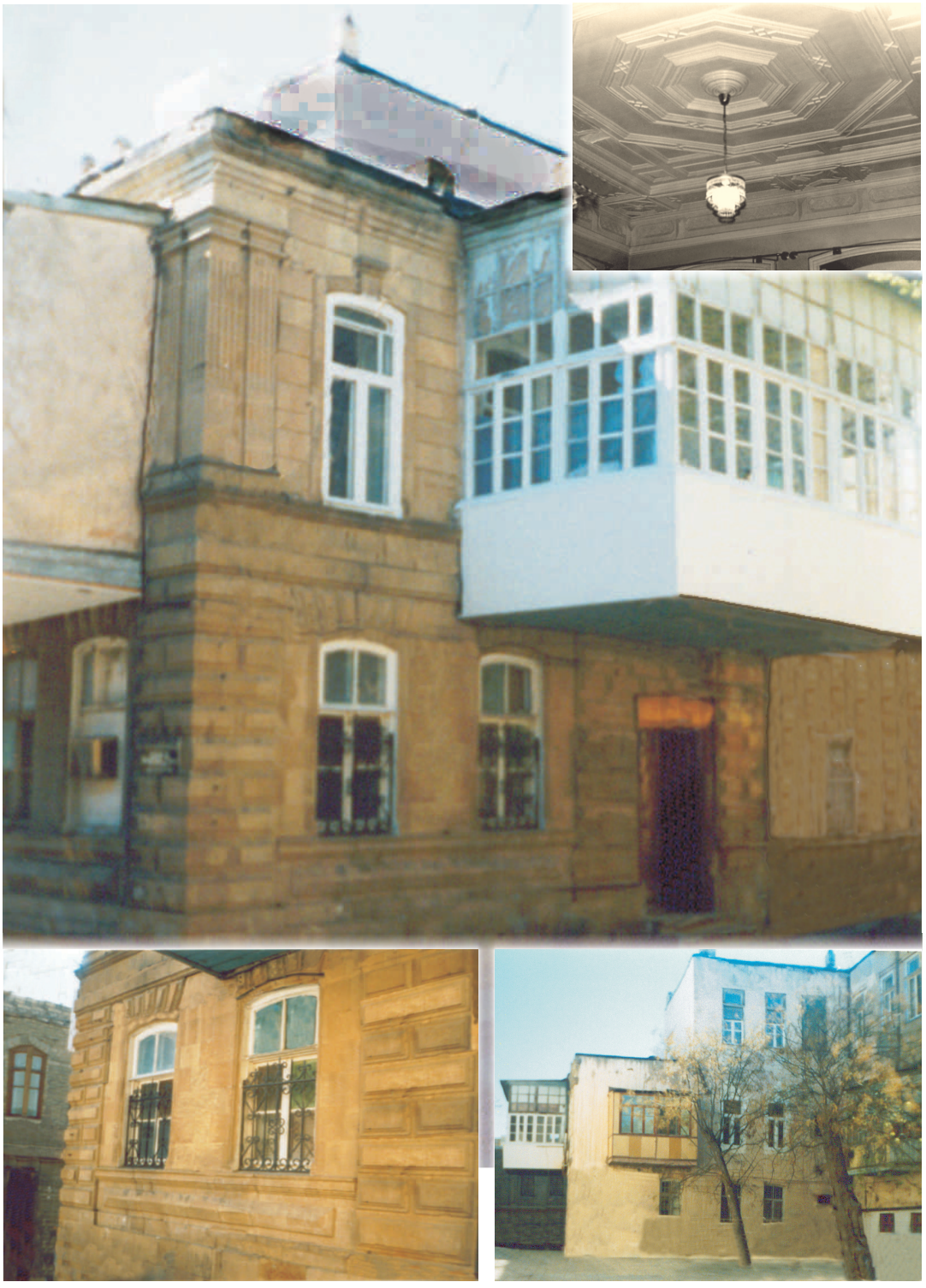

Məşədi Məlik Mansurovun İçəri Şəhərdə, Böyük Qala küçəsindəki mülkü.

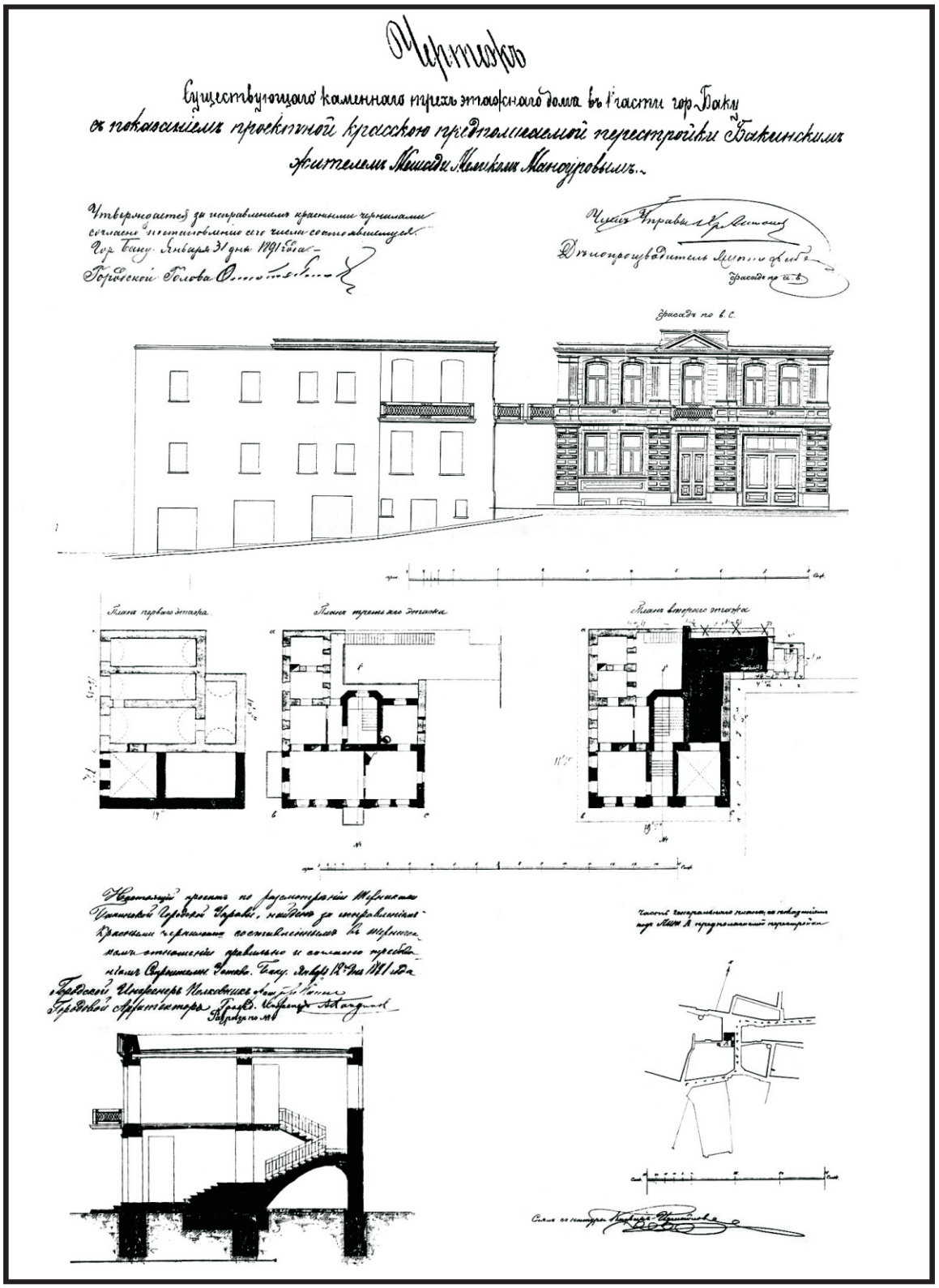

Məşədi Məlik Mansurovun İçəri Şəhərdə, Böyük Qala küçəsindəki mülkünün layihəsi. (1891)

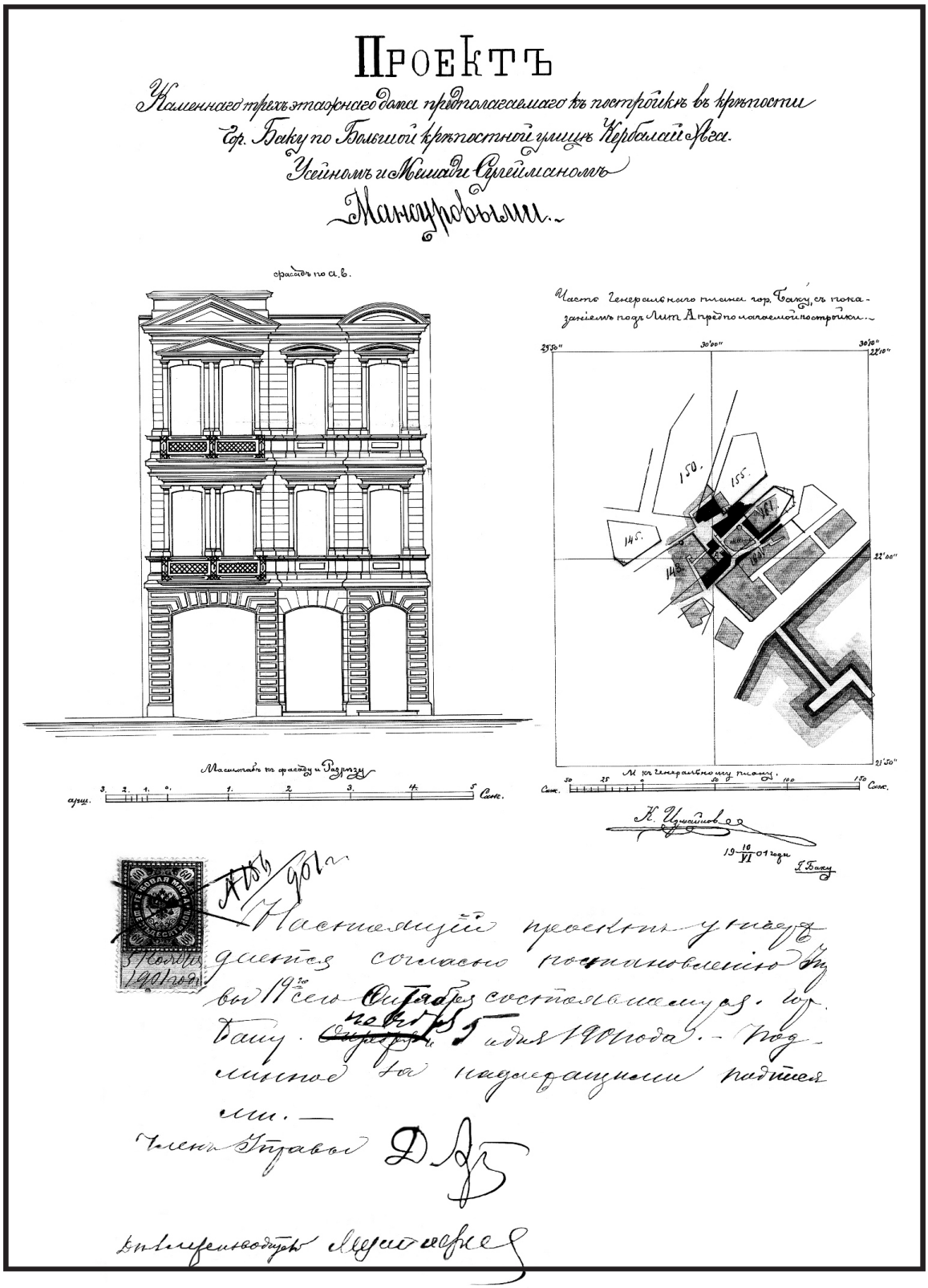

Kərbəlayi Ağa Hüseyn və Məşədi Süleyman Mansurovların İçəri Şəhərdə, Böyük Qala küçəsindəki mülkünün layihəsi. (1901)



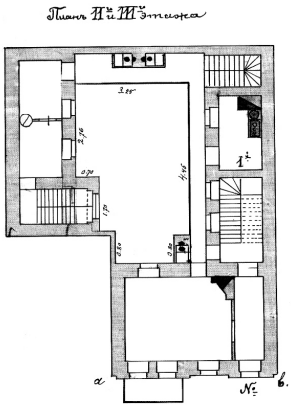

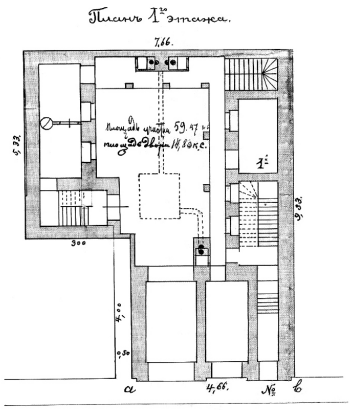

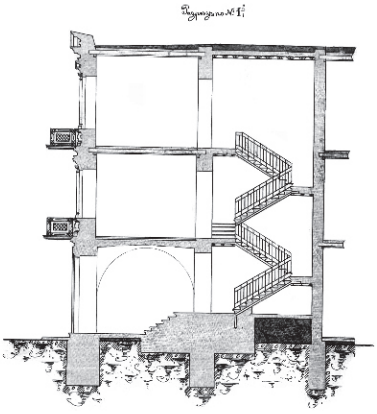

Kərbəlayi Ağa Hüseyn və Məşədi Süleyman Mansurovların İçəri Şəhərdə, Böyük Qala küçəsindəki mülkünün layihəsi. (1901)



Məşədi Məlik Mansurovun "Цицианский" və "Карантинный" küçələrin kəsişdiyi yerdə olan mülkü (1889)

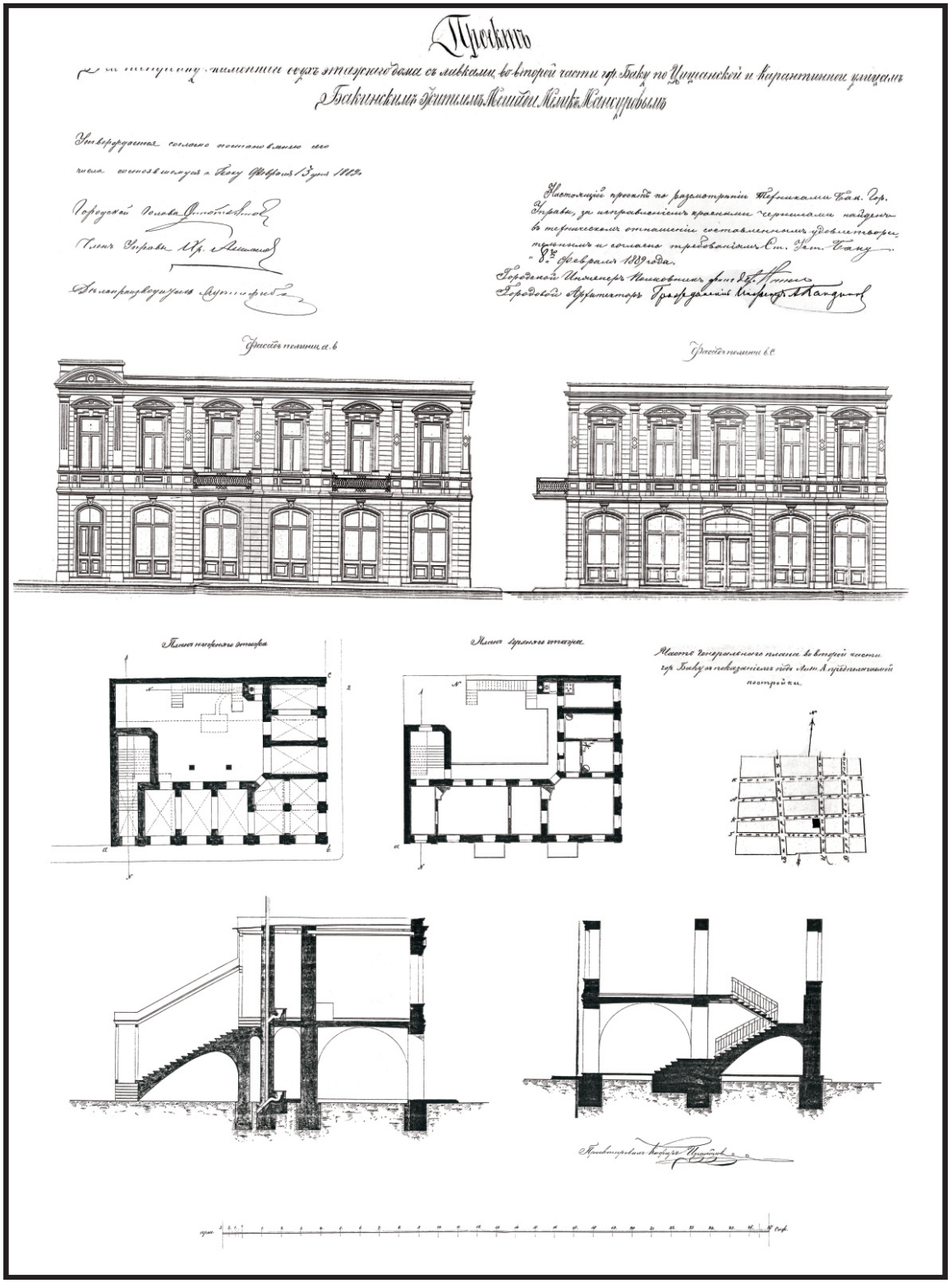

Məşədi Məlik Mansurovun "Цицианский" və "Карантинный" küçələrin kəsişdiyi yerdə olan mülkünün layihəsi (1889)

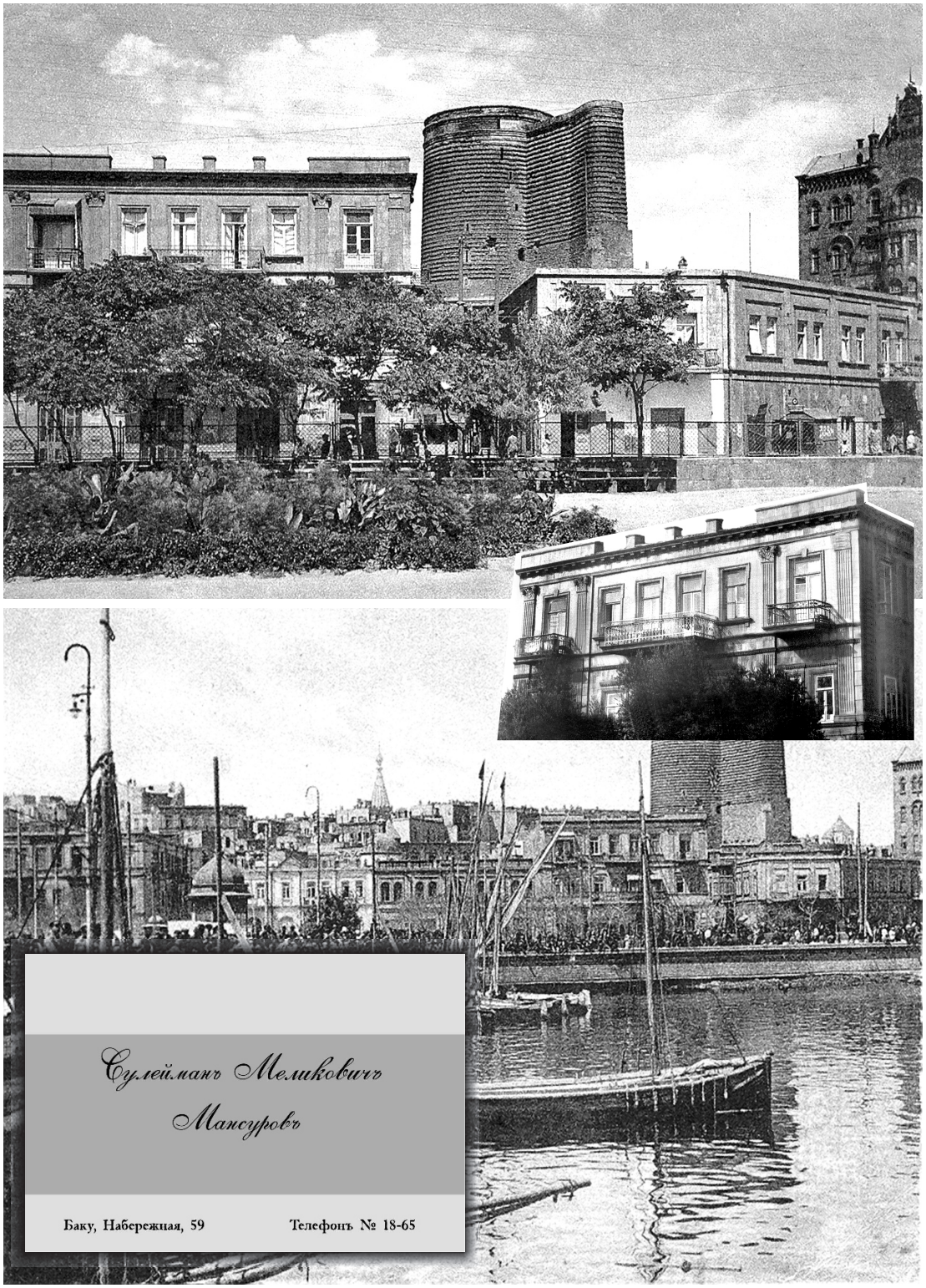

Məşədi Süleyman Mansurovun "Набережная-59" küçəsindəki mülkü



Mirzə Mansur Mansurov

mülklərimizi, torpaqlarımızı əlimizdən alsa da, Şura hökuməti bizə toxunmadı. Çünki bizim nəsli Azərbaycanda hamı "kefkom Mansurovlar" kimi tanıyırdı. Bəd işlərdən uzaq idik.

Azərbaycanda Şura hökuməti qurulandan sonra biz çox şeyi itirdik,bizə qalan muğam oldu.

...Evdə tez-tez yığışıb cürbəcür muğamları çalardıq. Atam kamançada, anam qavalda, mən tarda. Bir müddət sonra atam balaca qardaşım Mansur üçün cürə sazı düzəltdirdi. O da bizə qoşuldu. Mansurun musiqiyə həvəsi böyük idi. Onun sazda ilk çaldığı muğam Kəsmə-Şikəstə olub. Atam onu Sınıqqala məscidində Mirzə Həsiqin mədrəsəsinə qoymuşdu. Bir gün Mansur əl-ayağı yaralı vəziyyətdə evə gəldi. Soruşdum ki, nə olub? Sən demə, Mansur xətkeşi tar kimi sinəsinə basıb, "Uzundərə"ni zümzümə edəndə Mirzə Həsiq görüb. Ona görə də uşağı falaqqaya saldırıb, əl-ayağına 20 çubuq vurdurub. Bundan sonra Mansur o məscidə getmədi. Atam onu rus-tatar məktəbinə düzəltdi. Orda o, 4 il oxudu.



Mirzə Mansur Mansurov

Mansur gənc yaşlarında tarda Rast, Şur kimi muğamları çox yaxşı ifa edirdi. Sonralar Mirzə Mansur ustad tarzən Mirzə Fərəcdən dərs aldı.



Ağa İsmayıl Nağıyev (1906)

Səfərəliyevlər beş qardaş idilər Ağarəhim bəy, İbrahim bəy, İsmayıl bəy, Tağı bəy, Ağa Dadaş bəy.

Ağarəhim bəyin iki oğlu var idi Ağabəy və İskəndər bəy. Biz Ağabəylə bacanağ idik.

İbrahim bəyin üç oğlu var idi - Məmməd bəy, Hüseyn bəy, Əli bəy.

Ağa Dadaş bəyin Kamil adında oğlu var idi. (Məşhur pianoçu Kövkəb Səfərəliyeva Kamil bəyin qızıdır - red.).

Tağı bəyin dörd qızı və iki oğlu var idi Dilarə xanım, Suğra xanım, Məsud bəy, Asya xanım, Leyla xanım və İsmayıl

Arxitektor İ.K.Ploşko arvadı ilə (1903)

Mirzə Mansur üç dəfə evlənib. Birinci arvadı Asya xanımdan bir oğlu vardı Tələt. O, müharibədə həlak oldu.

İkinci arvadı Bilqeyis xanım milyonçu Yusif Dadaşovun bacısıdır. Ondan da bir oğlu vardı - Ənvər. Yaxşı tar çalardı. O da müharibədə 1941-ci ildə həlak oldu.

Üçüncü arvadı Fatma xanımdan övladı yox idi.

...Şəhərin yarısı bizim qohumlar idi- Xanlarovlar, Ələkbərovlar, Abdinovlar, Səfərəliyevlər, Əsədullayevlər, Kərimovlar, Səlimxanovlar, Mövsümovlar, Ramazanovlar, Dadaşovlar, Aşurbəyovlar, Ağahüseynovlar...



bəy. (Leyla xanım Şəmsi Bədəlbəylinin arvadı, Fərhad Bədəlbəylinin anasıdır - red.).
O biri bacanağım Ağa Mehdi bəy Xanlarovdı. Onun da üç qardaşı vardı - Ələsgər bəy, Vasif bəy, Hüseyn bəy.

Musa Nağıyevin oğlu İsmayıl mənim uşaqlıq dostum idi. Atamın dostları arasında polşadan gələn məşhur arxitektor İosif Kasperoviç Ploşko da vardı. O, tez-tez bizim evin qonağı olardı.

Evimizdə tez-tez musiqi məclisləri keçirilirdi. Azərbaycanın hər yerindən muğam biliciləri bura yığışardı.



Mirzə Sadıq, Seyid Mirbabayev, Hacı Hüsü, Mirzə Fərəc, Məşədi İsi, Ala Palaz oğlu Molla Rza, Lazar Ter-Vartanesov, Ağa Kərim Salik, Bəylər, Əli Zühab, şamaxılı Mirzə Məmmədhəsən, içərişəhərli Baladadaş, Əbdülbağı Zülalov (Bülbülcan), Seyid Şuşinski, İslam Abdullayev, kamançaçalan Mirzə Səttar kimi musiqiçilər öz bacarıqlarını göstərərdilər.

Atam körpülərdə, vağzalda adam qoyar və tapşırarmış: "Elə ki, gördünüz bir adam əlində musiqi aləti gəlir, onu gətirin evə". Məşədi Məlik onları çalıb-oxutdurar, qulaq asandan sonra ədəb-ərkanla yola salarmış.

Məşədi Süleyman Mansurov
Moskva (1905)

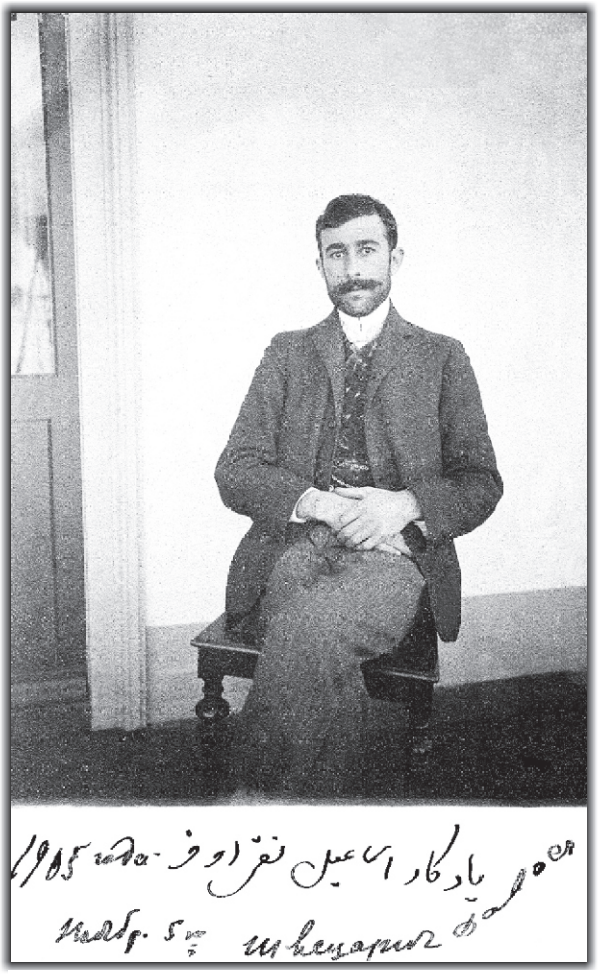

Многоуважаемый
Г-на Мансурова,
Исмаил просит извинить
его что сам не смогет
Вам написать Он лежит
в постели Температура
Очень высокая Кашь
только лучше будет
то пишет Вам
у него очень сильная
головная боль
Кланяется Г-ну
Ханларову
только что получили письмо
из Тифлиса и будет и сейчас не
отвечает Вам просит Вам

Дорогой Сулейманъ.

Прости что такъ мало пишу и такую плохую записку Халыла и Ибрагима которымъ ни одного письма еще не написалъ просятъ они пишутъ ты объясни имъ что мнѣ очень трудно писать а какъ хочу писать? Вотъ дорогой Сулейманъ пріѣхалъ папа и очень и очень обрадовался что его вызвалъ къ себѣ если я узналъ бы что онъ не имѣлъ такъ будетъ дѣйствовать изъ за того чтобъ его не вызвалъ бы давно бы удалился когда Юлія спросила какъ она нашла нашу жену она сразу догадалась этотъ маленькій котораго сбили не дивись! Дѣйствительно до нѣсколько часовъ онъ совершенно поправился и перевратился въ мальчика онъ сейчасъ передъ вечеромъ хочитъ выѣхать

къ Берлину но мы его уговорили что сейчасъ поѣдетъ въ ночь утромъ будетъ въ Берлинѣ. Потомъ онъ спросилъ себѣ Юлію а Юліи къ ея пріѣзду отправилъ въ Лабораторію онъ сейчасъ же далъ телеграмму чтобъ ее не телеграммили Вчера ночью трудно было въ аптекахъ пріискать исполнить приказаніе утромъ въ 8 часовъ взялъ съ собою Тагибека и Доктора Векилова отправился къ Берлину Вотъ сейчасъ получилъ отъ нихъ телеграмму такого содержанія (были хорошо приняты обѣщаютъ пробовать надежда большая Муса Тагиевъ)

А дальнѣйшія подробности пока не имѣю. Что касается до моего здоровья немножко лучше чѣмъ при васъ было

Передай свой сердечный привѣтъ Гусейну покажи это письмо и ему прочитай что каждому въ отдѣльности не пишу. Только прошу чтобъ кромѣ васъ двоихъ объ этомъ писемъ ни кто не зналъ—въ первыхъ не хочу чтобъ удалились какъ мы встрѣтились въ папой во вторыхъ онъ смогретъ обидѣть Берлинъ хочетъ меня тайкомъ оставить Напиши мнѣ адресъ Гусейна Кланяйся отъ всѣхъ Тагиевъ Мансурову Ахвердиеву и Малибекову! Кланяется вамъ Юлія.

Твой Брат Исмаилъ

Присем перевод письма, которое получил Исмаил

Ağa İsmayıl Nağıyevin Məşədi Süleyman Mansurova yazdıqı məktublar

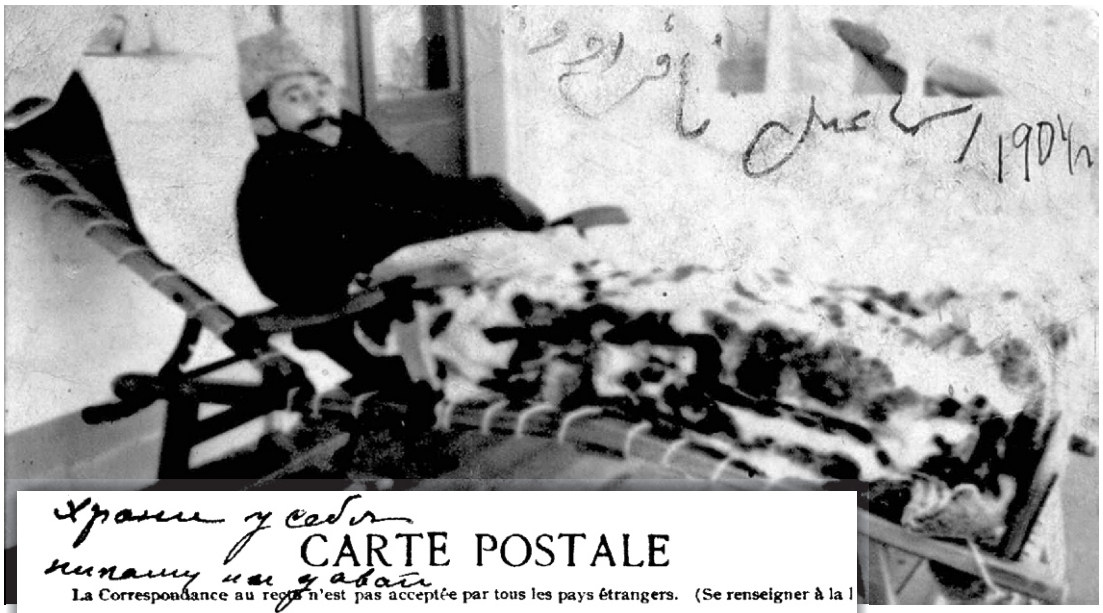

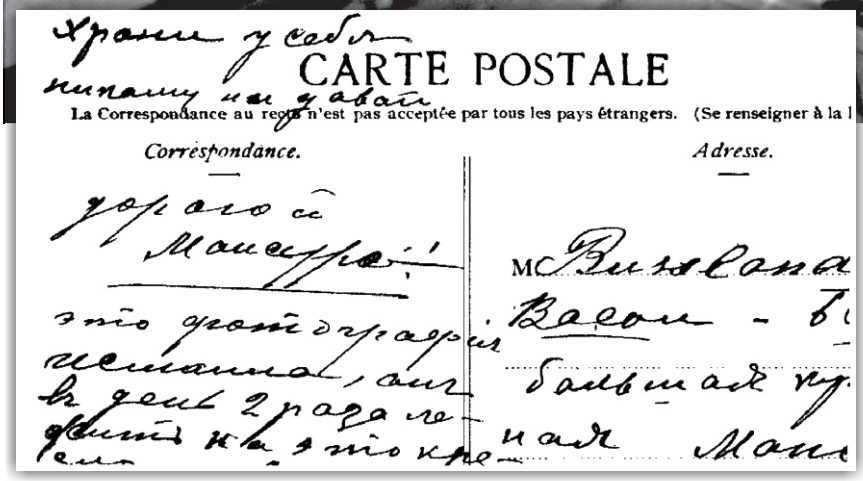

CARTE POSTALE

La Correspondance au recto n'est pas acceptée par tous les pays étrangers. (Se renseigner à la l

Correspondance. *Adresse.*

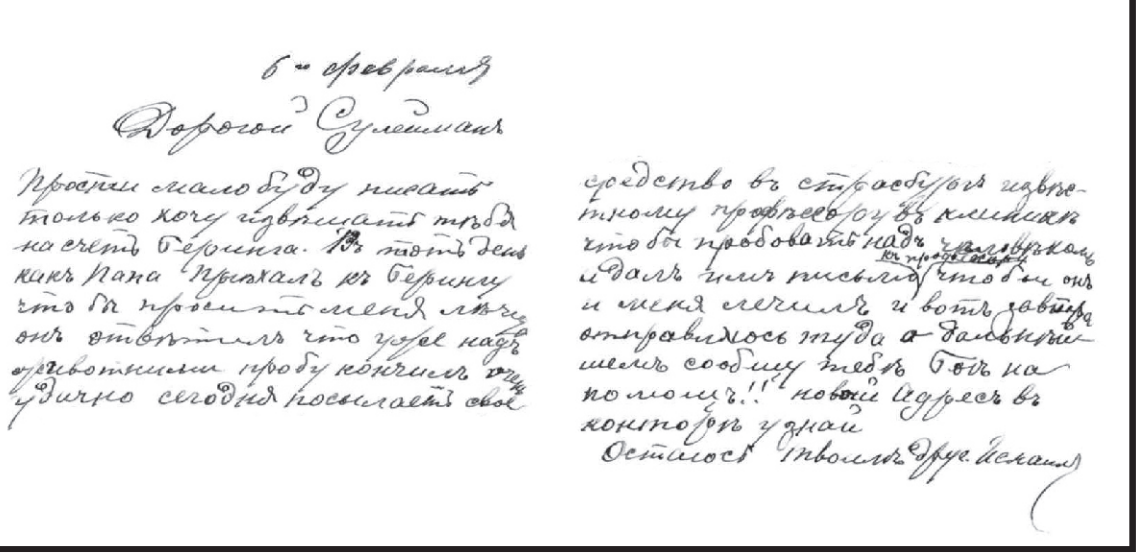

Ağa İsmayıl Nağıyevin Məşədi Süleyman Mansurova yazdıqı məktublar



Əbülfəz bəy Abdinov
(1912)



Mirzə Kazım bəy Abdinov
(1910)

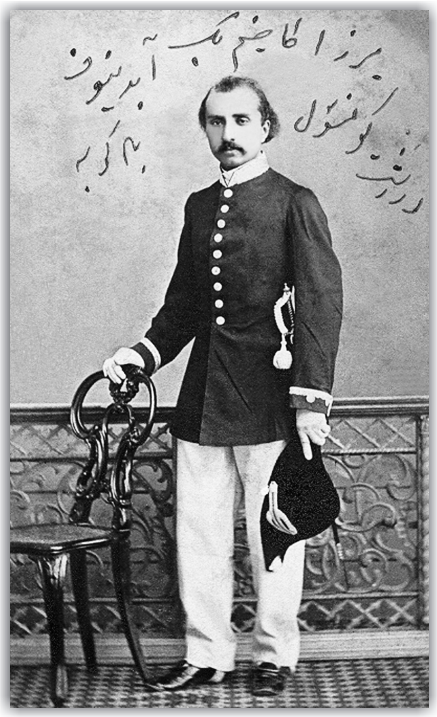

Mirzə Kazım bəy Abdinov
Rəştdə konsul
(1870)

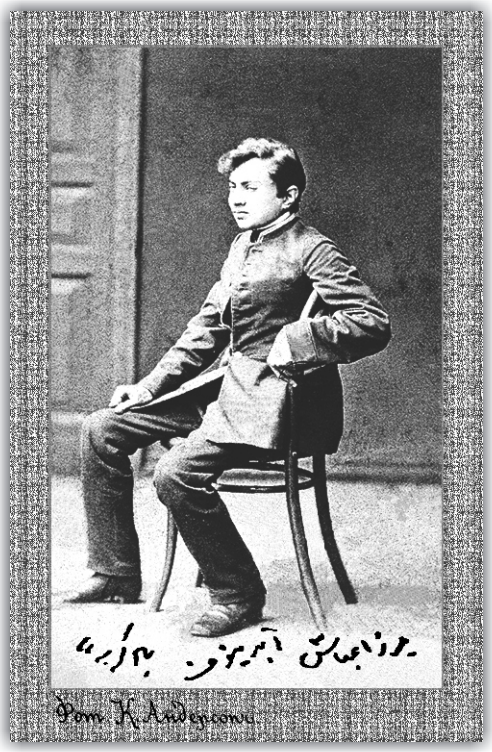

Mirzə Abbas bəy Abdinov



Mirzə Kazım bəy Abdinov (1872)



Məşədi Süleyman Mansurov və onun bibisi oğlu İbrahim bəy Abdinov. (1906)

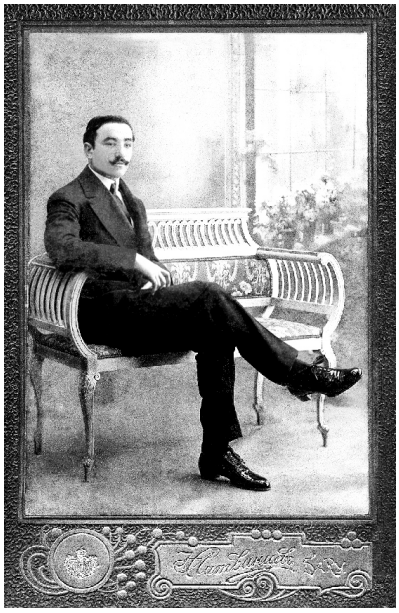

Əbülfəz bəy Abdinov (1916)



Sadıx bəy Səfərəliyev



İbrahim bəy və Tağı bəy Səfərəliyevlər, Əliskəndər bəy xanımı ilə, zərgar Alibala



Allahyar Ağa Zülqədərov (1908)



İçərişəhərli Ağahüseyn Ağarza oğlu Mövsümov. 1905
(Şura höküməti onun bağını S.Vurğuna verib)



Ağa bəy Səlimxanov (1875)

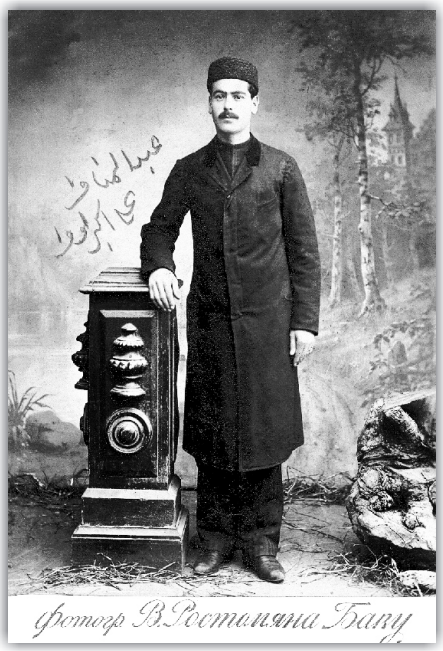

Əbdül Manaf Ələkbərov. 1938-ci ildə vəfat edib.
(Məşədi Süleymanın dayısı oğludur)



Emiliya Ernstovna
Reynqold
Finlandiya, 1906



Vera Ernstovna Madera
Finlandiya, 1905

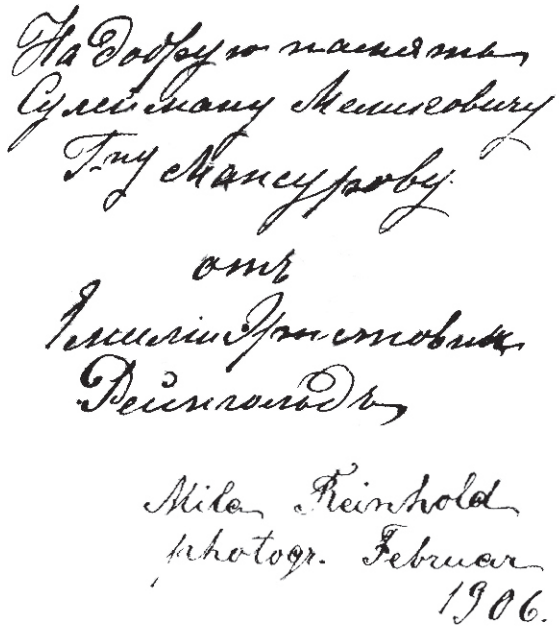





Məşədi Süleyman Mansurovun dostları



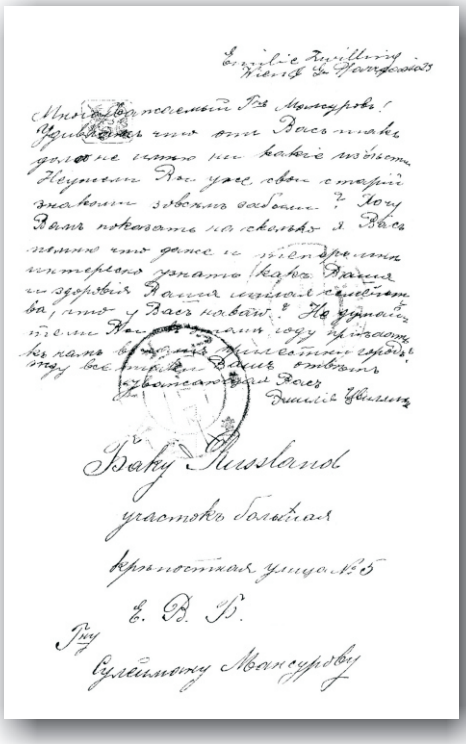

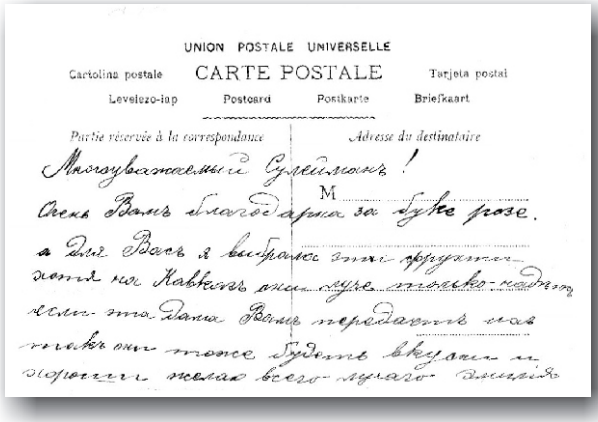



Emiliya Tsvilinq
Avstriya, 1906

Məşədi Süleyman Mansurovun dostları

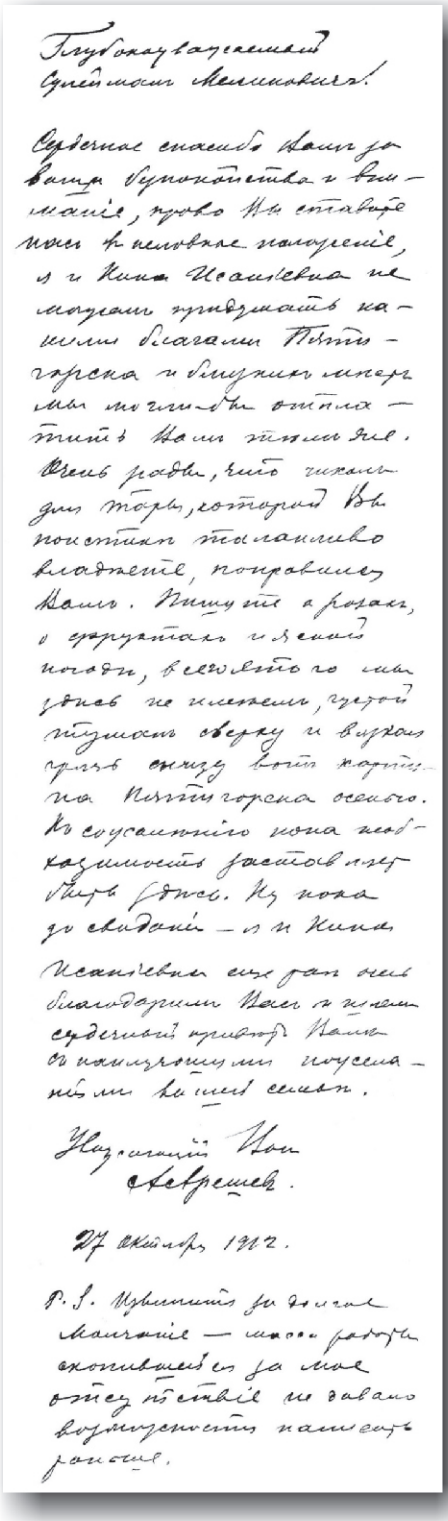

Глубокоуважаемый
Сулейманъ Мелиновичъ!

Сердечное спасибо Вамъ за ваши безпокойства и вниманіе, право Вы ставите насъ въ неловкое положеніе, я и Нина Исаакіевна не можемъ придумать какими благами Пятигорска и близкихъ мѣстъ мы могли-бы отплатить Вамъ тѣмъ же. Очень рады, что чиколъ для тары, которой Вы поистинѣ талантливо владѣете, понравился Вамъ. Пишите о розахъ, о фруктахъ и ясной погодѣ, всего этого мы здѣсь не имѣемъ, густой туманъ сверху и вязкая грязь снизу вотъ картина Пятигорска осенью. Къ сожалѣнію пока необходимость заставляетъ быть здѣсь. Ну пока до свиданія — я и Нина Исаакіевна еще разъ очень благодаримъ Васъ и шлемъ сердечный привѣтъ Вамъ съ наилучшими поуселаніями вашей семьѣ.

Уважающій Вас
Аврешевъ.

27 Октября 1912.

P.S. Извините за долгое молчаніе — масса работы скопившейся за мое отсутствіе не давало возможности написать раньше.



Məşədi Məlik Mansurovun vəkili Fon Velke (1865)



Məşədi Məlik Mansurovun vəkili Fon Velke (1893)

Məşədi Süleyman Mansurovun dostları



Məşədi Süleyman Mansurovun dostu Xəlil bəyin ona yazdığı məktublar İsveçrə (1902)







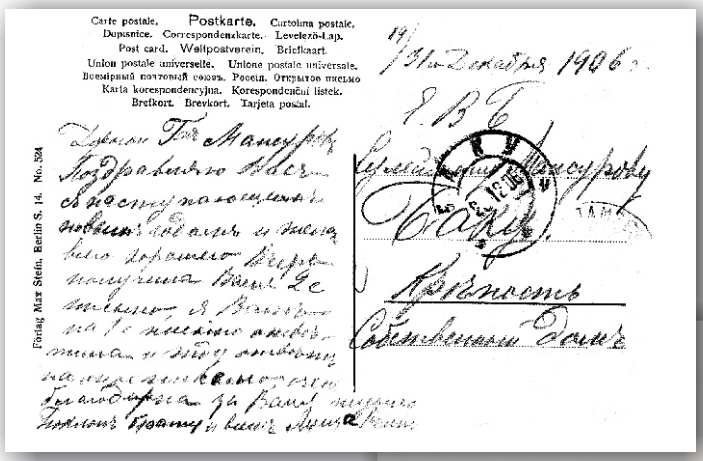



Məşədi Süleyman Mansurovun dostları

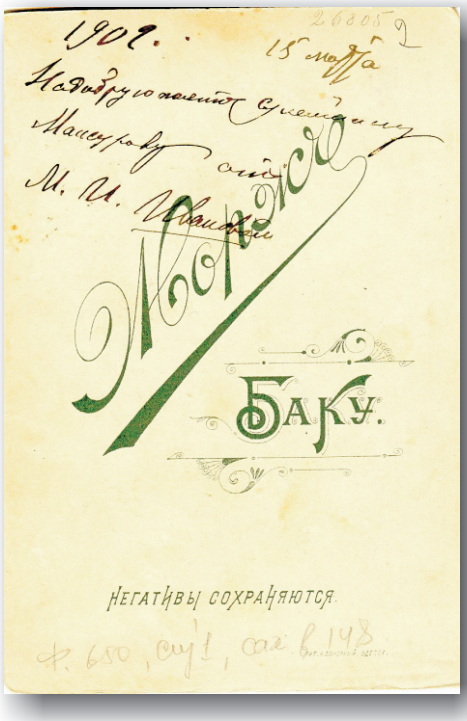





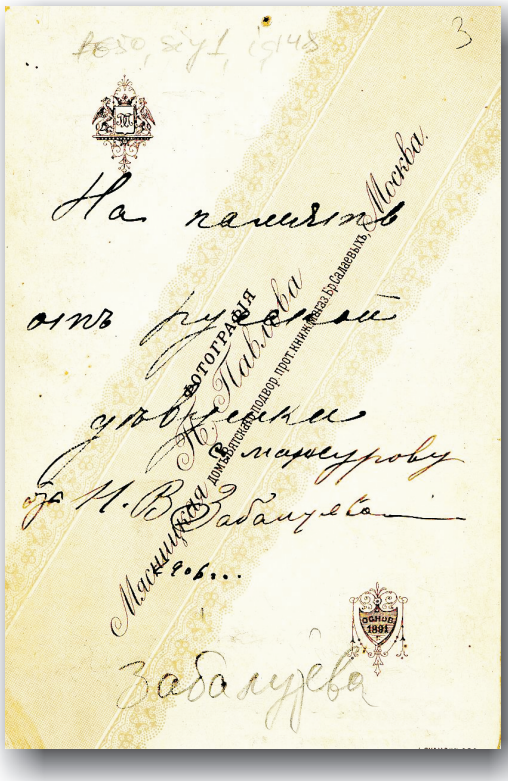

Məşədi Süleyman Mansurovun dostları





Kərbəlayi Ağakişi Kəlbəli oğlu Əliyev (Hacı Zərbəlinin qardaşı oğlu) 1904





Kərbəlayi Əbdülxalıq Hacı Yaqub oğlu Mikayılov (14 yanvar 1909)

Məşədi Süleyman Mansurovun dostları

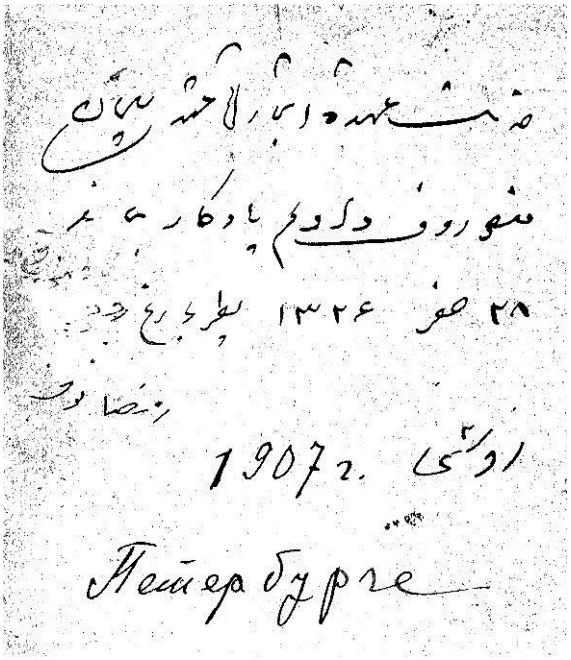





Hacı Hüseynqulu bəy Ramazanov (1907)

1909-cu ildə vəfat edib

Məşədi Süleyman Mansurovun dostları



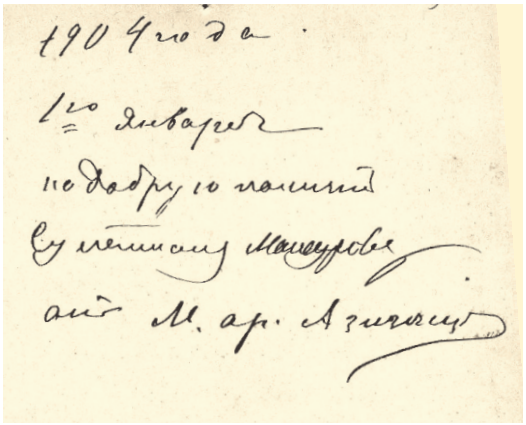



Keşiş qızı Maşo (Marqo)
1904

Məşədi Süleyman Mansurovun dostları







Keşiş qızı Maşo (Marqo)

Məşədi Süleyman Mansurovun dostları



Mirzağa Məcidov







Məşədi Süleyman Mansurovun dostları



Ağa Ələkbər Hacı Tərxan oğlu



Əbdülmömin Sadıxov və Ibrahim Axundov.



Ağa Cavad Rüstəmov



Ələsgər Ələkbərov (1904)

Məşədi Süleyman Mansurovun dostları



Kazaçka
Anna Ivanovna Stelmaçenko
(1899)



O.N.

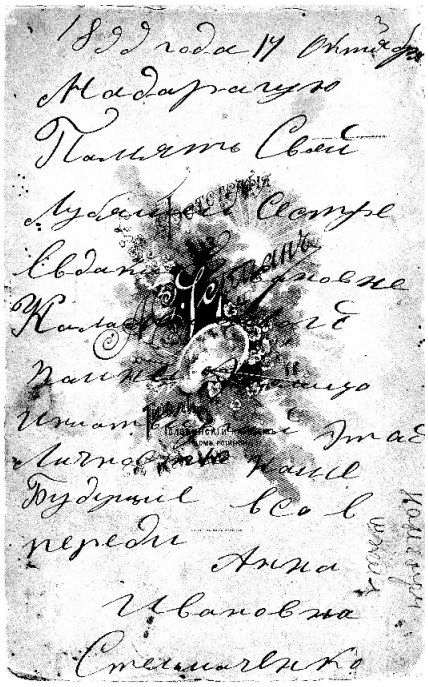



Liza Vasilevskaya

Məşədi Süleyman Mansurovun dostları



Knyaginya Tamara Aleksandrovna
Tiflis (1908)





Yekaterina Çişkova
(1903)



Məşədi Süleyman Mansurovun dostları



Ağa Sadix bəy Şirvani (1861)



Balağa Haci Yaqub oğlu

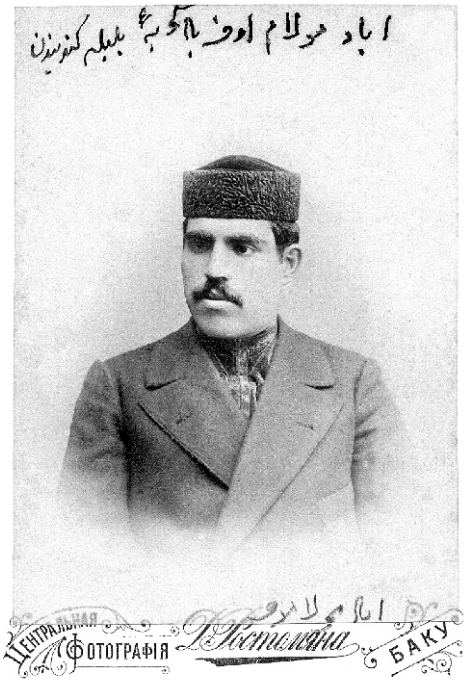

İbad Mülamov (Bülbüləli)

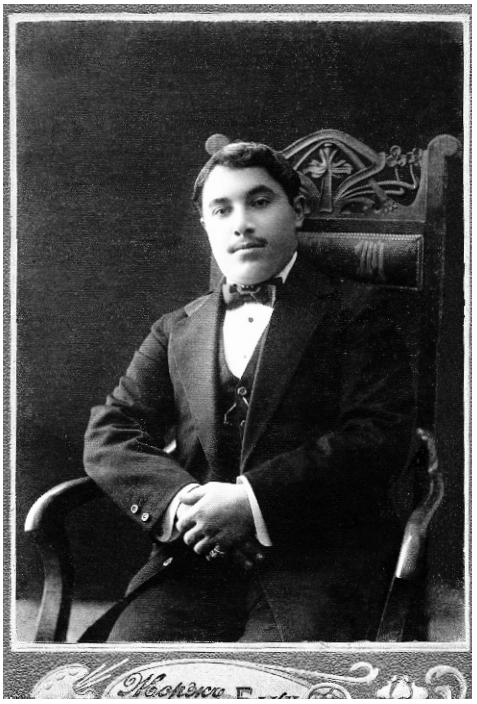

Hüseyn Nadirov (1913)

Məşədi Süleyman Mansurovun dostları

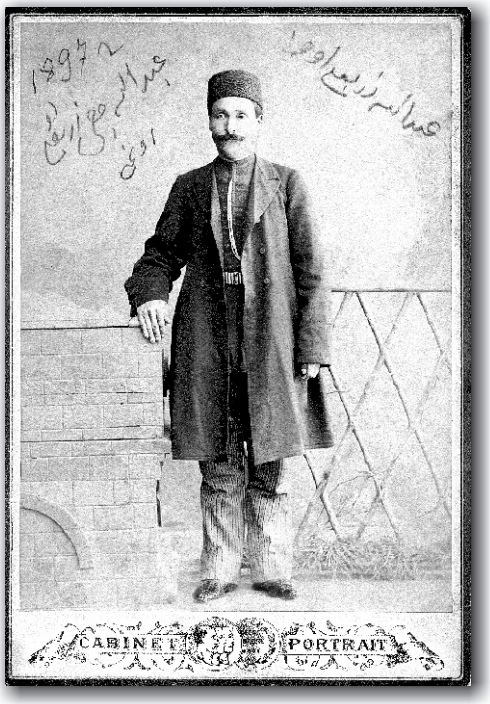

Kəbleyi Abdulla
Hacı Zərbəli oğlu
(1897)

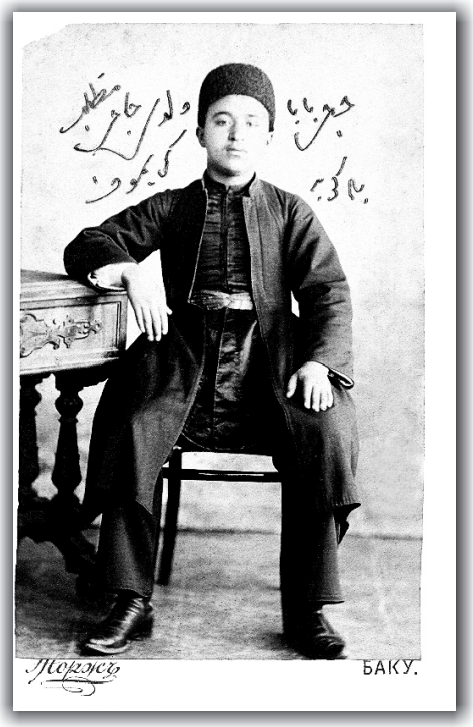

Hacıbaba Hacı Mütəllib oğlu
Kərimov



Hacıağa Məcidov



Ağa Ələsgər Sadıxov

Məşədi Süleyman Mansurovun dostları



Anjela (1902)



Fanya



İ.N.Aleksandrova (1910)



Başa (1907)

Məşədi Süleyman Mansurovun dostları



K.X. Alxoviç (1909)



Primadonna S.Toni



Marqo Nikitina (1905)



İ.M. Pyatigorsk (1907)



Yuliya Andreyeva (1910)



Rozaliya





Məşədi Süleyman Mansurovun dostları



Mirzə Şəmsi oğlu Əsədullayev (1898)





Əlibağır Manaf oğlu (1916)



Yusif Nağıyevin oğlu Sadıx və qızı

Məşədi Süleyman Mansurovun dostları



Bayıl portu. Sağdan ikinci-şəhər dumasının başçısı Despod - Zinovyeviç əyləşib (1892)



Hüseyn bəy Xanlarov (1900)



Əliheydər Hacı Haşım oğlu Kərimov (1915)

Məşədi Süleyman Mansurovun dostları





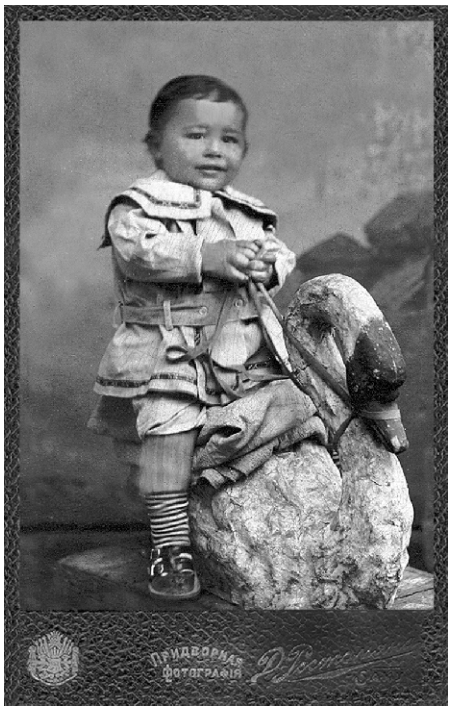

Ağa Məlik
Məşədi Süleyman oğlu
Mansurov
(1910)



Ağa Məlik Məşədi Süleyman oğlu Mansurov (1911)



Ağa Məlik və Bəhram Məşədi Süleyman oğlu Mansurovlar (1912)



Ağa Məlik Məşədi Süleyman oğlu Mansurov (1914)

Məşədi Süleyman Mansurovun ailəsi



Ağa Mələk Məşədi Süleyman oğlu Mansurov (1914)



Bəhram Məşədi Süleyman oğlu Mansurov (1913)

Məşədi Süleyman Mansurovun ailəsi



Məşədi Süleyman, Bəhram və Ağa Məlik Mansurovlar (1914)

Məşədi Süleyman Mansurovun ailəsi



Bəhram və Ağa Məlik Mansurovlar (1914)

Məşədi Süleyman Mansurovun ailəsi

MUĞAM MƏCLİSLƏRİ

Məşədi Məliyin musiqi məclislərində muğamlar, qədim el havaları ifa olunardı. Bu məclislərdə muğamların tamam-dəstgah və düzgün oxunmasına fikir verirdilər. Araya hərdən mübahisələr də düşərdi. Belə məğamlarda Məşədi Məliyə və onun qohumu Ağa Kərim Salikə müraciət edirdilər.

Məşədi Məliyin musiqi məclislərində xanəndə və sazəndələrdən Ağabala Ağasəid oğlu, Əbdülbağı (Bülbülcan), Məşədi Baldadaş, Əli Şirazi, tarzən Bəylər, kamançaçı Mirzə Səttar, Hacı Hüsü, Cabbar Qaryağdıoğlu, Kor Hacı, Haşım, Ələsgər Şəkili, Əziz Məmməd oğlu Mahmudqulu, Xəlil Müğbil Qalalı, Kəbleyi Eldar, Kəblə Hüseyn Buzovnalı, Ürri İsgəndər, Mirzə Ağakərim Hacı Zeynal oğlu, Bilal, Mirzəağa Hacı Ağababa oğlu, Kəblə Hüseyn Badi-Kubəli, Məhəmməd Hənifə, Lal Əlabbas, Məmməd Hüseyn Qalalı, Hacı Məlik Əjdər, maştağalı Güləhməd, balaxanlı Əli Zühab, kababçı Əlibala, sabunçulu Qiyas, İsmayıl, Muxtar, Hacı Tağı, qalalı Ağababa, balaxanlı Səməd, Əbdülqədir Çəmənkəndli, Məşədi Məmməd, Mirzə Sadıq, tarzən Lazar, keçəçi oğlu Məmməd, Davud Səfiyarov, Lök Məhəmməd, Əsgər Gəncəli, Məşədi Dadaş Qarabağlı, Mərdi (Mərdinka), Saşa Oqanezaşvili, Bağdagül oğlu, tarzən Məşədi Zeynal, tarzən Mirzə Fərəc Rzayev, Şinas Bakılı, Cavad Bəryaki, şamaxılı Mirzə Məmmədhəsən, zurnaçı Ağagül Balaxanılı, səlyanlı Həsən, lənkəranlı Heydər, Əlibala, buzovnalı Əbdülhüseyn, qarabağlı tarzən Əşrəf Məşədi Əsədulla oğlu, Seyid Şuşinski, Seyid Mirbabayev, tarzən Qurban Primov, Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev, **şairlərdən** - Şatir Abbas Səbuhi Tehrani, Mirzə Əbdülxalıq Badi-Kubeyi (təxəllüsü "Yusif"), Ağakərim Salik Badi-Kubeyi, Cəfər Haşım Kərimov, Hüseyn Qarabağı, Məşədi Əyyub Qarabağı (təxəllüsü "Baki"), Şahin Məxfi, Nuruş (meyxanaçı), Ağa Molla Hüseyn, Məşədi Azər Buzovnalı gəlib-gedərdilər.



Həmin məclislərdə çalınıb-oxunan muğamların siyahısı atamın əlyazmalarında 1888-ci il tarixi ilə qalıb.

Məşədi Süleyman Mansurov (1906)

“ZABOL”

Zabol
Hissar
Hissar-müxalif
Xocəstə
Busəlik
Novruz-səba
Pəhləvi
Gərayili-Novruz
Mənsuri
Ruhül-ərvah
Ruh-pərvər
Ruh-əfza
Bayatı-Qacar
Bayatı-Türk
Sarənc
Zəmin-xarə
Rəng
Şəhri-Mavərənnəhr
Hicaz-əcəm
Ləhni-ərəb
Bəstə-nigar
Şüştər-əsil
Şüştər-sarəng
Şüştəri
Şüştər-bəstan
Baz bər səri zabol tamam şod

“ŞUR” - 1

Şur
Dəraməd-şur
Bayatı-türk
Simai-şəms
Şahnaz
Eyzən bayat
Bayatı-kürd
Hezare-əraq
Hezare-Azərbaycan
Mübərriqə
Novruz-əcəm
Əşiran
Əbülçəp
Bayatı-Şiraz
Şəhri
Hacı-Yuni
Giləyi
Rak-hindi
Cüdayi
Gəbri
Saqinamə

“ŞUR” 2

Bayatı-kürd
Dəşti
iləyi
Hacı Yuni
Sarəng
Dügah
Ruhül-ərvah
Nişibi-fəraz
Bazəm şod

“HÜMAYUN”

Hümayun
Novruz-xara
Tərkib
Üzzal
Bəhri-təvil
Rak-hindi
Məsnəvi-səğir
Suzi-güdaz
Pəhləvi
Bəhri-Vəli
Mənəvi
Heydəri
Novruz-səba
Gərayili-novruz
Şəhraşub
Novruz-ərəb
Hicaz-ərəbi
Ey- Sariban
Məcnuni
Eyzən bayatı-türk
Şikəsteyi-fars
Hüseyni
Bayatı-feyli
Hümayun

“RAST”

Rast
Rak
Kuçek
İsfahanək
Dilkəş
Vilayəti
Ərak
Pəncgah
Novruz-ərəb
Zəngi-şotor
Rak-hindi
Fərvərdin
Rəhavi
Kabuli
Heyratı
Dügah
Rak-dügah
Novruz-əcəm
Bayatı-Qacar
Əşiran
Novruz-rəvəndə
Qərai
Sixi
Məsihi
Dehri
Rast

“MAHUR”

Mahur
Rak
Məsihi
Xarəzmiyyə
Əmiri
Üşşaq
Xocəstə
Novruz-səba
Gərayili-novruz
Rəhavi
Kabuli
Heyratı
Rak-hindi
Feyli
Əşiran
Mahur

“SEGAH” 1

Segah
Məzayer
Zabol
Hissar
Müxalif
Xocastə
Novruz-səba
Gərayili-novruz
Busəlik
Mənsuri
Ruhül-ərvah
Zəmin-xara
Məvərənnəhr
Hicaz
Ləhni-ərəb
Bəstə-nigar
Şüştəri
Şüştər-bəstan
Şüştər-sarəng
Şüştər-əsl
Bazəm segah tamam şod

“ÇAHARGAH”

Çahargah
Zabol
Müxalif
Zabol-ovc
Mənsuri
Bayatı-türk
Bayatı-Qacar
Sarəng
Zəmin-xara
Zəng-bari
Mavərənnəhr
Hicaz-əcəm
Ləhni-ərəb
Bəstə-nigar
Şüştər-əsl
Şüştər-sarəng
Şüştəri
Şüştər-bəstam
Bazəm-çahargah tamam şod

“ŞUR” 3

Mayə
Dəraməd
Cüdayi
Gərayili
Gövhəri
Gülriz
Mübərriqə
Busəlik
Bayatı-türk
Dügah
Şəhraşub
Şahnaz
Şikəsteyi-fars
Əşiran
Simai-şəms
Tizək
Hicaz
Şah Xətai
Mehdiye-zərrabı

“RAHAB”

Rahab
Nəva
Nişapur
Şahnaz-mənsur
Müalif
Müxalif
Hüseyni
Mübərriqə
Səlmək
Rahib
Bal-kəbutər
Dilsuz
Rahab

“SEGAH” 2

Hicaz
Ləhni-ərəb
Bəstə-nigar
Şüştər
Şüştər-bəstan
Şüştər-sarəng
Şüştər-əsl
Şüştər-bəstan
Segah

“ŞUR” 4

Hicaz
Mehdi-zərrabı
Şah Xətayi
Aşıq- Küş
Mənəvi
Gəbri
Naleyi-zənbur
Gövhəri
Baba Tahir
Sarəng
Məsnəvi

“DÜGAH”

Dügah
Rak-dügah
Novruz-əcəm
Bayatı-Qacar
Əşiran
Segah
Məzayer
Zabol
Hissar
Müxalif
Xocəstə
Busəlik
Novruz-səba
Gərayili-novruz
Busəlik
Mənsuri
Ruhül-ərvah
Zəmin-xara
Zəng-bari
Mavərənnəhr
Hicaz
Ləhni-ərəb
Sarəng
Bəstə-nigar
Bayatı-Qacar
Şüştəri
Şüştəri-bəstan
Şüştəri-sarəng
Şüştər-əsil
Segah

“HEYDƏRİ”

Heydəri
Novruz-səba
Gərayili-novruz
Şəhraşub
Novruz-ərəb
Hicaz-ərəb
Ey sariban
Məcnuni
Bayatı-türk
Eyzən bayatı-türk
Şikəsteyi-fars
Şikəsteyi-səlyan
Eyzən şikəsteyi-səlyan

“ŞUR” 5

Mayə
Dəramət
Cüdayi
Gərayi
Gövhəri
Gülriz
Mübərriqə
Muyə
Busəlik
Bayatı-türk
Şəhraşub
Dügah
Ruhül-ərvah
Zəmin-xara
Şikəsteyi-fars
Əşiran
Simayi-şəms
Tizək
Hicaz
Şah Xətayi
Mavərənnəhr
Mehdi Zərrabi
Gəbri
Mənəvi
Sarəng
Dügah
Ruhül-ərvah
Nişibi-fəraz
Hezare-ərak
Hezare-Azərbaycan
Mübərriqə
Muyə
Novruz-əcəm
Əbülçəp
Bayatı-Şiraz
Şəhri Tehrani
Hacı Yuni
Rak-hindi
Nişibi-fəraz
Təxti-Kavus
Bazəm-şur

Bizim ailənin musiqiyə, sənətkara hörməti böyük idi. Bir onu deyim ki, məşhur kamançaçı **Mirzə Səttar** ömrünün son 11 ilini bizim evdə yaşayıb.

Badi-Kubəyə ilk dəfə kamançanı Mirzə Səttar gətirib. O, ilk kamançaçı olub. 1844-cü ildə Ərdəbildə doğulub Mirzə Səttar. Ərdəbildə Mirsaleh adlı bir müctəhidlə qonşu imiş. Bir gün bu müctəhid çağırır Mirzə Səttarı evinə. Mirzə Səttar gedib salam verir. Müctəhid deyir ki, salamın lazım deyil. Sən mənə qonşusan, özü də kamançan əlindən düşmür, şeytançün çalışırsan. Mənsə Allah yolunda canımı qoyuram. Ya gərək mən burdan köçüm, ya sən. Əlbəttə, mən köçən deyiləm. Sabahdan yığış, hara gedirsən get. Yoxsa səni qazamata

atdıraram. Bu müctəhid Mirsaleh Ərdəbildə çox hökmlü adam imiş. Qılıncının dalı da, qabağı da kəsirmiş. Mirzə Səttar şəhərdən çıxmalı olur. Qaçır Nəminə. Burda yaxşı bir mütrübü (rəqqas - red.) varmış. Onu da götürüb gəlir Səlyana. Ötənlərdə mütrüblər əlvan ipək parçadan don, bir də narın tikilmiş şalvar geyərdilər. Saçları çiyinlərinə qədər uzanardı. 12 yaşından başlayıb, 19-20 yaşlarında bu sənəti tərk edərdilər (1910-12-ci illərə qədər toylarda mütrüblər oynayardı - red.).

Mirzə Səttar Səlyanda iki ay yaşayır. Az vaxtda hamının hörmətini qazanır. Ancaq mütrüb naxoşlayır, ölür, Mirzə Səttar da Səlyanda qala bilməyib, 1879-cu ildə gəlir Badi-Kubəyə.

Onun kimi ədib, musiqar, kamançaçalanı nə İran görüb, nə də Qafqaz. Fars, ərəb, türkcəni mükəmməl oxumuşdu. Ucaboylu, bədəncə arıq idi. Sağ qıçının dabanı bir az yerə çatmırdı. Odur ki, pəncəsi üstə gəzərdi. Qələmi papaq qoyardı. Çox incə zövqü vardı - uzun don, uzun çuxa, tirmə döşlük geyinər, çiyninə əba salardı.

Mirzə Səttarın kamançası bu biri kamançalardan seçilərdi. Kamançasının çanağı o birilərdən bir yarım böyük, qolu da uzundu. Elə bu səbəbdən qəmçiri (kəmanə - red.) də bu birilərdən uzun idi. Toylarda kəndlilər onu görcək, ay Mirzə, çıxart o alaqarpızı, bir az çal, deyərdilər. Mirzə Səttarın kamançasının çanağı bir mili ağ, bir mili qara sümükdən idi. Lap alaqarpıza oxşayırdı. Camaat da ona görə belə deyirdi.

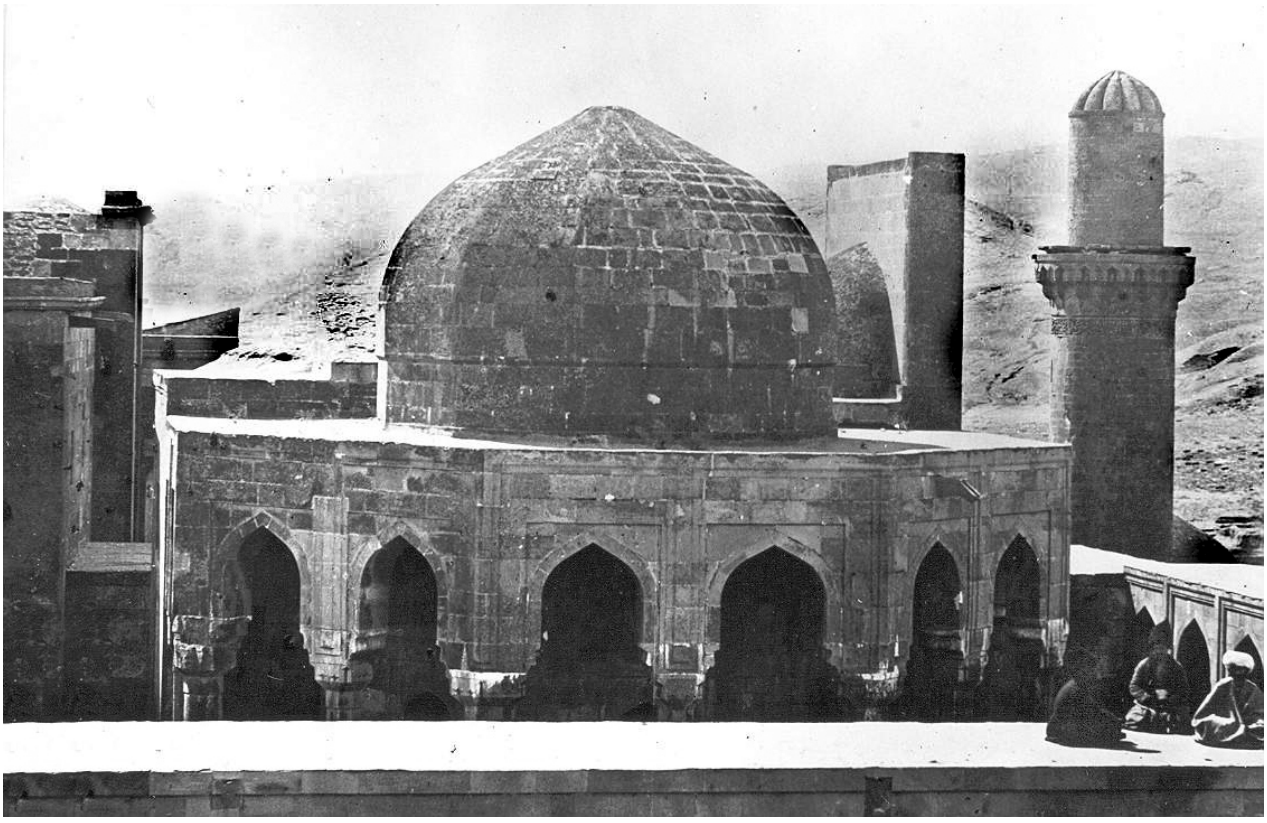

İçəri Şəhər, Divanxana (1840)

Mirzə Səttar 11 il bizim evdə yaşadı. Sonra iki mütrüb düzəltdi. Buna görə də köçüb, Məhəmməd bəyin karvansarasında, "Губернская - Торговая" (Nizami küçəsi - red.) küçəsində yer götürdü. Sonradan ora Şərq mehmanxanası oldu.

Tez-tez atam onu bağa aparardı. Yaxşı bir otaq ayırmışdı onunçün. Böyük qardaşım Ağahüseyni də ustada xidmətkar vermişdi. Mirzə Səttar 3 ay bağımızda olardı. Bağda olanda gecələr, saat 1-də, 2-də başlardı kamançasını çalmağa. Qonşular çıxıb, qulaq verərdilər. Mirzə Səttar qapını bağlatdırardı ki, namərbud adamlar gəlməsin. Atam xəhiş edərdi ki, icazə ver, qapını açım, yazıqdırlar, qoy gəlib, içəridə oturub, qulaq assınlar. Atam samovar qoyardı, gələnlərə çay verərdi. Mirzə Səttar kamançasını çalar, başına gələnlərdən nağıl edərdi. Deyərdi ki, bir dəfə Ərdəbildə olanda, gördüm birisi gəlib ki, bəs məni Nəmin xanı göndərib. Səni görmək istəyir, kamançanı da özünlə götür. Dedim, a bala, mən çolaq adamam, necə gedim. Hədə-qorxu gəldi. Uzun sözün qısası, gedib gördüm xan çox kök bir adamdır. Özü də, deyən sərxoşdu, arxası üstə uzanıb. Nökərlərin biri əllərini, biri ayaqlarını ovurdu. Şərab şüşələri, meyvələr düzülmüşdü. Bir stəkan çay gətirdilər. İçdim. Xan dedi, ustad, kamançanı köklə. Dedim, nə buyurursuz, dedi, nə istəyirsən, çal. Çahargah çaldım. Soruşdu ki, bu nə idi çaldın. Dedim, Çahargah. Gördüm, yox, deyən xoşuna gəlməyib. Dedi, bir şey də çal. Bu səfər Şur başladım. Hər nə hava var, qarışdırdım. Şuru bir-iki saat uzatdım. Durdu ayağa, dedi bu nə idi? Dedim, Hezargah. Dedi, hə, bu başqa məsələ. Çahargah dördcə guşədir, amma hezar mindi, min. Mənim şənimə Hezargah yaraşır. Sonra da buyurdu pişxidmətlərə ki, mənə bir yaxşı tirmə, bir də öz atını bağışlasınlar. 25 tümən də pul verdi. Gələn kimi, atı satdım. Bildim ki, bunun dalınca adam göndərəcək. Doğrudan da, xan səhər ayılan kimi, adam göndərmişdi ki, bəs, atı versin...

Mirzə Səttar Ərdəbildən çıxanda imkanı olmamışdı ki, arvad-uşağını da götürsün. Odur ki, tez-tez belə şerlər deyərdi:

Badi-səba, tərəqqim eylə binəvalərə,
Ərzim yetir Vətəndə olan aşinalərə.
Qəm çəkmə, sevdiyim, sənə qəm çəkmək heyifdir,
Qəm bəxşi ver, mənim kimi bəxti-qarələrə.

Badi-Kubədə Bəylər adında bir yaxşı tarzən olub. Tehranda təhsil almışdı. Mirzə Səttar Səlyandan Badi-Kubəyə gələndə, Bəylər Şamaxıda Mahmud ağanın qonağı idi...

Bəylərin gözəl tar çalmaq soratını eşidən Mirzə Səttar onu dinləmək qərarına gəlir. Gedir Nikolayevski küçəyə, Hacı Ağanın mehmanxanasına. Yuxarı mərtəbədə Bəylərin otağının qonşuluğunda bir otaq tutur. Dalandara da pul verir ki, nəbada Bəylərə deyəsən ki, bu adda, bu nişanda adam var burda. Çünki ürəyinə damıbmış ki, sorağını eşidən təki Bəylər də onu axtaracaq.

On gün keçir. Bir gecə Mirzə Səttar çay qoyub, kamançasını da kökləyir. Özü üçün bir tamam dəstgah Rast çalır. Kamançanı yerə qoyub, çayı içməyə başlayanda, eşidir ki, qonşu otaqdan tar səsi gəlir. Rastı nə sayaq çalıbsa, elə o cürə də tar çalır. O saat bilir ki, bu, Bəylərdir. Elə o gecə ilk dəfə görüşürlər. Sonralar möhkəm dost olurlar.

Mirzə Səttarın kamançasının çanağı qolundan vint ilə asılardı. Aşıqları da vintlə açılıb-bağlanardı. Mənzilində olanda kamançanı söküb qoyardı bir yana. Ona görə ki, hər gələn deyərdi, Mirzə Səttar, bizim üçün bir şey çal. O da sökülmüş kamançanı göstərib deyərdi ki, kamança xarab olub, düzəltdirəcəyəm. Sonra nə desəz, çalaram.

Mirzə Səttar bir neçə kamil musiqiçi də yetişdirib. Onlardan biri "Salik" təxəllüsü ilə şerlər yazan Mirzə Ağakərim Hacı Zeynal oğlu, ikincisi Qiyas Sabunçulu, üçüncüsü Fərəc Rzayev olub...



Saşa Oqanezaşvili (1905)

1923-cü ildə Saşa Oqanezaşvili gəldi Badi-Kubəyə ki, bəs Tiflisdə Konservatoriyada qulluq edirəm. Gürcü hökuməti 25 min rubl verib mənə ki, Mirzə Səttarın kamançasını muzey üçün alım. O vaxt Mirzə Səttarın Bakıda olan qardaşı oğlu kamançanı təmənnasız Saşaya verməyə boyun oldu. Bu şərtlə ki, gedib kamançanı Ərdəbildən gətirmək üçün ona bir adam qoşsunlar. Saşa Oqanezaşvili Tiflisə gəlib Mirzə Səttarın kamançasını və əlyazmalarını Ərdəbildən gətirtmək üçün adam yollamalı idi. Gətirdimi kamançanı, gətirmədimi, xəbərim olmadı. Onu deyə bilərəm ki, Mirzə Səttar ömrünü Badi-Kubədə, bizim evdə başa vurdu. Kamança çalmaqda da, ustadlıqda da tayı-bərabəri olmadı.



Ağabala Ağasəid oğlu

Badi-kubədə məşhur oxuyan Kəbleyi **Ağabala Ağasəid oğlu** (1860-1928) Nijni Naqornı küçəsi ilə Suraxanski küçəsinin tinində yaşayırdı. Birinci xoşsövt (xoşsəs - red.): çox yaxşı musiqar, nəhayət mərtəbədə yaxşı oxuyandı. Onun vaxtında ona bərabər oxuyan yox idi, heç ola da bilməzdi. Müflisləşmiş tacir idi. 1928-ci ildə şəkər naxoşluğundan öldü. O qədər imkanı yox idi ki, özünü müalicə elətdirsin. Neçə illər dövlətlilər onu dəvət edirdilər ki, oxusun, amma pul vermirdilər. Axırda onun pis halında həmin dövlətlilər heç bir köməklik etmədi. O biçarə də nahaq yerə öldü-getdi. Üç qızı, bir oğlu qaldı.

Ağabalaya çox pul verirdilər ki, getsin toylarda oxusun. Gecəsinə 200-300 manat Ağabalaya pul verirdilər, getmirdi toylara oxumağa. Fəqət öz aşnasının, sevdiyi adamın məclisində pulsuz oxuyurdu.

Bir dəfə Sadıqcan gəlir Badi-Kubəyə. Ağabalanın cavan vaxtı olur. Sadıqcan Ağabalanı heç görməyibmiş. Bir məclisdə Sadıqcana Şur çaldırır Ağabala. Çox nəhayət mərtəbədə yaxşı oxuyur. Məhəmməd Hənifə xan öz qızıl saatını çıxarıb, bağışlayır Ağabalaya. Ağabala razılıq eləyir, amma saatı götürmür. Sadıqcan çox təvəqqe eləyir Ağabaladan ki, gedək mənimlə Tiflisə, bir il mənimlə Tiflisdə oxuyarsan, sonra gəlib Badi-Kubədə iki gəmi alarıq: biri sənin, biri mənim. Ağabala deyir Sadıqcana ki, bu oxumaq ki, mən də var, istəsəm, paraxod alaram. Amma mənə nə gəmi lazımdır, nə də paraxod. Hələ bu insanlığı ki, mən tapmışam, bu tamam dünyaya dəyər ki, mənsiz bir məclis keçmir. Mənsiz aşnalarım, dostlarım yeyib-içmirlər. Mənə bu kifayətdir ki, bu mərtəbəyə yetirmişəm özümü.

Badi-Kubədə **Mirzə Ağakərim Hacı Zeynal oğlu** (1843-1899) var idi. Özü də Badi-Kubəli idi, musiqar idi, tamam-kamal idi. Mirzə Səttardan təlim almışdı. Bir neçə ilə muğamı mükəmməl öyrənmişdi. Səsi kiçik idi. Amma onun oxumağı çox xoş gəlirdi qulaq asanlara. Çox da xoşəxlaq adam idi. Nə qədər ki, mülkü, hamamı var idi, hamısını satdı, yedirtdi kasıb oxuyanlara və qərib adamlara. Oxuyanlar, kamançalanlar, tarzənlər Serkovnı-Bazarnı küçənin tinində Məhəmməd bəy Səlimxanovun karvansarasında olurdular. Mirzə Ağakərim hər gün gedib onların nə ehtiyacları olsaydı, işlərini düzəldərdi. Çox yaxşı adam idi. "Təbi-şeri" də var idi (yaxşı şer deyən idi red.). Təxəllüsü "Salik" idi. Onun vəfatı 1899-cu ildə 56 yaşında oldu. Evləri Desistan küçəsində (Əli Bayramov küçəsi red.) idi. Oxuyanlar da hamısı ondan qorxardılar, o qədər ki, ali-müharibəsi var idi (musiqidə və savadda çox mükəmməl idi - red.).

Badi-Kubədə yaxşı oxuyanlardan biri **Ürri İsgəndər** idi. Əvvəl hamamda cumadar (kisəçi - red.) idi. Çünki səsi var idi, qövs elədi, oxumağı Mirzə Ağakərimdən öyrəndi. 1899-cu ildə 60 yaşında rəhmətə getdi.



Mirzə Fərəc Rzayev (1915)

Badi-Kubədə yaxşı musiqar, tamam-kamal tarzənlərdən biri **Fərəc Rzayev** idi. O, kamançaçı Mirzə Səttarla bərabər yaxşı tar çalardı. Oxuyanlar onu həmişə sevərdilər, çünki onları yaxşı oxutdururdu. Badi-Kubədə hər nə böyük toylar və qonaqlıqlar olsaydı, orda Fərəc vardı. Yaxşı biliyinə görə, muğamı dürüst ifasına görə, ona Mirzə deyərdilər. Bütün tarçalanlar ondan çəkinərdilər. Çünki biliyinə söz yox idi. Mirzə Fərəc 1922-ci ildə 65 yaşında Badi-Kubədə vəfat edib.

Mirzəağa Hacı Ağababa oğlu Badi-Kubədə lap yaxşı oxuyan idi. Çox ürəkdən oxuyardı. Musiqini də mükəmməl bilirdi. "Do" kökündə oxuyurdu. Mayəsini, miyanəxanəsini, zilini hamısını düz oxuyardı. Evləri "Kommunist" küçəsində, aşağı məhəllədəydi. 1926-cı ildə 60 yaşında rəhmətə gedib.

Bir dəfə mənim dostum Badi-Kubəli Arşak Xıdırov bizi qonaq eləmişdi. Mən idim, Xalıq idi, Hacı Yaqub oğlu idi, qardaşım Mansur idi, bir də Allahverdi Manafov idi. Sonra Hacı Məhəmmədkərim Ramazanov gəldi. Arşak dəvət etmişdi tarçalan Qurban Primovu, Cabbar Qaryağdıoğlunu. Cabbarın yanında



Məşədi Süleyman Mansurov və Arşak Xıdırov (1908)

bir uşaq var idi, onu özü ilə hər yerə aparırdı. Cabbar başladı, istədi Şur oxusun. Çaldılar, oxudular. Qurban necə ki, tarı qoydu yerə, məclis adamları xahiş etdilər ki, Mansur çalsın, Mirzəağa oxusun. O saat Mansur tarı götürdü. Başladı Şurun Hicaz pərdəsindən çalmağa. Bu bir tar çaldı ki, ev tərpəndi. Qurban Mansura dedi ki, a başına dönüm, tarım indi sınar. Mansur qayıtdı ki, ondan qorxma, ustad əlidir. Mirzəağa da başladı Hicazı oxumağa. Tamam nə ki, lazımdır, Mansur çaldı, Mirzəağa oxudu. Cabbar Qaryağdıoğlu öz qavalını çevirdi torbasına, Qurbana dedi: İndi mən gedim, sən özün bilərsən.



Mansur Mansurov (1910)

Badi-Kubənin bütün xanəndələri elə oxuyan olublar ki, qeyri-yerdən gələn heç bir oxuyan burda qala bilməyib. Məclislərdə də musiqini dərin bilən şəxslər olurdu. Elə ki, bir guşə, yainki bir zəngulə, yainki muğamın özü

düz oxunub-çalınmırdı, o şəxslər musiqiçilərə deyirdi: Saxla tarı, filan yeri düz deyil. Təzədən çalıb-oxuyun. Onlar da təzədən çalıb-oxuyurdu. Amma Mirzəağa Hacı Ağababa oğlu elə oxuyurdu ki, daha bunun oxumağına söz-filan yox idi.

Məşədi Dadaşın Qarabağda bəzzaz (parça -red.) dükanı var idi. Bir gün getdim Qarabağa. Mənə çox hörmət etdilər. Hər gün, hər gecə qonaqlıqda oldum. Söhbət düşdü ki, Məşədi Dadaş kimi Segah oxuyan Qarabağda nə olub, nə də olacaq. Dedim ki, Badi-Kubədə bizim Kəbleyi Ağabalanı görmüsüz? Dedilər ki, Ağabala Məşədi Dadaşın yanında ağzını açıb oxuya bilməz. Mənə çox toxundu bunların sözü. Dedim onlara ki, Məşədi Dadaşı Badi-Kubəyə gətirə bilərsiz? Dedilər ki, gətirərik. Qayıtdım ki, mən gedirəm Badi-Kubəyə, teleqraf vuraram, gələrsiz.

Gəldim Badi-Kubəyə. 3-4 gündən sonra teleqraf vurdum. Beş nəfər bəy, Məşədi Dadaşla gəldilər Badi-Kubəyə. Bunları apardım evə, sonra Ağabalaya xəbər göndərdim ki, səndən bi-izn (icazəsiz - red.) Məşədi Dadaşı gətirmişəm Badi-Kubəyə ki, sənlə Segah oxusun. Ağabala dedi ki, lap yaxşı eləmisən, Məşədi Süleyman. Mən özüm də gedərdim.

Sabahı günorta yığışdıq bizə. Ağabala da gəldi, Məşədi Dadaşla tanış oldular. Məşədi Zeynalı da dəvət etdik ki, tar çalsın. Zeynal tarı köklədi Segah çalmağa. Ağabala təklif etdi ki, əvvəl qonaq oxusun. Məşədi Dadaş qayıtdı ki, Ağabala gərək oxusun. Mən qabaqcan oxumuram. Xülasə, Ağabala başladı oxumağa, Məşədi Dadaşın rəngi qaçdı, gördü ki, çox böyük səhv edib. Ağabalanın Segahı heç bu segahlardan deyil. Ağabala da Məşədi Dadaşa görə lap yaxşı oxudu. Bir yarım saat keçdi, Məşədi Dadaşa dedik ki, indi növbə sizindir. Məşədi Dadaş cavab verdi ki, mən Ağabalanın Segahının üstündən oxumaram və oxuya da bilmərəm. Tamam Azərbaycanda Ağabala kimi oxuyan nə var, nə də ola bilər.



Məşədi Dadaş bir üç gün qaldı bizdə və dostum Mirzənin (Şəmsi Əsədullayevin oğlu - red.) evində, sonra qayıtdı Qarabağa.

Mirzə Şəmsi oğlu
Əsədullayev (1898)



Cabbar Qaryağdıoğlu, Davud Səfiyarov, Məşədi Məhəmməd Fərzəliyev, Keçəçi oğlu Məhəmməd, Qurban Pirimov, Saşa Oqanezaşvili. (1912, Varşava, Sport Rekord studiyası)



Məşədi Süleyman Mansurov və Hüseyn bəy Xanlarov Avstriya (1910)

Məşədi Süleyman Mansurovun dostları



Məşədi Süleyman Mansurov, Lazar Ter-Vartanesov, Arşak Xıdırov və keşiş qızı Maşo
(1908)





Məşədi Süleyman Mansurov, Lazar Ter-Vartanesov, Arşak Xıdırov və keşiş qızı Maşo
(1908)











Məşədi Süleyman Mansurov və Hüseyn bəy Xanlarov
Wien, Austria (1909)

Onun kimi çox oxuyan gəldi Badi-Kubəyə, ancaq Ağabala ilə heç kim bacarmadı.

Badi-Kubədə **miyanə oxuyanlar** da var idi. Bunlardan üç-dördünün adı yadımdadır. Əziz Məhəmməd nəvəsi Məhəmmədqulu, Xiləli Hacı Məlik Heydər Muğməl, sonra Qala kəndindən Kəbleyi Eldar. Bunların oxumağı orta idi. Elə bil özləri üçün oxuyurdular. Dürüst və xoş oxuyanların yanında oturmazdılar.



Lazar Ter-Vartanesov

Tarçalan Lazar ki, var idi Badi-Kubədə, onun nəsli Qarabağdan idi. Keşiş oğlu idi. Cavan vaxtlarından tar çalmağı yaxşı öyrənir. Bir neçə toyda və qonaqlıqlarda çalır, fikir eləyir ki, mən bir dəstə düzəldim, oxuyan, kamançaçalan, qayda-qanunla gedim toylara, çalıb-oxuyaq, pul qazanaq. Üç-dörd il qalır Qarabağda. Eşidir ki, Badi-Kubədə oxuyub-çalanların yaxşı hörməti var. Yaxşı musiqişünaslar var. Yığışıb gəlir Badi-Kubəyə.

Burda cürbəcür xanəndələrlə gedir toylara, məşhur olur. Mirzə Fərəcdən və oxuyan Ağabaladan, Ağakərimdən mükəmməl musiqi öyrənir.

Sonra Lazarın Moses adlı kamançaçalan dostu var idi. Şəki ermənisi idi. Bir gecə toydan sonra Lazar Moseslə sözləşir, bilmirəm nə üstə tarını yerə vurub sındırır. Mosesə deyir ki, badi-kubəlilər yaxşı deyiblər ki, şərəfli adamla oturub-durmaq lazımdır ki, özün də şərəfli olasan. Mən sənin kimi bişərəf, binamusla oturub-durmayacağam.

Bir neçə gündən sonra Lazar bir dükan açır. Tramvay vağzalının yerində içki satır. Badi-Kubənin yaxşı musiqişünaslarının və oxuyanlarının Lazara heyfi gəlir. Bunun üçün də onu məclislərə qonaq dəvət edirlər. Amma başa salırlar ki, Badi-Kubədə onun çalğısı yaramaz. Burada eyzən musiqi istəyirlər. Ona görə də Lazar bir neçə vaxt Mirzə Fərəcdən dərs alır.

1902-ci ildə Lazarın Kömür meydanının qabağında, qazamatın yanında karvansarası var idi. Mən öz dostlarımla ora tez-tez gedib, çalıb oxuyardıq. Mən babat tar çalardım özüm üçün. Azərbaycanda hər nə çalıb oxuyan vardı, sağ olsunlar, hörmətimi saxlayardılar. Lazar da mənə tez-tez deyərdi ki, bu qədər ki, mən tar çalmağı öyrənmişəm, sənin çalğına çata bilmirəm. Bir dəfə də

mən Bayatı-Şirazı çalırdım, Mirzə Fərəc gəlib çıxdı. Dedi, sağ ol, Məşədi Süleyman, nə yaxşı çalırsan. Mirzə Fərəc çox paxıl idi. Lazar dedi ki,bu o,“sağolu” paxıllıqdan deyir.

Bir gün mən Lazarı Sadıqcanla tanış etdim. Lazar bu böyük ustaddan çox şey öyrəndi. Demək olar ki, Lazarın çalğısının tamamı hamısı Sadıqcanın qoyduğu yoldur.

1905-ci ildə Lazar, müəllim tutdu notu öyrənməyə. Sonra mənə dedi ki, istəyirəm birinci tar orkestri düzəldim, konsert verim. Bir az pul lazımdır. Soruşdum, nə qədər, dedi, 500 manat. Mən düzəltdim, verdim ona. Dörd dükan aldıq Balaxanski küçənin döngəsində (Əzizbəyov adına doğum evi - red.). Dükanların arasını açdıq, bir böyük zal elədik. Başdan-başa skamyalar düzdük. Lazar burada üç ay çalışdı. Mən də bütün köməkliyimi elədim. Tağıyevin teatrında afişa verdim. Çox camaat gəldi. Mənim atam qoca kişi idi, o da gəlmişdi. Konsertdə Lazar özü çıxıb, tək Çahargah çaldı. Yaxşı çaldı. Axırda da, tarda solo Şüştər çaldı.



Lazar Ter-Vartanesov yaratdığı orkestr ilə. (1905)

Bir gün mənə xəbər gəldi ki, Lazar bərk naxoşdu. Gəldim gördüm ki, halı pisdir. Davud adlı bir qohumu Lazara qulluq edirdi. Davud mənə dedi ki, dünən Lazar keşiş çağırtdırıb evə, deyib ki, mən vəsiyyət eləyirəm, kağız yaz, qol çəkim. Yaz: bu evdə nə ki var, Süleyman Mansurovundur. Keşiş deyib ki, sənin fərraşların var, qoy onlar üçün qalsın. Lazar qayıdıb ki, mənim fərraşım, qohumum, atam, anam, həmısı Süleyman Mansurovdur. Mən ki, bu günə gəlmişəm, hər şeyə görə Süleymana borcluyam. Keşiş də naəlac bu



Məşədi Süleyman Mansurovun dostu Xəlil bəyin ona yazdığı məktub (1898)

vəsiyyətnaməni yazıb. Mən vəsiyyətnaməni alıb cırdım. Lazarı götürüb apardım Şüvalana, bağımıza. Atam bir yaxşı otaq düzəltdi. Lazarın xəstəliyi yatalaq idi. Çox zəhmətdən sonra iki aya onu sağaltdıq. Bir ay da saxladıq ki, lap yaxşı əmələ gəlsin. Sonra gətirdim şəhərə, öz evinə. Bir-iki il keçəndən sonra erməni daşnakları Lazara kağız yazdılar ki, 3000 manat pul göndər. Lazar təəccüb qaldı ki, mən kasıb adamam, daşnaklar nə fikir edir? O, pulu göndərmədi. Əvəzində xəbər göndərdi daşnaklara ki, bəsdir, əclaflıq elədiniz, mən Badi-Kubəliyəm, heç erməni deyiləm, sizinlə də heç bir alış-verişim yoxdur. Onun bu hərəkətindən sonra daşnaklar Badi-Kubədə çoxlu adam öldürdülər. Hər gün 5-6 adam öldürürdülər. Lazar fikir elədi ki, Badi-Kubədən köçsün. Atam ona dedi ki, gəl, qal bizim evimizdə. Bir kişi sənə əziyyət eləyə bilməz. Lazar dedi ki, Məşədi, çox sağ ol, onsuz da mən sizdən çox xəcalətliyəm. Doqquz ildir, gecə-gündüz sizdə oluram. Gərək özüm qazanam, yeyəm. Mən burda qalmayacağam. Atam soruşdu Lazardan ki, hara istyirsən getməyə? O dedi ki, Kiyevə gedəcəyəm. Atam 1500 manat mənə pul verdi. Dedi ki, Lazarla get Kiyevə. Bir dükan al Lazar üçün. Dalında otağı olsun ki, rahat olsun onun üçün. Orada yaşayar. Getdik Kiyevə, düşdük mehmanxanaya, üç-dörd günə yaxşı dükan aldım, malı da içində qastronom dükanı. Dalında da otağı. Mən orada on gün qaldım. Lazar məni Badi-Kubəyə yola salanda, vağzalda çox ağladı. Jandarmlardan xahiş etdim ki, onu evinə yola salsınlar. Xülasə, üç aydan sonra qardaşım Mansurla getdik Lazarın yanına. Dükanda bizi görəndə o qədər ağladı ki, biixtiyar oldu. Bir neçə gün onun yanında qalıb, yenə qayıtdıq Badi-Kubəyə. Səkkiz aydan sonra yenə Mansurla getdik Lazarın yanına... Bu

adamın əsli erməni idi. Amma azərbaycanlılardan, xüsusən də badi-kubəlilərdən o qədər yaxşılıq görmüşdü ki, özünü badi-kubəli hesab edirdi. Badi-Kubənin, yerli camaatın çörəyini yemişdi, suyunu içmişdi. Özünkülərdən nə görmüşdü ki? Erməni daşnakları ermənіyə, azərbaycanlıya, qeyri millətlərə əzab verməkdən başqa heç nə bilmirdilər. Lazar da bunu başa düşürdü və həmişə deyirdi ki, mən azərbaycanlıların çörəyini yemişəm.

Bəylər azərbaycanlı idi. Tehrana gedib təlim almışdı, Bir ucaboylu adam idi, papaq qələmi, don atlas, qollu çuxa əynində, ayağında çəkmə, yaxşı farsı və türkü elmi var idi. Musiqi elminin tamam təlimini almışdı. Çox yaxşı tar çalardı, yaxşı da piano çalardı. Bizim qonşumuz idi. Bir Mirzəyev var idi. Çox dövlətli adam idi. Mənim əmimdən təvəqqe edərdi ki, Bəylərə icazə verin, bu gecə gəlsin bizim evə, piano çalsın. Bəylər, əmim Məşədi İsmayılla gedərdilər. Bəylər başlardı çalmağa, camaat dolardı evin qabağına, çünki evin qabağı meydandı. İndi də o meydan var. Həmin Mirzəyevin evi İçərişəhərdə Bolşoy Krepostnoy (Böyük Qala - red.) küçəsində Portovıy uçastok (bərə sahəsi - red.) idi. Bəylər bir neçə il bizim evdə mehman oldu. Yaxşı da dərvişlik dərsini oxumuşdu İranda. Dərviş libası var idi. Hər iki-üç gündə geyinirdi dərviş libasını, keşkülü, təvərzini götürüb gedirdi Bayır şəhərin bazarına. Keşkülü doldururdu pulla, gəlirdi evə. Bir neçə vaxtdan sonra getdi Kutaisə.

Əmim iki il gözlədi, Bəylərdən bir məktub gəlmədi. Sonra əmim özü getdi Kutaisə. Gedir, tapır Bəyləri. Görür ki, bunun evində çox adam var, əmim də əyləşir. Xəbər alır o adamlardan ki, siz bura nə işə gəlmisiniz. Deyirlər ki, bu ev yiyəsi birinci həkimdir. Bir saatdan sonra Bəylər çıxır zala. Görür ki, bir adam əyləşib, tanımır. Əmim durur ayağa, deyir ki, ay utanmaz, tanımırsan məni?

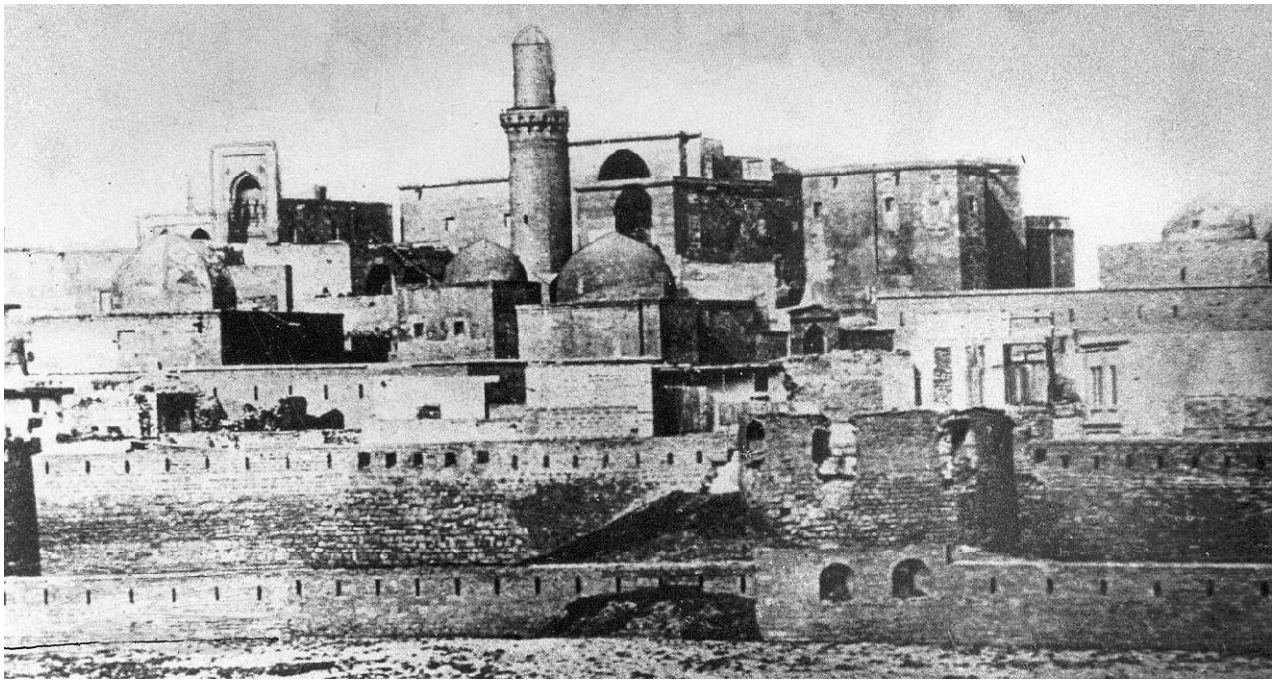

İçəri Şəhər (XIX əsrin ortaları)

Bəylər o saat əmimi tanıyır, görüşüb öpüşürlər. Bir ay əmimi qonaq saxlayır və küçə qapısında yazır ki, bir ay naxoş qəbul eləmirəm. Bir gün əmim soruşur Bəylərdən ki, tarın yoxdur, ya gözümə dəymir? Bəylər qayıdır ki, çarpayımın altına bax. Çarpayının altında iki dənə tar olur. Bəylər tarın birini götürüb yaxşı çalır. Əmim deyirdi ki, bir ay ki orada qaldım, hər gün yaxşı qonaqlıqlar elədilər, çox hörmət-ehtiram gördüm. Bəylərdən soruşdum ki, necə oldu, sən həkim oldun? Dedi ki, bir gecə mənim anam naxoşladı. Getdim həkim üçün. Həkim gəlmədi. Hər cür yalvardım, gəlmədi. Mənim də acığım tutdu, dedim özüm-özümə ki, həkimlik oxuyacağam. Oxudum, oxudum, öyrəndim. Evə xəstələr gələnəndə o vaxt üç manat verirdilər Bəylərə.



Məşədi İsmayıl Mansurov və Mirzə Kazım bəy Abdinov (1861)

Bir aydan sonra gəldim Badi-Kubəyə. Bir il yarımdan sonra Bəylər vəfat etdi. 1873-cü ildə Kutaisdə öləndə tapşırır ki, mənim tarımı apararsınız Badi-Kubəyə, Məşədi İsmayıl Mansurov üçün yadigar. Həmin tar ki, əmim vəfat edəndən sonra mən o tarın üstündə dərs almışam. Bir neçə ildən sonra düşdü mıxdan, parçalandı.

Badi-Kubədə Mirzə Səttarın vaxtında **Əli Şirazi** adında tarzən olub. Əli, balaca adam idi, qırmızı saqqalı vardı. Mən görəndə 50 yaşı olardı. Qollu çuxa və atlas don geyərdi. Farsca danışardı, çox məzlum adam idi və çox ədib, savadlı idi. Bir balaca tarı var idi, qəhvəyi rəngdə. Beş simlə çalardı. Tarı Qafqaza Şirazdan gətirmişdi. Toylara gedirdi. Bir gecə Sadıq Hacı Ələkbər oğlu özünə toy eləyir, Əlini də çağırır. Əli gəlir toyxanaya Bazarnı və Nikolayevski (Hüsü Hacıyev və İstiqlal küçələri - red.) küçələrinin

tininə. Əyləşir. Ürri İsgəndər də orda olur. Əli, bu oxuyanı birinci dəfə orda görür. Tarını kökləyir, “Şur” çalır, Ürri İsgəndər də oxuyur. Hicaz yerinə gələndə İsgəndər çox bərk səslə oxuyur. Əli tarını qoyur yerinə. İsgəndər xahiş edir ki, çal. Əli deyir ki, “pedər-suxte, sənəm xəvanəndə? Sən çöldə yaxşı adam çağırarsan. Əli çalmır. Axır, başqa oxuyan çağırırlar.

Əli Şirazi ya Gəncəyə gedir, ya Şəkiyə, yadımda deyil. Məclislərin birində bir xan xəbər alır ki, Əli Şirazidən: “Əli Şirazi Şuşa kü cand?” Əli cavab verir: “Ağa, xeyli nafəhlid, xudeş kü Əli Şirazi, xudeş mi eyrisi kü cand”.

Əli Şirazi bir neçə il Badi-Kubədə qaldı. Buradan bir arvad aldı. Bir oğlu oldu, portnoyluq (dərzi - red.) təlimi aldı. Qala qapısında “voennı komissariat” (hərbi kommisarlıq - red.) ilə rubərub (üzbəüz - red.) üçmərtəbə ev var, orda dükanı var idi. Adı Cəfər idi. O da vəfat edib.

Əli Şirazi axırda neçə il Şirvanda Mahmud ağanın yanında qaldı. Mahmud ağanın xoşu gəlirmiş Əlinin ədəbindən, qəmginliyindən və narın çalmağından. Ona görə ömrünün axırına kimi Əli Şirazini yanında saxladı. Mahmud ağa belə qanun qoymuşdu: axşam Əli Şur çalırdı, Mahmud ağa yatırdı. Səhər yuxudan duranda gərək Zabol çalınaydı. Nahar vaxtı Bayatı-İsfahan və Bayatı-Şiraz çalırdı Əli. Ta ki, nahar qurtarana kimi. Axşam çay vaxtı Şüştər çalırdı.

Badi-Kubəyə gələndə Mahmud ağa həmişə Əli Şirazini gətirirdi özü ilə. Əli ömrünü orda, Şirvanda başa vurdu.

Mən Əli Şirazini çox görmüşəm. Şirvana getməmiş Əlini hər cümə günü





Xanəndə Ələsgər Abdullayev, tarzən Şirin Axundov, kamançaçı Levon Qaraxanov

ana babam Mirzə Baxış dəvət edirdi öz evinə. Mən də babamgildə olardım. Əli gəlib tar çalanda atam Məşədi Məlik onunla kamança çalardı. Babam da əyləşib qulaq verərdi. Hər cümə bu büsat var idi.

İçərişəhərdə bir toy məclisi var idi. Mirzə Səttar o məclisdə kamança çalırdı. Əli Şirazini bir qonaq kimi çağırmışdılar. Çünki qocalmışdı, tar çala bilmirdi. Bu toy məclisində çox təvəqqe elədilər ki, Əli tar çalsın. Əli dedi ki, mən dəxi çala bilmirəm. Olmadı. Getdilər, Əlinin tarını gətirdilər. Əli çox çətinliklə tarı köklədi. Hər cür istədi ki, çala, mizrab düşdü əlindən. Bir mizrab vura bilmədi. Çox ağladı, getdi evə. Tarı da qoydu məclisdə. Sonra tarı apardılar evinə. Amma həmin məclisdə Əli Şiraziyə yaxşı pul payladılar.

Əli Şirazinin yaxşı oxumağı da var idi. Badi-Kubədə olanda çox vaxt gəlib papaqçı Hacıağa kişinin dükanında, üstüörtülü bazarda Cümə məscidinin cərgəsində oturub, Hacıağa ilə həmsöhbət olardı. Çünki Hacıağa pəhləvan Əsgər oğlu çox dünyagörmüş və çox bilikli idi. Ona görə də hər nə hal əhli, dərviş, şair, tarixşünaslar vardı hamısı Hacıağa kişini tanıyırdılar. Hər gecə gərəkdir ki, Hacıağa kişi atam Məşədi Məliyin otağında olaydı. Mən özüm çox talibdim onun söhbətlərinə. Özü də çox gözəl adam idi. O vaxt 70 yaşda idi. Onun atası məşhur pəhləvan Əsgər badi-kubəli idi. İçərişəhərdə Cümə məscidinin qabağında evləri var idi. Hacıağa kişi ömründə molla ilə və qeyri belə molla-biçar adamlar ilə bir saat oturmazdı. Onu ariflərdən sayırdılar və hər nə arif adam var idi, gələrdilər Hacıağa kişinin yanına.



Xanəndə Əbdülbağı Zülalov (Bülbülcan) öz dəstəsi ilə

Badi-kubədə içərişəhərli **Məşədi Baldadaş** adında bir nəfər məşhur mümtaz, bimisil oxuyan var imiş. O, özü üçün oxuyarmış, pullu toylara getməzmiş. Baldadaş çox gözəlsurət adam imiş. Qələmi papaq qoyarmış başına, uzun don geyərmiş, döşlük taxarmış və uzun çuxa, qollu atma. Üzünü qırxarmış, başına saç (parik - red.) qoyarmış. Çox yaxşı səsi varmış. Baldadaş kamil musiqar imiş. O, oxuyanda hər kəs ki, eşidərmiş, biixtiyar durub gedərmiş o yerə, harda ki, Baldadaş oxuyarmış. Mən çox dəfələr atamdan, əmimdən soruşardım ki, Baldadaş nə cür oxuyanmış ki, belə tərif edirsiniz. Atam, əmim mənə deyirdilər ki, Məşədi Baldadaşdan nə Qafqazda, nə də İranda ola bilməz. Ona bərabər oxuyan yoxdur. Baldadaş oxuyanda elə bil ki, onun boğazında on dənə bülbül cəh-cəh vurur. On gün oxusa, səsində heç bir təfavüt olmur, daha da yaxşı oxuyur. Bir gün axşama kimi kiminsə yanında oxuya, səsi qulaq asanı dəng eləməzdi. Deyirdilər ki, biz bacarmırıq onu tərif etməyə, gərək Firdovsi sağ olaydı, Məşədi Baldadaşı tərif edəydi.

Hər bahar vaxtı Qoşa qala qapısının üstünü döşəyərlərmiş ki, Baldadaş öz dostları ilə gəlib oxusun. Bir dəfə bir atlı gəlib həmin yerə, deyir: "Keşlədə Məşədi Baldadaşın Bayatı-Şirazını eşitdim. Atı mindim, gəldim." Çünki Qala qapısından Keşləyə kimi bir dənə dam, ağac yox imiş, ancaq əkin yerləri imiş. Şəhər hələ İçərişəhər imiş. Baldadaş hər vaxt ki, İçərişəhərdə bir hündür yerdə damda, yainki balkonda oxuyarmış, Bayıldan gəlirmişlər ki, Məşədi Baldadaş Çahargah oxuyur. Özü də mükəmməl oxuyardı, bir nöqtə artıq-əskik oxumazdı.

Badi-Kubədə bir nəfər yaxşı ustad oxuyan var idi. Onun adı Kor Hacı idi. əm.

Həmin Kor Hacı danışır Baldadaşın dalıyca ki, mən elə oxuyaram ki, Baldadaşı peçə (sobaya - red.) soxaram. Baldadaşa bu söz gəlib çatır. Deyir ki, eybi yoxdur, məndən böyük kişidir, qoy danışsın. Mən paxıl deyiləm.

Bir neçə gün keçir, yenə bu sözü Kor Hacı deyir. Bu səfər Baldadaşın acığı tutur, deyir mənim atama ki, Məşədi Məlik, bu gecə otağı xəlvət elə, Kor Hacını qonaq çağır. Mənim sözüm var onunla. Atam Kor Hacı üçün xəbər göndərir ki, axşam qavalını götürüb, gəlsin bizim evə. Baldadaş əhvalatı atama deyir ki, əhvalat bu cürdür, mənim dalımca danışıb Kor Hacı. Mən bu biri otaqda gizlənim, Kor Hacıdan xahiş edin ki, Çahargah oxusun. Çünki Hacının Çahargahını heç kəs oxuya bilmirmiş. Hələ ki, Çahargahı qurtarana yaxın mən gələrəm otağa, xoş-beş edərəm ki, bilməsin mən burada olmuşam. Mən də Çahargah oxuyacağam.

Belə də olur. Xoş-beşdən sonra Baldadaş deyir ki, tarın kökünü pozmasınlar, Hacı icazə verirsə, mən də Çahargah oxuyum. Hacı deyir ki, buyuruz. Baldadaş başlayır Çahargaha. Elə oxuyur ki, bizim evin ətrafı tamam camaatla dolur. Hələ Hissar-müxalif yerinə çatanda Kor Hacının bağrı yarılır, istəyir bir bəhanə ilə qaçsın, atam qoymur. Bir xeyli vaxtdan sonra Baldadaş oxuyub qurtarır. Hacıya deyir ki, üzr istəyirəm səndən ki, mən bu cəsarəti etmişəm. Amma sən özün mənim dalımca danışmısan, mən də məcbur oldum ki, sənlə üzbəüz oturub oxuyum. Yoxsa, mən bu günəcən sən olan məclisdə oxumamışam ki, eyibdir, məndən böyüksən. Əmim 10 manat bağışlayır Hacıya, deyir ona ki, böyük həmişə gərək öz hörmətini saxlasın kiçiyin yanında ki, kiçik də ona hörmət eləsin.

Baldadaş Şüvəlanda bizim bağda atamdan xahiş edir ki, tar çalsın. Çıxırlar dama, atam tar çalır, Baldadaş da başlayır oxumağa. Səhər xiləlilər və mərdəkanlılar gəlirlər bizim bağa. Zöhrab Xiləli (Bülbüləli - red.), Kərbəlayi İbrahim Mərdəkanlı deyirlər atama ki, Baldadaş sizdədi? Atam deyir ki, bəli, burdadı. Kərbəlayi İbrahim qayıdır ki, Məşəd Məlik, Baldadaş Bayatı-Şiraz





oxuyurdu, özü də filan təsnif ilən. Atam deyir ki, düzdür. Onlar deyir ki, biz bir dəstə əyləşmişdik Mərdəkanda Pirhəsən üstə, gecə saat 12 idi, gördük Baldadaşın səsi gəldi. Bayatı-Şiraz oxuyurdu. Xiləlilər dedilər ki, bu, Baldadaş deyil. Biz mərdəkanlılar da mərc bağladıq bir dənə yaxşı əl qoyunundan. İndi biz apardıq, biz deyən oldu.

Baldadaş Şağan bağlarına Nəsrullah bəyə qonaq gedir. Orda gecə oxuyur. Bir saat keçmir ki, bir neçə nəfər gəlir bunların məclisinə. Deyirlər ki, Buzovnada dərya kənarında əyləşmişdik. Bir də eşitdik ki, Baldadaş oxuyur, qəzəli də filan qəzəldir...

Məşədi Baldadaş hər il gedərmiş Tehrana Şiraz dərsi almağa. 12 il gedib Tehrana. Əvvəl dəfə gedəndə Baldadaş bir gecə öz mənzilində başlayır özü üçün oxumağa. Gecə vaxtı, qərib yer, bu bir dəstgah oxuyur. İki nəfər gəlir Baldadaşın mənzilinə oturur. Bu şəxslər orta yaşda olurlar. Baldadaş bunlar üçün aşpaza çay demək istəyir, razı olmurlar ki, vaxt keçib. Soruşurlar ki, siz haralısız. Deyir, Badi-Kubəliyəm. Bəs, bura nə işə gəlmisiz? Baldadaş deyir ki, dərs almağa. Bu adamlar istəyirlər ki, getsinlər, Baldadaş xəbər alır ki, niyə mənim adımı xəbər almadız? Nigaran qaldım. Cavab verirlər ki, nigaran qalmayın, sabah sizi oxumağa dəvət edəcəklər. Baldadaş deyir ki, mən xavanəndə (xanəndə - red.) deyiləm. Deyirlər ki, biz bilirik ki, siz xavanəndə deyilsiniz, amma sizi o yerə dəvət edəcəklər ki, razı qalacaqsınız. Baldadaşı həmin gecə yuxu aparmır.

Səhər olur, nahar vaxtı bir yaxşı fayton, bir nəfər alicənab gəlir, Baldadaşa deyir: Şah (Nəsrəddin şah - red.) sizi istəyir. Mindirir Baldadaşı faytona, aparır. Şah çox hörmətlə Baldadaşı əyləşdirir. Çaydan sonra şah deyir: Mənim üçün gərək oxuyasan. Baldadaş "bəçeşm" deyib, Bayatı-İsfahan və Bayatı-Şiraz ilən bir yerdə yaxşı farsi qəzəllər və təsniflər oxuyur. Nəhayət mərtəbədə şahın xoşuna gəlir. Şah soruşur ki, neçə ildir Tehrana gəlirsən? Baldadaş bildirir ki,



əvvəlinci ildir gəlmişəm. Nə işə gəlmisən? Bəs, Şiraz dərsi alıram, papaq üçün. Şah soruşur ki, heç almısan? Bəli, almışam. Şah bir də soruşur ki, neçə ay burda qalacaqsan? Baldadaş qayıdır ki, üç ayda dəriləri aşılayıram, göndərirəm Ənzəliyə, sonra özüm gedib Ənzəlidə tamojnadan (gömrükdən - red.) çıxarıb göndərirəm Badi-Kubəyə. Şah deyir ki, bu üç ayı burda qalıb, mənə qonaq olacaqsan. Adam gönədərirəm, sənin üçün dəri alsın, aşılasın və tay bağlansın, göndərilsin Ənzəli tamojnasına. Bir quruş gömrük verməyəcəsən. Bu işdən xatircəm ol... Üç ay Baldadaş qalır şahın evində, onun üçün nə lazımdır, oxuyur.

Şahın üç oxuyanı varmış. Birisi Seyid Qurab İranda ondan artıq oxuyan yoxmuş. Çox tərif eləyirlər ki, Seyid Qurab bimisil oxuyandır. Bu üç ayın vaxtında Baldadaş deyir ki, bircə dəfə Seyid Qurabı oxutdular, hələ bir-iki ağız oxudu, şah qayıtdı ki, tamamla. Seyid Qurab durdu, getdi öz otağına. Şah mənə buyurdu ki, o nə istəyirdi oxusun, onu sən oxu. Dedim, bəçeşm. Seyid Qurab Nəva-Nişapur və Hümayun istəyirdi oxusun. Elə bilirmiş ki, Badi-Kubədə Nəva-Nişapur və Hümayun bilməzlər. Necə ki, oxudum, qurtardım, şah mənə "mərhəba, mərhəba" dedi.

Bu üç ayı elə bildim ki, üç gündür burdayam. Üç kərə Şimrana getdik. Şimran da behiştin bir guşəsidi. Vaxt gəldi başa, şah və külfəti məni yola saldı. Nə qədər mənə ənam, xələtlər, külfətimçün xəz küləcə, daha nələr bağışladılar. Bir yaxşı faytonda gəldim Ənzəliyə. Şahın xidmətçilərindən biri də mənimlə bahəm gəldi. Təmamən dəriləri gömrüksüz çıxartdı, verdi paroxoda, məni yola salıb, özü qayıtdı Tehrana. Şah məni yola salanda, söz aldı ki, neçə il bura gələcəksən, həmişə gəlib, düz mənim yanıma düşəcəksən. Mən hökm

verərəm, sənin üçün dəriləri alıb, aşılayıb, tay bağlarlar, göndərərlər Ənzəliyə. Sonra özün də gedərsən Badi-Kubəyə. Şah 12 il Baldadaşı hər il üç ay qonaq saxlayırmış Tehranda.

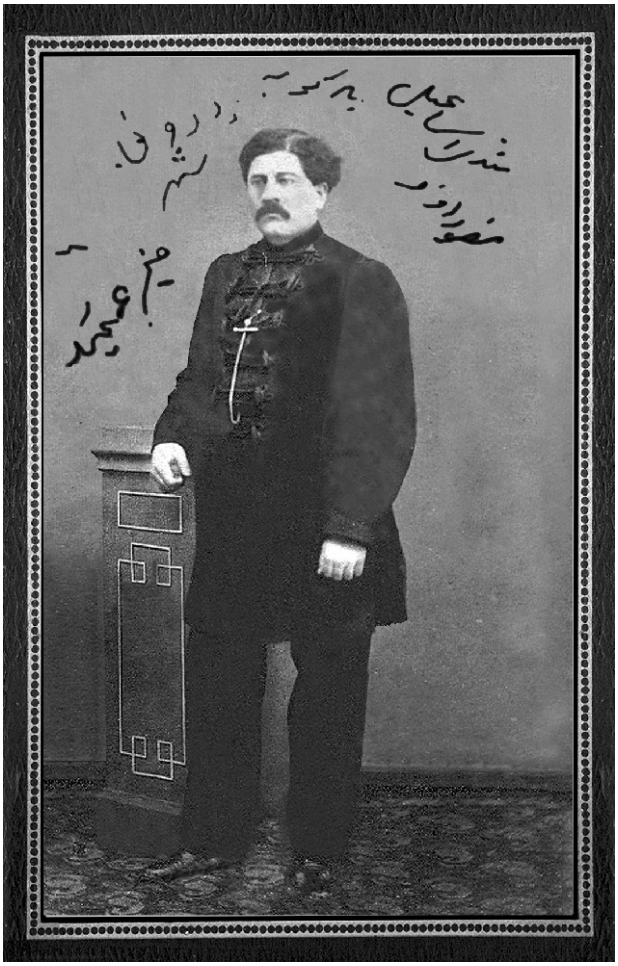

Məşədi İsmayıl Mansurov (1871)

Baldadaşla əmim Həştərxanda mehmanxanada mənzil tutub qalırlar. Sabahı gün soruşurlar ki, Həştərxanda gəzməli yerlər var? Deyirlər ki, burda bir bağ var, "Arkadiya", camaat axşam gedir o bağa. Orda muzıkantlar və artistkələr var. Camaat orda vaxt ötürür. Bir axşam Baldadaşla əmim gedirlər o bağa, görürlər ki, qapısı bağlıdır. Bir adam dayanıb qapıda, gələnləri qaytarır. Əmim soruşur ki, belə neyçün? Qapıçı deyir ki, bizim Həştərxanın ağası, çox dövlətli Ağa Ələkbər xozeyin zanit edib bağı. Özü kef eləyir, heç kəsi qoymur bağa. Mənim əmimə çox ağır gəlir bu hərəkət. Qayıdır, gedir evə. Sabah axşam əmim gedir bağın xozeyininin yanına, deyir ki, bu gecə mən bu bağı bağlayacağam, özüm kef edəcəyəm. Bağın xozeyini deyir ki, qiyməti 300 manatdır. Məşədi İsmayıl 300 manat verir ki, bu gecə bağ mənimdir. Xülasə, axşam olur, Məşədi İsmayıl Baldadaşla bahəm gedir bağa. Gecənin bir vaxtında Ağa Ələkbər xozeyin də öz yoldaşları ilə gəlir bağa. Görür ki, bağın qapısı bağlıdır, döyür, heç kəs cavab vermir. İçəridən Məşədi İsmayılın səsi gəlir ki, bu gecə bağı mən zanit eləmişəm, açarı da məndədir, açılmayacaq. Ağa Ələkbərin ovqatı çox təlx olur, qayıdır. Gecə səhərə kimi yoldaşları ilə içir.

Səhər bir neçə adamdan xəbər alır ki, bu Məşədi İsmayıl badi-kubəli kimdi, bu hərəkəti eləyir. O, mənimlə bacara bilər? Ona cavab verirlər ki, heç bir qeyri hərəkət lazım deyil, Məşədi İsmayıla bir kəlmə söz deyə bilməzsən. Çünki söz götürən adam deyil, sənin fikrin bizə getməsin. Yaxşı olar ki, səni Məşədi İsmayıl və Baldadaş ilən tanış edək. Ağa Ələkbər razı olur. Onu aparırlar Məşədi İsmayılın mənzilinə. Məşədi İsmayıl deyir ki, Ağa Ələkbər, mən ömrümdə biqabiliyyət iş görməmişəm, özü də bihesab işdən xoşum olmayıbdır. Pis adamlarla oturub-durmamışam və onları yaxına da qoymaram. Ancaq bu iş ki, məndən sadir olub, onun tamam səbəbkarı sizsiz. Çox eyib olsun sizdən ötəri, məgər adamın pulu olanda, bağı zanit edər. Siz gərək elan

verəsiz ki, hər kim istəyir gəlsin bağa bipul (pulsuz - red.), Ağa Ələkbər qonaq eləyir, kasıblar da gəlsin, hər sinif adamlar gəlsin. Yoxsa ki, sizin pulunuz var, camaatın yoxdur, Həştərxanda da bir bağdır, onu da siz zanit edəsiz? Bu sözlər Ağa Ələkbərin xoşuna gəlir, əmim Məşədi İsmayıl və Baldadaşla bərk dostlaşırlar.

Həştərxanda Baldadaşı ovma (vəba - red.) naxoşluğu tutur. Elə orda da keçinir.Əmim Məşədi İsmayıl danışır ki, ölməyinə bir saat qalmışdı, dedi ki, açın otağın pəncərə-qapısını, məni də oturdun, dalıma balış verin, öləcəyəm,- bir bayatı çəkim. Oturtduq Baldadaşı. Bir bayatı çəkdi, tamam camaat doldu bizim mənzilə, balkona. Küçə doldu adamla. Çox ağladılar. Baldadaşın sözü bu oldu:

Mən aşiq bir də mən,
Doldur içim bir də mən.
Ömür getdi, gün keçdi,
Dəxi cahil olmam bir də mən.

10-15 dəqiqədən sonra canını təslim elədi...

Məşədi Baldadaş 55 yaşında Həştərxanda vəfat edib. Onu torpağa əmim Məşədi İsmayıl tapşırıb.

Baldadaş yaxşı at minib qovardı. Hər vaxt Badi-Kubədə skaçka (cıdır - red.) olardı, Baldadaşa yaxşı atları verərdilər ki, çapsın. Yaxşı da qurşaq tutardı. Bir qızı var Şirinbacı adında. Çox kasıbdı, heç bir şeyi yoxdu. İndi yolçuluq eləyir, pis haldadı.

Əmim Məşədi İsmayıl bir şeyi də danışardı Baldadaşdan. O vaxtlar Badi-Kubədə tək-tək fayton var idi. Bir Cahangir adında faytonçu olur. Çox güclü səsi olur. O vaxt da cahıllar Badi-Kubədə ancaq Cahangirin faytonuna minərlərmiş. Çünki Cahangir yaxşı Bayatı-Qacar oxuyurmuş. Bir gün həmin Cahangir deyir ki, Baldadaşın nə səsi var, mənim yanımda oxuya bilməz. Baldadaş bu sözü eşidir, deyir atam Məşədi Məliyə ki, sabah axşam otağı düzəlt, xörək bişirtdir, səkkiz nəfər qonağım var. Heç demir kimlərdir. Sabah axşam zurnaçıya xəbər verir və Cahangirin bir dostu var

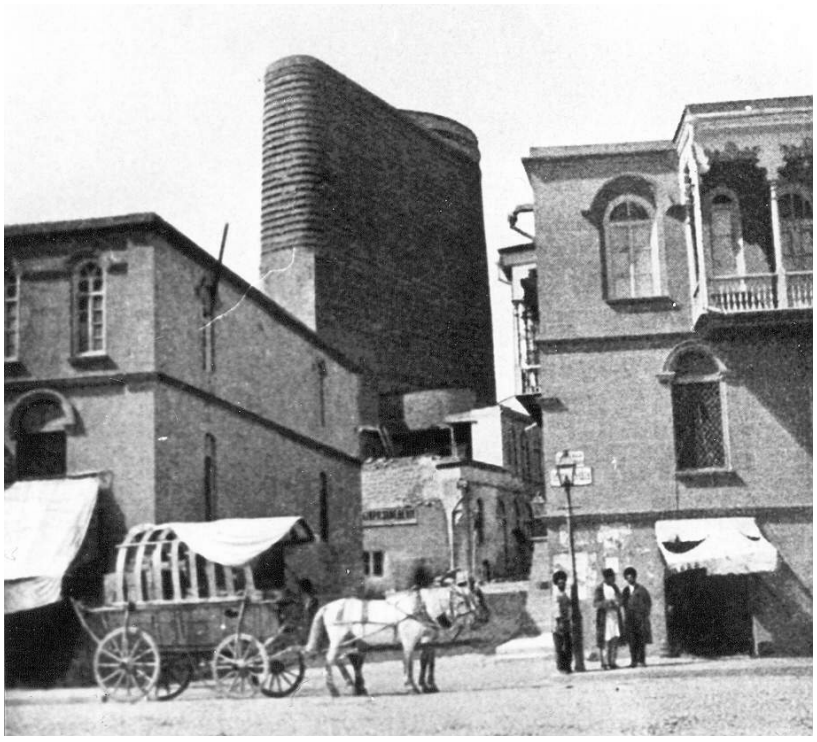

zurnaçıya xəbər verir və Cahangirin bir dostu var imiş, ondan xahiş eləyir ki, Cahangiri axşam gətir Məşədi Məliyin otağına. Zurnaçılar gəlir. Cahangir gec gəlir. Onun dostu deyir ki, Cahangir istəmirdi gəlsin, güclə gətirmişəm. Baldadaş zurnaçıya deyir ki, lap zil zıqanı köçür zurnaya ki, dəxi ondan zil kök olmasın. Bayatı-Qacar çalginən. Necə ki, bu sözü eşidir Cahangir, istəyir bir tövr ilən qaçsın, müyəssər olmayır. Baldadaş başlayır Bayatı-Qacarı, sonra Dügah, Ruhul-ərvah. Xülasə, hamısın oxuyub qurtarır. Bir az keçəndən sonra deyir Cahangirə ki, buyur, zəhmət çək, oxuginən. Cahangir görür ki, bu iş onun işi deyil, qayıdır ki, oxuya bilmərəm. Baldadaş deyir ki, mənim dalımca danışmısan, gərək oxuyasan. Cahangir əyləşir zurnaçının yanında, necə ki, güc verir özünə, səsi bəlkəm gəlsin, elə zərb eləyir ki, qasığı partlayır. Qoyurlar faytona, aparırlar həkimə. Üç gündən sonra Cahangir ölür.

Baldadaş həmişə ətin üstündən çox enli qayış belbağı bağlayırdı. Bərk çəkirdi ki, oxuyan vaxtı qasığı partlamasın.



Xanəndə Keçəçioğlu Məhəmməd, tarzən Qurban Primov, kamançaçı Saşa Oqanezaşvili

Badi-Kubədə bir **Ağacəbrayıl** vardı. Çox yaxşı oxumaq bilirdi. Xoş səsi vardı. Həm də savadlı idi. Həmişə toylarda farsca qəzəllər oxuyardı. Ağacəbrayıl çox tərs adam idi. İçərişəhərdə Hacı Mehdi oğlunun toyunda Ağa Muradəlinin yeddi dəstə çalıb-oxuyanı var imiş. İrandan da bir dəstə yaxşı çalıb-oxuyan gətirdiblər. Toy sahibi fikir edib ki, əgər əvvəl Ağacəbrayıl oxusa, bu İran oxuyub-çalanı bundan sonra oxuya bilməz. Əvvəl iranlıları çalıb-oxudurlar,



Əbdülqədir Cabbarov (1906)

sonra Ağacəbrayıla deyirlər buyur, oxuginən. Deyir ki, mən oxumuram. İnciyibmiş ki, əvvəl gərək mən oxuyaydım. Bu məclisdə məşhur badi-kubəli naçalnik Qasım bəy də olur. Qasım bəy hökm ilə Ağacəbrayıla deyir ki, oxu! Bu da deyir ki, oxumuram. Qasım bəy deyir Ağacəbrayıla ki, dur, çıx get burdan. Ağacəbrayıl gedir. Çıxır Qala qapısından, görür ki, bir nəfər balaca budkada (köşkdə - red.) şabalıd qovurur. Gəlir girir budkaya, başlayır oxumağa, ta səhərə kimi oxuyur.

Badi-kubəli Ağacəbrayıl 1938-ci ildə 55 yaşında vəfat edib.

Badi-Kubədə **Qədirbala** (Əbdülqədir Cabbarov - red.) yaxşı oxuyan idi. Özü də Çəmbərəkəndli idi. Qalayçı idi. Çox güclü və çox xoş oxumağı vardı. 1906-cı ildə 35 yaşında onu öldürdülər. Məndə onun şəkli də var…

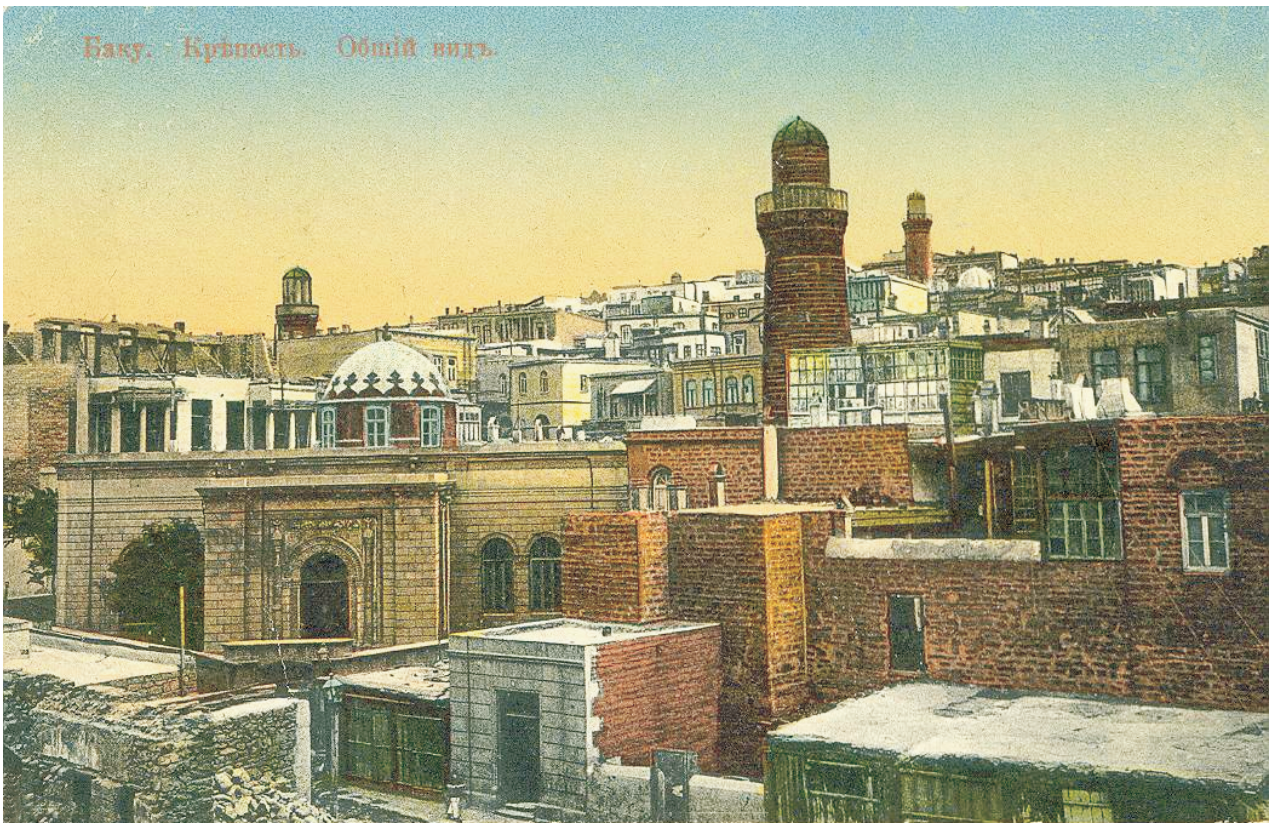

Məşədi Məliyin vəfatından sonra onun musiqi məclislərini mən davam etdirmişəm. Zaman keçdikcə, çalıb-oxuyanlar da dəyişirdi, artıq çoxları həyatda yox idi. Muğamların özündə də bir çox dəyişikliklər baş verirdi. 1925-ci ildə musiqi məclislərimin birində ifa olunan muğamları şöbə-şöbə, guşə-guşə vərəqə köçürüb yeni bir siyahı tərtib etdim.

RAST

Rast
Hüseyni
Rak
Vilayəti
Xocəstə
Şikəsteyi-fars
Xosrovan
Ərak
Rəvəndi
Pəncgah
Qatar
Üzzal
Bayatı-kürd
Azərbaycan
Dəşti
Gileyi
Hacı Yuni
Mənəvi
Pəhləvi
Məsihi
Cüdai
Gəbri
Baba Tahir
Qərai
Eyzən zəngi-şotor
Sixi
Rast

ŞUR - 1

Şur
Dəraməd
Cüdai
Gərayili
Busəlik
Muyə
Səlmək
Səba-şəms
Hicaz
Mehdi-Zərrabi
Mənəvi
Gəbri
Şah-Xətai
Dügah
Mavərənnəhr
Baba-Tahir
Sarəng
Dəşti
Hacı-Yuni
Pəhləvi
Nişibi-fəraz
Saqinamə

ŞUR 2

Şur
Dəraməd
Zirkeş
Səlmək
Gülriz
Buzek
Dübeyt
Qacar
Qoruze-şur
Bayatı-kürd
Bayatı-türk
Ruhül-ərvah
Zəmin-xara
Hicaz
Sarəng
Əbu-əta
Sixi (birbaşa)
Gəbri (kafir)
Dəşti (çöllük)
Gileyi
Kabuli
Əfşarı
Hacı-Yuni
Bid-Yuni
Qərəcə
Səbuhi
Aşiq- guş
Qatar
Şəhraşub

RAST 2

Dəraməd
Zəngulə
Nəğmə
Ruhül-ərvah
Üşşaq
Pəncgah
Bəhri bayatı-əcəm
Bəhri-nuh
Qərəcə
Bəhri-Vəli
Tərazi
Rəvəndi
Leyli və Məcnun
Novruz-ərəb
Novruz-səba
Novruz-xara
Nəfr (nərə)
Xərək
Ərak
Qərai
Rak
Kabuli
Mənəvi
Pəhləvi
Mənsuri
Rübənd
Baba-Tahir
Gəbri
Dəşti

ZABOL

Piş-manənd
Manənd
Segah-zabol
Mübərriqə
Hisar
Müxalif
Segah
Zabol

BAYATI-İSFAHAN

Dəşti
Sarəng
Gileyi
Bayatı-kürd
Hacı-Yuni
Mənəvi
Pəhləvi
Məsnəvi
Qatar
Baba-Tahir
Xavəran

MAHUR

Piş-dəraməd
Dəraməd
Dad (qışqırıq)
Xosrovan (şahlar)
Tərəb-əngiz (şadlıq gətirən)
Xavərani
Nişaburək
Nəsirxani
Azərbaycan
Feyli
Mahure-səğir-Əbul
Tizək
. Şikəsteyi-nəhib
Əşiran
Ərak
Qərai
Rak
Rak-Abdulla
Aşur-rəvəndi
İsfahanək
Həzin (qəmli)
Nəğmə
Koştə
Rəngi-həzin
. Şəhraşub

ÇAHARGAH

Dəraməd
Zəngulə
Bəstə-nigar
Hissar
Pəsi-hissar (arxasınca gələn)
Müxalif
Məğlub
Hindi
Pəhləvi
Ərcuzə
Mənsuri
Rübənd

BAYATI-KÜRD

Bayatı-kürd
Azərbaycan
Hacı-Yuni
Dəşti-ərağistan
Dəşteyi-rəşt
Giləki
Naleyi-zənbur
Mehdi-zərrabi
Mənəvi
Gəbri
Pəhləvi
Cövhəri
Baba-Tahir
Sarənc
Məsnəvi
Bazəm-bayatı

DÜGAH

Guşeyi-bayatı-Qacar
Ruhül-ərvah
Mavərənnəhr
Hüseyni
Şikəsteyi-fars
Dilrüba
Ərak
Rak-Xorasani
Zəngi-şotor

NƏVA-NİŞAPUR

Hacı-Yuni
Dəşti
Pəhləvi
Cövhəri
Kərkuki
Şah-Xətai
Sarəng
Dilkəş
Xavəran

SEGAH

Segah
Məxlut
Mübərriqə
Xavəran
Ərak
Aşiq-guş

RAHAB

Rahab
Bəznigah
Əmiri
Rəhavənd
Məsihi
Moləvi
Şüştər
Məsnəvi
Tərkib
Bidad
Şikəsteyi-fars
Ərak
Qərai

HÜMAYUN

Hümayun
Feyli
Məsnəvi
Novruz-səba
Bəxtiyari
Bidad
Üzzal
Bayatı-kürd
Gəbri
Mənəvi
Pəhləvi
Baba-Tahir
Şüştərək

Bizim vaxtımızda sözə-sənətə, musiqiyə, xanəndəyə münasibət bambaşqa idi. Güclü xanəndələr, musiqi biliciləri, sazəndələr, qəzəlxanlar vardı. Toylar elə keçərdi ki, adam istəməzdi ki, başa çatsın. Xanəndə ki, başlardı bir dəstgah oxumağa, vəssəlam...

Atamın musiqi məclisləri də çox gözəl keçərdi. Bu məclislər çox xanəndəni, sazəndəni yetişdirib. Onların arasında atam Məşədi Məliyin və mənim dostlarım çoxdu. Atamdan sonra onun musiqi məclislərini davam etdirdim. Məclislərə yeni sənətkarlar da qoşuldu. Bu insanlar muğamı dərindən bilməklə yanaşı, həm də çox mülayim, sözübütöv şəxslər idi. Bir məclisdə verilən söz veksel kimi idi hökmən yerinə yetiriləcəkdi. Xanəndələr oxuyanda, sazəndələr çalanda məhəllələr adamla dolardı. Musiqinin gözəlliyi, dürüst ifası heç kəsi biganə qoymazdı. Xalqın da öz sənətkarlarına hörməti böyükdür. Hara getsələr, hörmətlə qarşılanar, hörmətlə yola salınardılar.

Mənim o günlər haqda çox xatirələrim var…

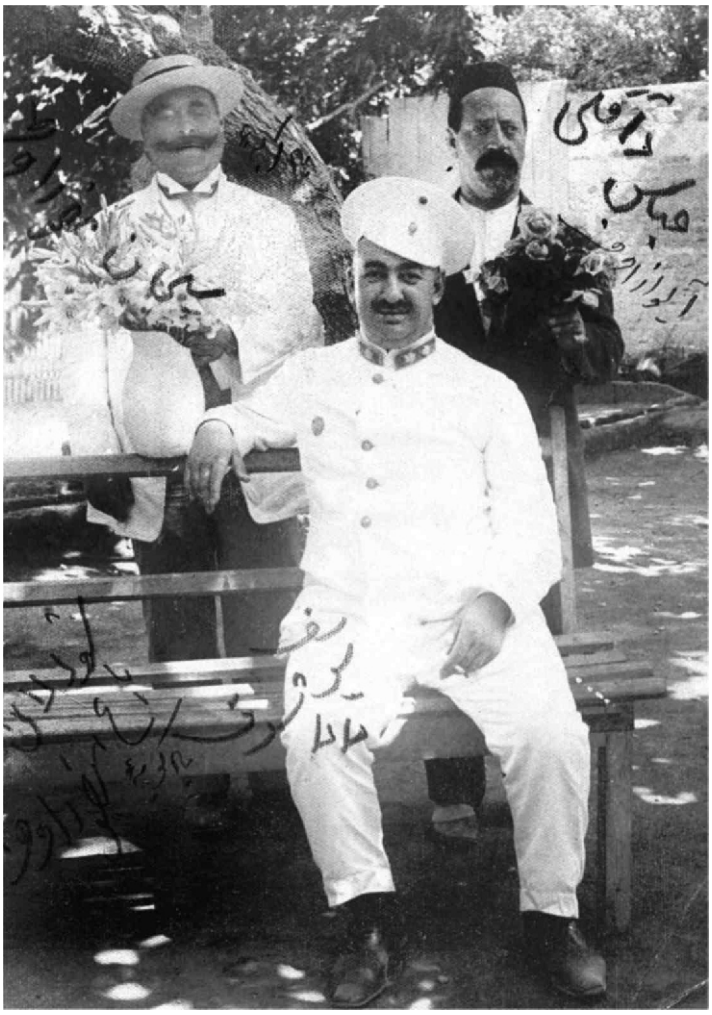

Yusif bəy Dadaşov (ortada) və dağlı Abbas Məşədi Süleyman Mansurovun Şüvəlandaki bağında (13 iyun 1913)

Toyların birində Məşədi Zeynal Şur oxuyan xanəndədən soruşur ki, bacıoğlu, nə oxuyursan? Xanəndə deyir ki, Şur. Məşədi Zeynal tarını yığışdırıb, məclisə deyir: Camaat, bu mərsiyəxana müşayiət lazım deyil. Oxuduğu da Şur deyil, xalis şordur, özü də talış şoru.

Yusif bəy Dadaşovla Hacı Hacıağanın karvansarasında nərd oynayırdıq. Mirzə Mansur hövlank içəri girdi ki, bəs, ay, Məşədi Süleyman, tez özünü toya yetir, yoxsa Məşədi Zeynal xanəndəni öldürəcək. Tələsik getdim toya. Toy da İçərişəhərdə, Bakı milyonçularından birinin oğlunun toyu idi. Gördüm Məşədi Zeynal tapançasını dirəyib xanəndənin boğazına ki, ay nadürüsüt, haçanacan xaric oxuyacaqsan?!. Kişini birtəhər sakit elədim. O vaxtlar Bakı toylarında yaxşı bir adət vardı. Xaric oxuyan xanəndəni toydan qovardılar. Belə xanəndələr özləri də utanardı. Heç olmasa,

bir-iki ay camaat arasına çıxmazdı.

Bu tarzən Məşədi Zeynal özü çox mülayim, təmkinli adam idi. Özü də ustad idi, hər xanəndəni müşayiət etməzdi. Hər şeyə dözərdi, amma xanəndənin xaric oxumasına yox. Odur ki, xanəndənin xaric oxuması onu lap əsəbləşdirmişdi. Mirzə Mansuru göndərdim Şəkili Ələsgərin dalınca ki, gəlib oxusun, Məşədi Zeynal da sakit olsun, məclis əhli də feyz alsın.

Erməni-müsəlman davasında 1905-ci il getdim Şuşaya. Orda atamın yaxın dostu Abasqulu bəy Zöhrabbəyov yaşayırdı. Çodar Abas deyərdilər. Gedib bunlardan hal-əhval tutdum. Məni bir xeyli qonaq saxladılar. Bir gün də Şuşada məşhur olan doktor Kərim bəy Mehmandarov məni evinə qonaq çağırdı. Xoş-beşdən sonra dedi ki, Məşədi, bilirəm, sən Sadıqcanla çox məclislərdə olmusan, özün də onu yamsılayırsan. Xahiş edirəm, bir şey çalasan, Sadıqcanı yad edək. Məclisdə Şuşanın adlı-sanlı şəxsləri vardı. Kişinin sözünü yerə salmadım. Rast çaldım. Kərim bəy məni qucaqlayıb dedi ki, mən elə bilirdim Sadıqcan ölüb, amma demə ki, yaşayırmış. Sağ ol, Məşədi…

Lazar Ter-Vartanesovun 72 simli bir tarı vardı. O vaxta kimi tarda 72 sim hələ görünməmişdi. O tarı Lazara ustadı Sadıqcan bağışlamışdı. Sadıqcanın Lazarın üstündə çox zəhməti vardı. Hə, tarı sökdüm ki, təzədən düzəldərəm. Amma bacarmadım. Heç özümü bağışlaya bilmirəm.

İçərişəhərdə Xan Sarayının yanında Həbib dayı adlı bir ağsaqqal yaşayırdı. Günlərin bir günü onun evinə üç qonaq düşür. Üçü də Qarabağdan. Bu qarabağlılardan ikisinin Bazarnı küçədə (H.Hacıyev küçəsi - red.) bəzzaz dükanları vardı. Üçüncüsü də Abasqulu bəy adında lopabığ bir kişi idi.

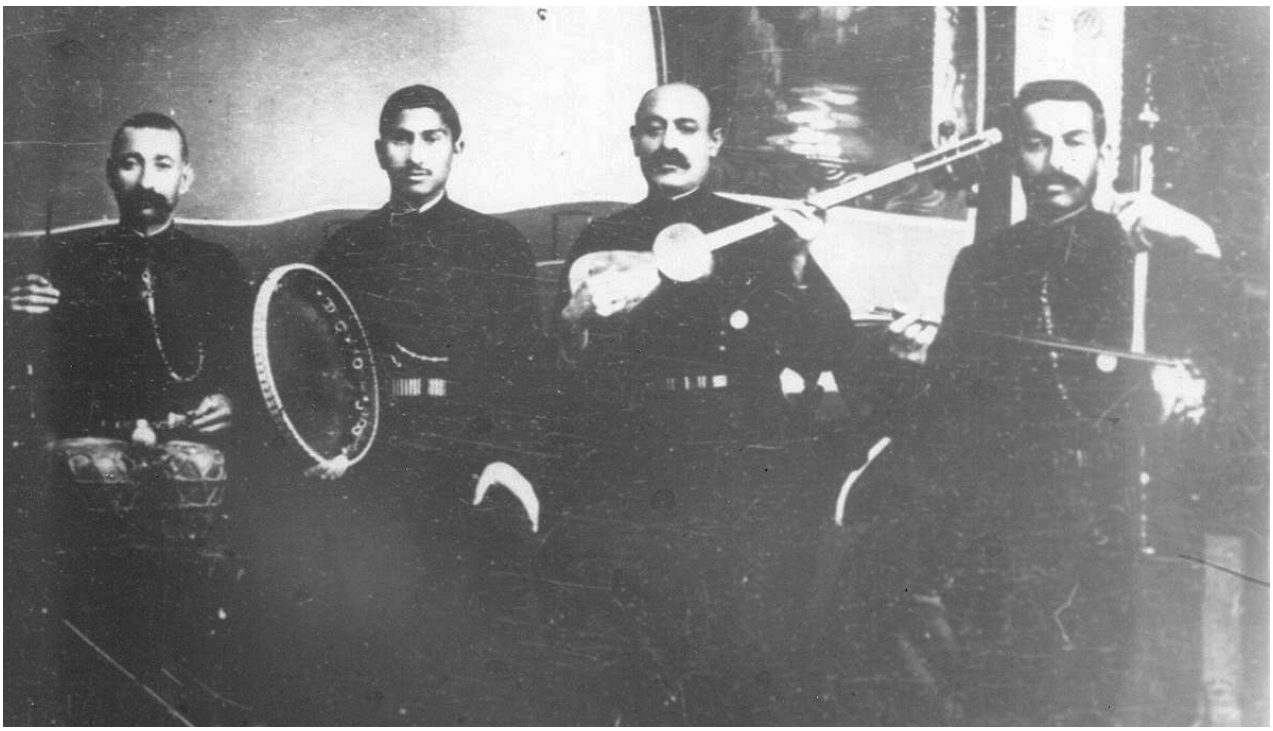

Xanəndə Seyid Şuşinski öz dəstəsi ilə

Sonradan Ağarza oğlu Ağahüseyn də bunlara qoşulur. Getdim bunların yanına. Dedim ki, sizə qonaqlıq verəcəyəm, hər cür dəm-dəstgahı ilə. Qarmonçalan kor Əhədi çağırtdırdım, xəbər göndərdim ki, qavalçalan Xalıqı da gətirsin. Bir pirlotka da göndərdim ki, bunları gətirsin… Məclis düzəldi. Kor Əhəd qarmonda Bayatı-Qacar, Segah-Zabul, qoltuq sazında (cürə sazı - red.) Çahargah, Şur çaldı. Bu elə qiyamət çalğı idi ki, hamı mat qalmışdı. Bu olub 24, ya 25-ci ildə. Belə məclislərimiz çox olub.

Sadıqcanı ilk dəfə Tiflisdə görmüşəm. Onun tar çalmağı çox xoşuma gəldi. Bakıya qayıdıb, Sadıqcanı atam Məşədi Məliyə tərif etdim. Atam dedi ki, onun çalğısına qulaq asmaq istəyirəm. Bir müddət sonra Sadıqcan öz dəstəsi ilə Bakıya konsert verməyə gəldi. Atamı da götürüb, getdim o konsertə. Sadıqcanın çalğısı doğrudan da qiyamət idi. Evə gələndə atam dedi ki, sən ki, onu belə tərif edirdin, azdır. Onu hökmən evimizə qonaq çağır. Səhəri gün Sadıqcanı evimizə qonaq çağırdım. Sağ olsun, sözümü yerə salmadı. Gəldi. Elə o vaxtdan da Sadıqcan bizim evin əziz adamına çevrildi. O hər dəfə Bakıya gələndə aylarla bizim evdə qalardı. Atamla onun söhbətlərindən doymaq olmazdı.



Sadıxcan

Şəmsi Əsədullayevin oğlu Mirzə yaxın dostum idi. Onun toyunda sağdışı idim. Çalğıçılar da Sadıqcan və Əbdülbağı (Bülbülcan - red.) idi. O toyda Sadıqcan bir qiyamət qopardı ki, özümü saxlaya bilmədim, ağladım. Şəmsi əmi soruşdu ki, a bala, bu toydu, sən toyda niyə ağlayırsan? Dedim ki, ay əmi, sən axı bilmirsən bunlar nə oxuyub-çalır. Şəmsi əmi soruşdu ki, bəs mən neyləyim bunlar üçün? Dedim ki, get, hərəsinin barmağına bir brilyant üzük tax. O da hərəsinə bir brilyant üzük bağışladı.

Məclislərin birində Sadıqcan və Lazar vardı. Sadıqcan bir az çalandan sonra birdən bıçağını çıxartdı və tarın pərdələrini cırdı. Başladı pərdəsiz çalmağa. Camaat mat qalmışdı. Sonra növbə çatdı Lazara. Onun dəstəsində bir özü idi, bir də Ürri İskəndər adında zil səsli oxuyan. Çahargah çalıb-oxudular. Çahargahın ayağında Mənsuriyyədə Lazar zərb çalmağa başladı. Birdən də tarı qoydu boynuna, elə belə də çaldı. İçərişəhərli Ağarza oğlu Ağahüseyn həyəcandan stuldan yıxıldı. Bunu qaldırıb, otuzdurduq yerində. Soruşduq ki, nə oldu sənə, ay Ağahüseyn? Kişi dedi ki, ürəyim gəldi ağzıma,

dedim tar bu dəqiqə yerə düşüb sınar.

1920-ci ildə Bakıda musiqi məktəbi açılmışdı. Gimnaziçeskiy küçəynən (Tolstoy küçəsi - red.) Qoqol küçəsinin tinindəki evin üçüncü mərtəbəsində idi. Mansurla mən orda münsiflər heyətinin üzvü idik. Burda çoxlu konsertlər təşkil olunardı. Bu konsertlərdə Cabbar Qaryağdıoğlu, Qurban Primov, musiqi məktəbinin müdiri Saşa Oqanezaşvili, şəkili Ələsgər Abdullayev, Mirzə Fərəc, Ağabala Ağasəid oğlu, səlyanlı tarzən Şirin Axundov və başqaları çıxış edərdi. Mən oğlanlarım Məlik və Bəhramı tez-tez özümlə ora aparardım. İstəyirdim ki, xalq musiqimizə yaxından bələd olsunlar.



Mirzə Mansur Mansurov birinci Azərbaycan musiqi texnikumunun müəllimləri arasında (1923)

Bir gün Üzeyirbəy Hacıbəyov məni yanına çağırıb dedi ki, Məşədi, istəyirəm sən bizim məktəbdə (birinci Azərbaycan musiqi texnikumu - red.) dərs deyəsən. Sənin biliyinə cavanların çox ehtiyacı var. Hövsələdən kəm olduğum üçün dedim ki, Üzeyirbəy, mən xəstəyəm, qoy Mansuru göndərim, o dərs desin. Biliyinə cavabdehəm. Mansur orda 1921-ci ildən dərs deməyə başladı. O, burda Üzeyirbəy Hacıbəyovla möhkəm dostlaşmışdı. Üzeyirbəy Mirzə Mansurun biliyinə çox inanırdı. Çox məsələlərdə onunla məsləhətləşirdi. Bir gün Mirzə Mansur mənə dedi ki, bəs, ay Məşədi, Üzeyirbəy muğamlarımızı nota köçürmək istəyir. Özü də istəyir ki, onları mənim çalğımdan nota köçürsünlər. Bu işi də tapşırıb iki cavan bəstəkara -Tofiq Quliyev və Zakir Bağırova. Dedim ki, Mirzə, bu çox ağıllı fikirdir. Muğamlarımızı yaşatmaq lazımdır. Sənin çalğına da ki, söz yoxdur. Elə belə də 30-cu illərin ortalarında Mirzə Mansurun çalğısından nota köçürülmüş Azərbaycan muğamları çap olundu. Bu muğamlar Rast, Segah-Zabul, bir də Dügah idi. Bu iş məni çox sevindirdi. Başa düşürdüm ki, Üzeyirbəyin məqsədi muğamlarımızın başqa millətlərin musiqiçiləri tərəfindən qavranmasıdır.

Mansur möhkəm tarzən olması ilə bərabər, həm də yaxşı tar ustası idi.

Onun düzəltdiyi tarlar arasında üç dənə tarın yeri bambaşqa idi. Onlardan birini elə düzəltmişdi ki, baxan mat qalırdı. Tarın pərdələrini bütövlükdə onun qoluna bağlamamışdı. Tarın qolunu ortadan deşib, pərdələri oradan keçirmişdi ki, ifaçının çalğı zamanı əli sürüşməsin, rahat olsun. Bu tar Parisdə Luvr muzeyində saxlanılır.



Mirzə Mansur Mansurov
(1936)

Mirzə Mansur, Hüseynbəy Xanlarov və Arşak Xıdırovla getmişdik **Finlyandiyaya**. Könlümüzə plov düşdü. Hər şey tapıldı, kişmişdən başqa. Fikirləşdim ki, neyləyim? Ağlıma gəldi ki, Mirzə Mansuru göndərim Peterburqa, kişmiş dalınca. Nə isə, Mirzə Mansur getdi Peterburqa, kişmişi alıb gətirdi. Bir plov dəmlədik ki, müsibət…

Bir dəfə mən, Mirzə Mansur, Hüseynbəy Xanlarovla getdik **Romaya**. Bibim oğlu İbrahim bəy Abdinov da bizimlə idi. Senat meydanında girdik restorana. Kabab istədik. Dedilər ki, o nə yeməkdi elə, bizdə belə yemək olmur. Gedib, bir qoyun alıb gətirdik. Qoyunu doğradıq, təmizlədik. Kabab çəkmək istəyəndə gördük ki, bu yazıqların şişi də yoxdur. İbrahimbəy Abdinov hardansa qalın məftil tapıb gətirdi. Əti keçirtdik məftillərə. Birdən restoranın müdiri bizə yaxınlaşdı ki, camaat narahatdı. Sən demə, elə biliblər ki, yanğındır. Yanğınsöndürənləri çağırıblar. Bunlar da gəlib görüb ki, nə yanğın, biz nəsə bişiririk. Restoranın müdirindən soruşublar ki, bu nə işdir belə? O da qayıdasan ki, Qafqazdan vəhşilər gəlib, qoyun kəsib, kabab adlı yemək bişirirlər. Heç kəsə

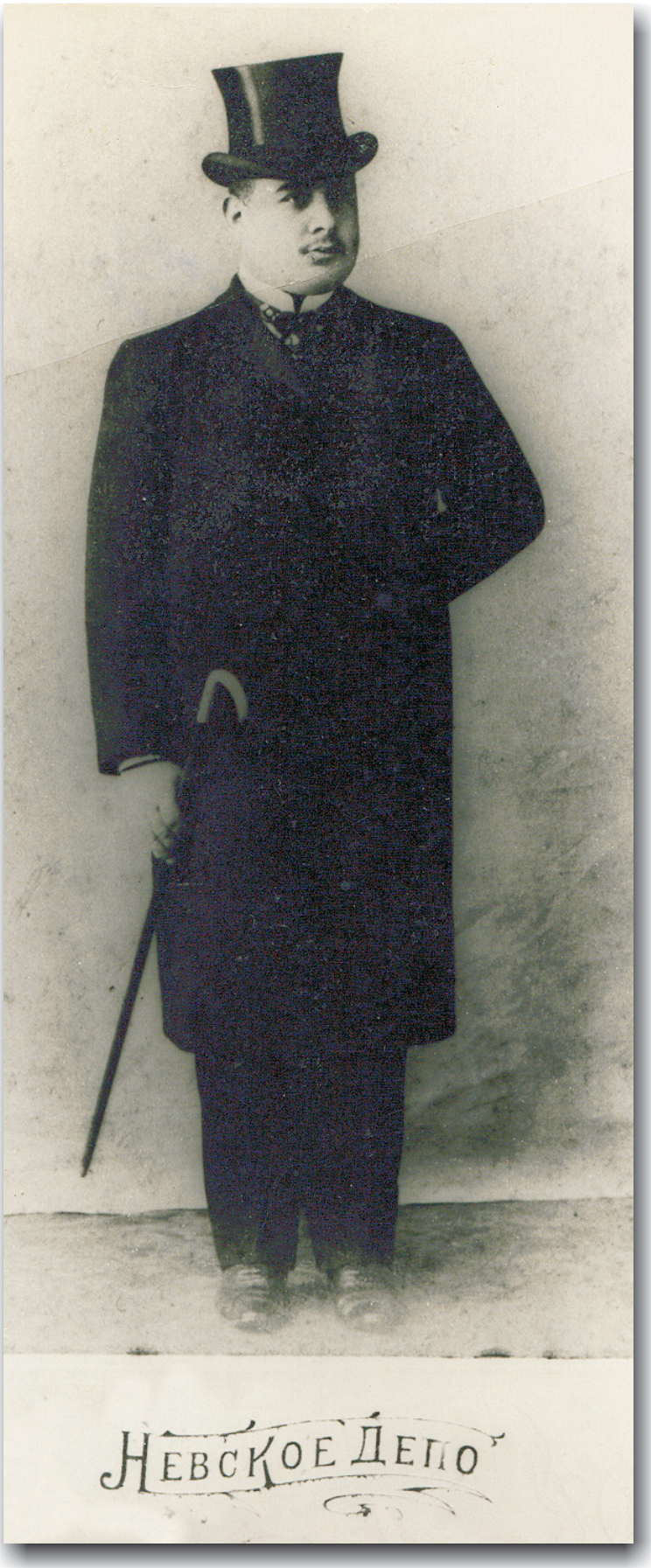

fikir verməyib, kababı nuşcanlıqla yedik.

Mansurla **Parisə** gəzməyə getmişdik. Hər dəfə ora gedəndə Peterburqdan tərcüməçimiz Aleksandrı özümüzlə aparırdıq. Fransızca az-çox bilirdim, amma biz onunla rusca danışırdıq, o da fransızlarla fransızca. Getdik restorana. Soruşduq ki, yeməyə nə var. Bizə xırda-xırda buterbrod gətirdilər hərəmizə bir dənə. Dedik ki, bu nədir belə, bununla adam doya bilər? Bundan yüz dənə gətirin. Əvvəlcə inanmadılar. Sonra gördülər ki, fikrimiz ciddidir, yüz buterbrodu gətirdilər. Mirzə Mansur bir tərəfdən, mən bir tərəfdən bu yüz dənə buterbrodu bir saat çəkməmiş yedik. Elə təzə yeyib qurtarmışdıq ki, bir də gördük, kimsə şəklimizi çəkmək istəyir. Sən demə, Parisin hansısa qəzetindən müxbir gəlib ki, bu yüz buterbrod yeyən iki qafqazlının şəklini çəkib, qəzetə vursun. Nə isə, şəklimizi çəkdilər. Daha bunlar bilmirdi ki, biz bir oturuma manatlıq nimçədə (bulud - red.) plov yeyirik. Bu işə tərcüməçimiz Aleksandr da mat qalmışdı.

Mirzə Mansur Mansurov (1910)



Vyana opera teatrı. XIX əsrin sonunda

Tez-tez **Vyanaya** tamaşalara və konsertlərə gedərdim. Oralarda çoxlu dost-tanışım vardı. Bir gün dostlarımla İmperator teatrında operaya baxırdıq. Səhnədə gözəl bir xanım oxuyurdu. Tamaşadan sonra məni onunla tanış etdilər. Bu primadonna Zelma Kurts idi. Sonralar biz bir-birimizə məktub yazardıq. Hər dəfə yolum Vyanaya düşəndə onunla görüşərdik.



Süleyman Mansurov
(1915)

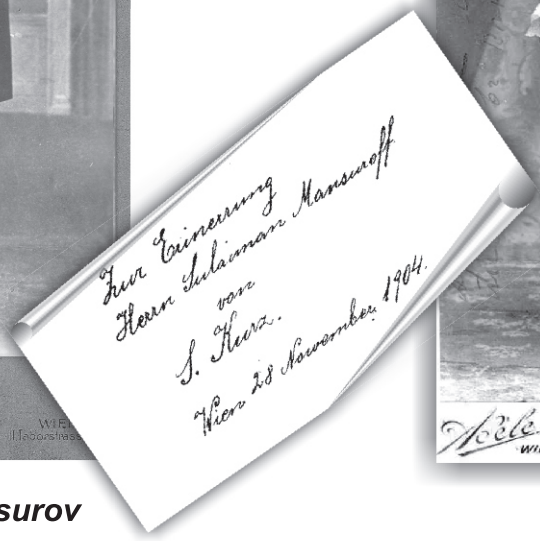



Zelma Kurts
(1912)



Süleyman və Mansur Mansurovlar
(Wien, 1905)

Qardaşım Mansurla Avropanın çox ölkəsini gəzmişik. Hər dəfə də başımıza maraqlı işlər gəlib. Bir dəfə **Lüksemburqda** hamama getmişdik. Bizim hamamların yerini verməsə də, babat idi. Ordan getdik Parisə. Düşdük mehmanxanaya. Səhəri gün gördük ki, portye bizi axtarır. Demə ki, Lüksemburqda hamamda Mirzə Mansurun brilyant üzüyü qalıbmış. Onlar da göndəriblər dalımızca.

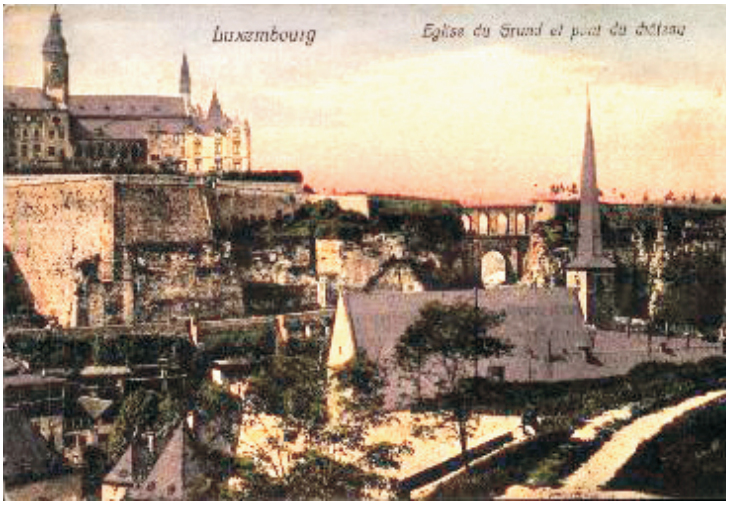

Lüksemburq (1900)



Süleyman Mansurov (1914)

Parisdə kabaredəyik. Mən, bir də Mansur. Yarıçılpaq qadınlar Kan-kan oynayır (varyete red.). Birdən qadınlardan biri bizim qabağımıza gəlib, paltarının ətəyini qaldırıb fırlandı. Ətir iyi bizi vurdu. Mansur qarsonlardan birini yanına çağırdı. Pul verib dedi ki, get, o qadından soruş ki, niyə belə elədi? Qarson xəbər gətirdi, bəs xanım deyir ki, bu, ancaq mənim zahirimin ətridir… Mansur qarsona dedi ki, məni o xanımın yanına apar. Bir azdan sonra qayıdıb, utana-utana mənə dedi: Məşədi, gərək bağışlayasan, bu gecə mehmanxanaya tək qayıdacaqsan…

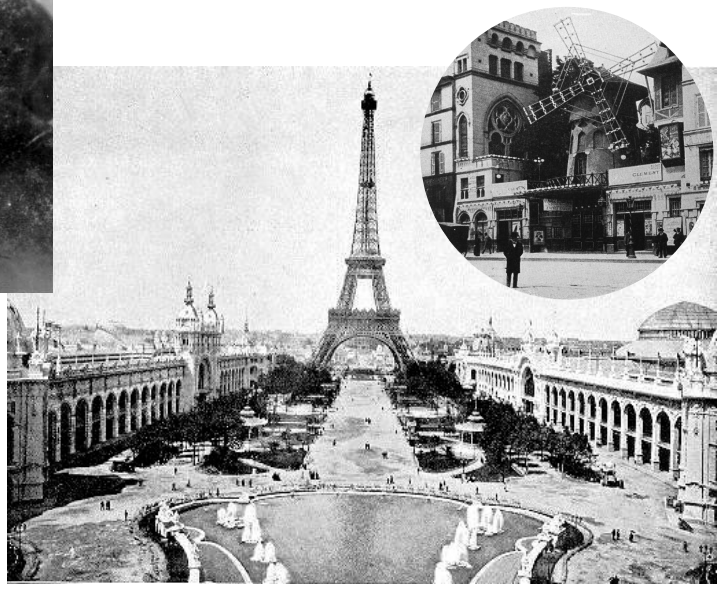

.Paris (1900)

Məşədi Süleyman bəy hər dəfə Avropadan Bakıya qayıdanda mütləq ya Moskvada, ya Peterburqda, ya da ki Kiyevdə bir neçə gün qalıb istirahət edərdi.

Moskvada olarkən o, tez-tez “Ermitaj Olivye” restoranına gedərdi. Bu restoran o zaman Moskvanın ən məşhur fransız restoranı sayılırdı. Bura şəhərin ən tanınmış ziyalıları istirahətə, günlərini keçirməyə gələrdilər. Əslində “Ermitaj Olivye” təkcə restoran yox, həm də hər cür rahatlığı olan gözəl bir mehmanxana idi. Məşədi Süleyman bəy danışardı ki, kiçik qardaşı Mirzə Mansurla restoranın yay zalında nahar etməyi çox xoşlayardılar. Çünki, burda elə maraqlı adamlar olurdular ki, onlara tamaşa etdikcə yemək də yaddan çıxırdı. Hər dəfə burda nahar edəndə, yalnız bu restoranda hazırlanmış “Olivye” salatı yeyərdilər. Ümumiyyətlə, buradakı yeməklər avropadakı yeməklərdən heç də geri qalmırdı.







“Ermitaj Olivye” restoranı



Atam danışardı ki, babam Məşədi Süleyman bəy gəzdiyi yerlərdən danışanda, Moskvadakı əfsanəvi “Yar” (Yard) restoranını mütləq xatırlayardı. O deyirdi ki, bu restoran Moskvanın tarixidir, Napoleonun məğlubiyyətindən bir neçə il sonra açılıb. Bir çoxları kimi “Yar” restoranı da fransız yeməkəri ilə məşhur idi, çünki, onun da sahibi fransız idi.



“Yar” restoranı

Məşədi Süleyman bəy, qardaşı Mirzə Mansur, yaxın dostları Hüseyn bəy Xanlarov və İbrahim bəy Abdinov dəfələrlə bu restorana qaraçı xoruna qulaq asmağa və əylənməyə gələrdilər. Məşədi Süleyman bəy deyirdi ki, məşhur rus müğənnisi Fyodr Şalyapinlə onun ilk tanışlığı da məhz bu restoranda olub. Çünki, rusiyanın bir çox zadəganları və məşhur ziyalıları – rəssamlar, musiqiçilər, artistlər, şair və yazıçılar məhz burada toplaşardılar. Məşədi Süleymanın dediyinə görə sonralar Şalyapinlə dəfələrlə İtaliyada, Rusiyada və digər avropa ölkələrində də bir çox ziyalı yığıncaqlarında görüşüblər. Məşədi Süleyman bəy danışırdı ki, hətta bir dəfə Şalyapini Monte-Karloda Opera teatrında olarkən hansısa tamaşada oxuyan zaman görüb.



Fyodor Şalyapin (1913)



Moskvanın digər böyük və əzəmətli restoranı “Metropol” idi. 1909-cu ildə babam Məşədi Süleyman bəy Hüseyn bəy Xanlarovla yeni ili Moskvada məhz həmin restoranda keçirməyi qərara alırlar. Məşədi Süleymanın sözlərinə görə, “Metropol” başqa restoranlardan ora gələn qonaqları ilə fərqlənirdi. O deyirdi ki, burda toplaşanların arasında demək olar ki, ziyalı və tanınmış adamları görmədim. Gələnlərin hamısı pullu adamlar, yəni, rusiyanın milyonçuları idi. Onların arasında bir neçə Bakı milyonçularına da rast gəldik.

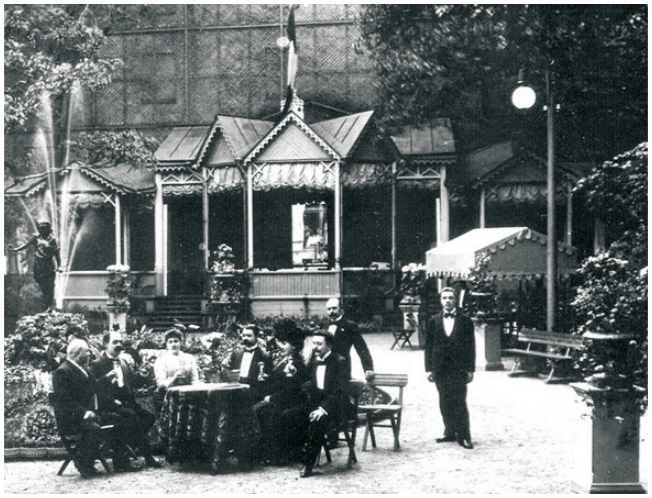

“Kontan” restoranının yay bağçası

Peterburq Rusiyanın ən gözəl şəhəri idi. Məşədi Süleyman bu şəhərə dəfələrlə gəlib. Ən çox “Kontan” və “Ernest” restoranlarına, tanınmış musiqiçilərə qulaq asmağa gələrdi. Bu restoranlar Peterburqda ən bahalı və dəbdəbəli sayılırdılar. Restorana daxil olanda adamı çox böyük hörmət-izzətlə qarşılayırdılar, inzibatçı soruşurdu ki, harda əyləşmək istəyirsiniz, səhnəyə yaxın, yada ki, səs az olan yerdə. Nəhayət əyləşəndən sonra ofisiantlar yaxınlaşırdılar. Mən ən çöx onların geyimlərini müşahidə edirdim, inzibatçı smokinqdə, ofisiantlar isə frakda idilər, hamısı da ağ əlcəklər geymişdilər. Milliyətcə müxtəlif olan müsiqiçilərin repertuarında əsasən qaraçı mahnıları və rus romansları idi. O zamanın Peterburqda olan məşhur restoranların demək olar ki, hamısında olmuşam – “Palkin”, “Medved” və başqaları. “Vena” restoranında orkestr yox idi, amma salonda fortepiano var idi. Həm də ki, burda başqa restoranlardan fərqli olaraq, müştərilər söhbət eləməyə, içki içməyə və hətta fransız güləşinə baxmağa gəlirdilər. O vaxtlar fransız güləşinə restoranlarda tamaşa etmək avropada da çox dəbdə idi.

1908-ci ildə qardaşım Mirzə Mansuru aparmışdım özümlə Peterburqa. Getməkdə məqsədimiz atam Məşədi Məlikin dostları ilə görüşmək idi. Atam tapşırmışdı ki, Peterburqda Hüseynqulu ağa Ramazanov ilə görüşüm, Bilgəhdəki 4 bağın torpaqlarını sənədləşdirmək idi. Hüseynqulu ağa bizi çox yaxşı qəbul elədi, atamın tapşırıqlarını yerinə yetirdim. Peterburqda daha bir görüşümüz Zəyəmli Allahyar ağa Zülqədərov, onun bacısı oğlu doktor Qara bəy Qarabekov və kürəkəni Rəhim bəy Xəlilbəyli ilə oldu. Onlar da bizim kimi, Peterburqda yaşayan dostumuzun toyuna dəvət almışdılar. Həmin günlərdə mən də, Allahyar ağa gili də Rusiyada yaşayan müsəlmanların yığıncağına da dəvət olunduq. Orada yığıncaq iştirakcıları 1906-cı ildə Nijni-Novqorod şəhərində keçirilən Rusiya müsəlmanlarının üçüncü qurultayının bəzi məsələlərini həll eliyirdilər, biz də qırağda oturub onlara tamaşa eliyirdik.

Peterburqda olduğumuz vaxt Allahyar ağa, onun qohumları və Hüseynqulu ağa Ramazanov ilə birlikdə Peterburqda ən yaxşı sayılan "A.Rentz & F.Shrader" fotoqrafında xatirə şəkli də çəkdirdik. Onu da deyim ki, bu fotoqraf cox ciddi, amma üzügülər adam idi. Sonralar mən Hüseyn bəylə dəfələrlə həmin bu kişinin yanında şəkillərimizi çəkdirmişik.



Sağdan: Hüseynqulu ağa Ramazanov, Mirzə Mansur, Məşədi Süleyman bəy Mansurov, Allahyar ağa Zülqədərov,Qara bəy Qarabəyov, Rəhim bəy Xəlilbəyli (Sankt Peterburq, 1 mart 1908)

Mansurla mən iki həftə Peterburqda olduq. Köhnə tanışlarımız Abbas Mirzə və Cavad ağa ilə də tez-tez görüşürdük. Bir gün onlar bizi “Passaj” teatrında “La Veuve Joyeuse” operettasına baxmağa apardılar. Mən bu tamaşanı neçə il əvvəl Parisdə görmüşdüm, istəyirdim ki, Mansur da baxsın. Bu operetta gördüklərimin hamısından yaxşı idi.



«Passaj» teatrı

O vaxtlar Peterburqda çoxlu sinematoqraflar var idi. Mən hər dəfə orda olanda mütləq filmlərə baxmağa gedirdim. «Piccadilly», «Moulin Rouge» və «Majestic» Mansurla ən çox getdiyimiz sinematoqraflar idi.



Sankt Peterburq (1908)

1900-cü ildə Məşədi Süleyman dostları İsmayıl Nağıyev və Hüseyn bəy Xanlarovla Parisdə keçirilən Dünya sərgisinə gedirlər. Məşədi Süleyman bəy danışırdı ki, “O vaxtlar bu dünyanın ən böyük sərgisi idi, pavilyonları gəzməklə qurtarmırdı. Biz hər gün nahar etməyə Eyfel qülləsinin birinci qatındakı restorana gedirdik. Ordan görünən mənzərəni heç nəyə dəyişmərəm. Ümumiyyətlə, mən həmişə Parisə gələndə mütləq Eyfel qülləsinə qalxardım, ordan şəhəri seyr eləmək çox gözəl olurdu. Onu da demək istəyirəm ki, Parisin əzəməti məhz Eyfel qulləsidir.



Paris 1900-cü il

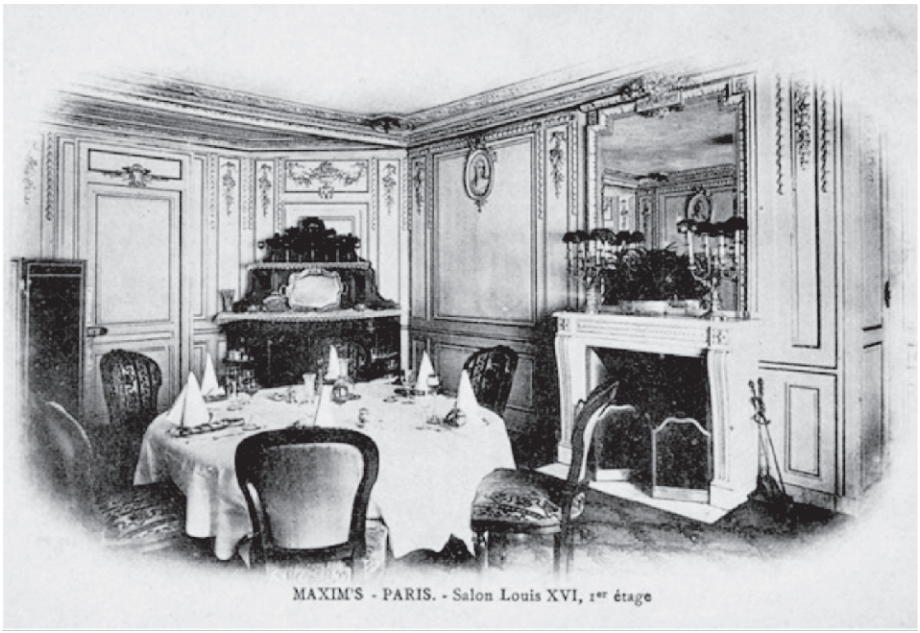

Bundan başqa biz tez-tez “Maksim” restoranında da olurduq, ora təkcə fransızlar yox, dünyanın ən məşhur adamları da gəlirdilər.

“Maksim” restoranı





Paris (1900)

1905-ci ilin axırlarında Məşədi Süleyman, bibisi oğlu İbrahim bəy Abdinov və Hüseyn bəy Xanlarov Parisdə idilər. Atam danışardı ki, onlar orada fransız güləşi üzrə dünya çempionatına baxmağa getmişdilər.



İbrahim bəy Abdinov (1906)

Məşədi həmişə rus pəhləvanı İvan Poddubnı haqqında ürək dolu danışardı. O deyirdi ki, bu adama dünyada bərabər pəlvan yox idi. Poddubnı Fransada o qədər populyar idi ki, bütün şəhər onun şəkilləri ilə dolu idi.



İvan Poddubnı (Paris, 1905-ci il)



Məşədi Süleyman bəy 1912-ci ildə növbəti dəfə Parisdən qayıdandan sonra özünə avtomobil almaq fikrinə düşür və elə də edir. O, “Fiat Zero” markalı maşın alır. Qara rəngli olan bu maşın üstü açılıb-bağlananlardan idi. Atam danışardı ki, Məşədi Süleymanın çox xoşu gəlirdi maşın sürməkdən, hətta bir neçə dəfə böyük qardaşı Məliklə onu da maşına mindirib gəzdirərdi. Sonralar o, bir neçə dəfə də avtomobillərini dəyişir və nəhayət 1920-ci ildə Sovet hökümətinin gəlişi ilə torpaq və mülklərilə bərabər şəxsi əmlakını da itirmək məcburiyyətində qalır.

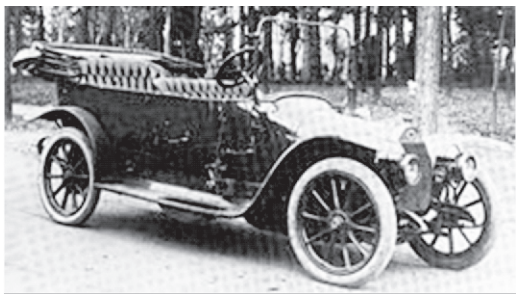

Məşədi Süleyman bəy 1912

Fiat Zero

Parisin hər yeri gözəldir, amma mən daha çox Monparnas bulvarında gəzməyi xoşlayırdım. Oranın bam-başqa abu-havası vardır. Dünyanın məşhur rəssamları, dramaturq və yazıçıları, bəstəkar və şairləri, bir sözlə bütün elm və mədəniyyət adamları hamısı Monparnas bulvarındakı kafelərdə yığışardılar. Mən tez-tez “La Rotonde”, “La Coupole” kafelərinə gedərdim.



Monparnas bulvarı, “La Rotonde” kafesi





Məşədi Süleyman Mansurov Peterburq şəhərində (1905)









Məşədi Süleyman Mansurovun gəzdiyi şəhərlər


Lago di Como-Bellagio.
Via Serbelloni.


Kraków - Krakau
Kościół N. Maryi Panny
Marienkirche

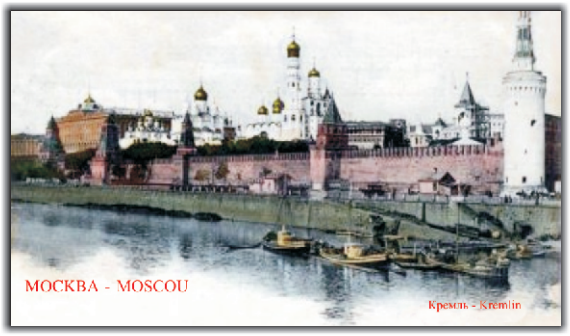
MOCKBA - MOSCOU
Кремль - Kremlin


2002
Luzern - Bahnhof und Pilatus


Istanbul


LONDON FROM AN AEROPLANE.







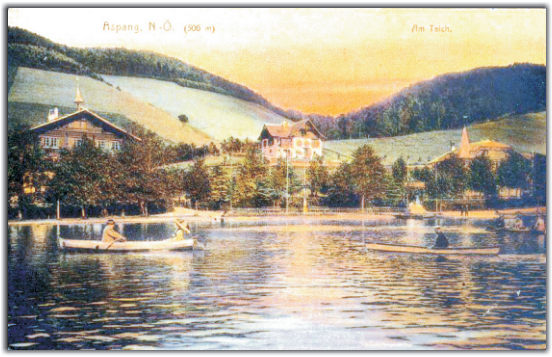



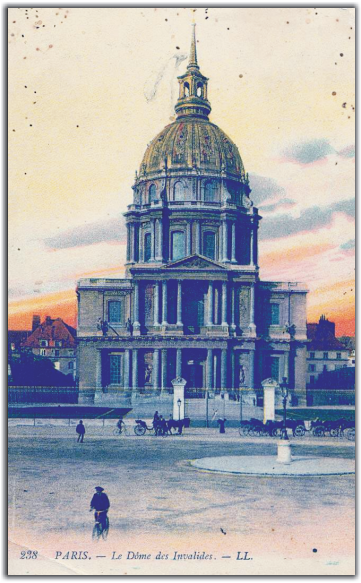

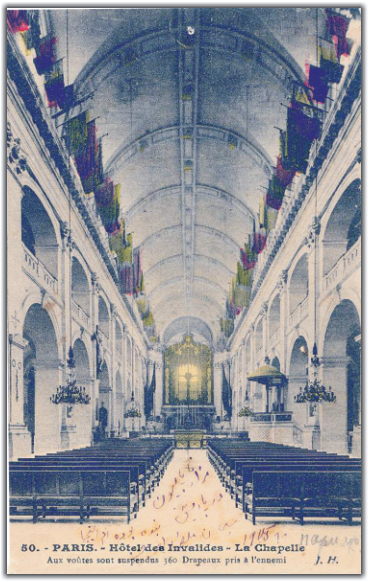

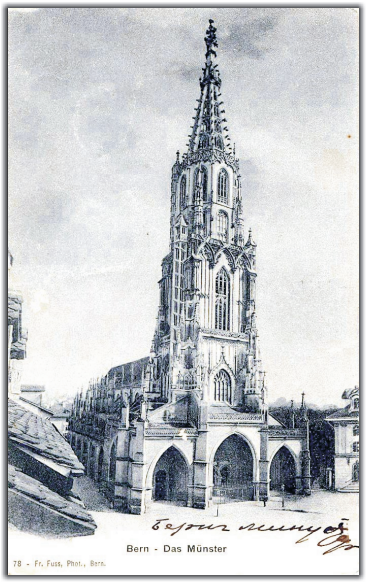

Məşədi Süleyman Mansurovun gəzdiyi şəhərlər


PARIS
PARIS Exposition


CORRIDA DE TOROS
UN QUITE ADORNADO


Bern - Bundespalast




БЕОГРАД Стари Двор
BEOGRAD Stari Dvor

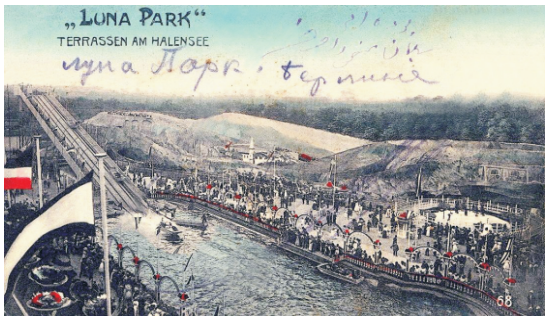
„LUNA PARK"
TERRASSEN AM HALENSEE


Gruss aus Berlin
Im Tiergarten, Löwenbrücke




Москва - Moscou
Трубная Площадь - Place Troubnaia.


ATHENES.
Vue générale de Phalère.

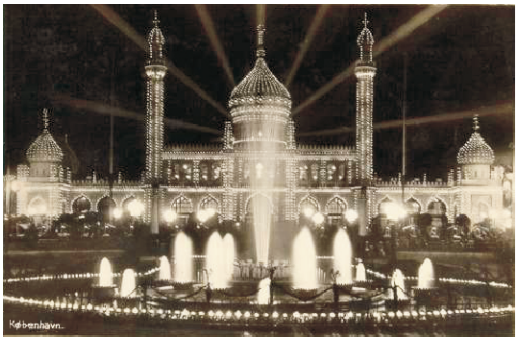
København.


København.






Kurhaus-Promenade Davos

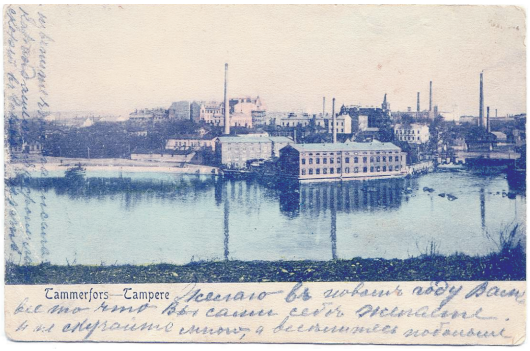
Tammerfors—Tampere


Александровский мостъ


NAPOLI — Marina col Vobuylo (dal punto Franco)

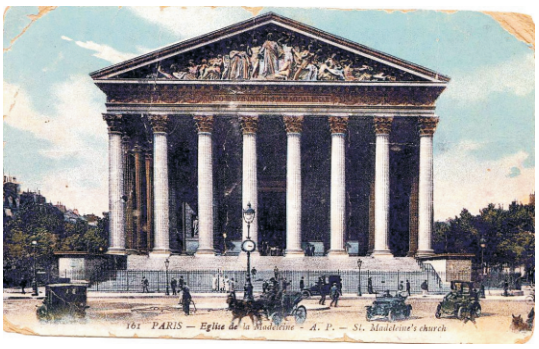

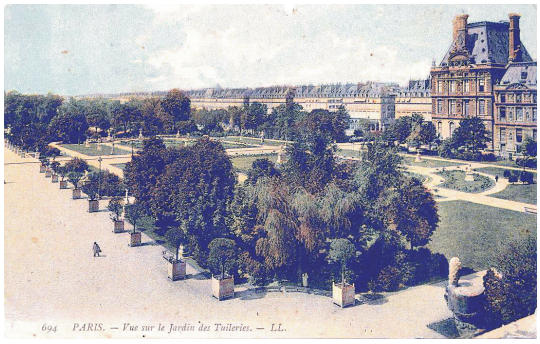













Məşədi Süleyman Mansurovun gəzdiyi şəhərlər













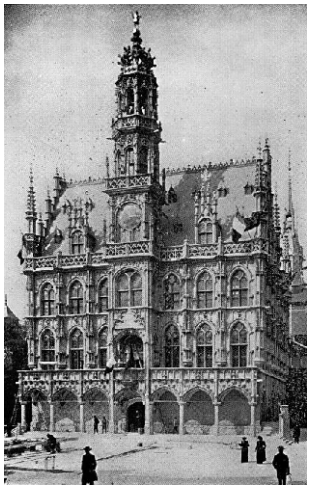





Məşədi Süleyman Mansurovun gəzdiyi şəhərlər




Kraków
Sukiennice


HAMBURG





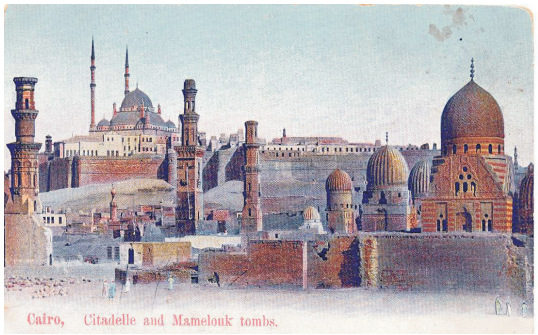
Cairo, Citadelle and Mamelouk tombs.

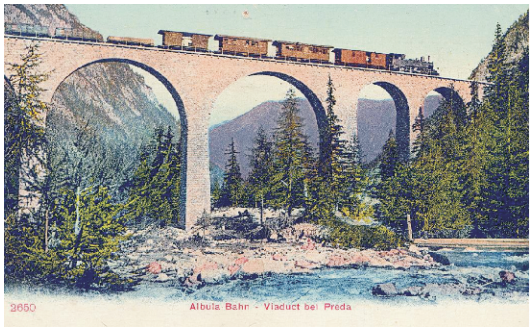
Albula Bahn - Viaduct bei Preda

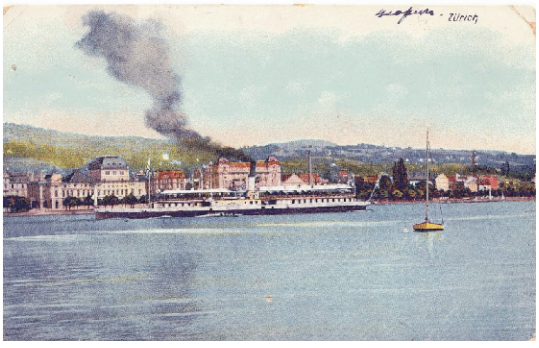

Məşədi Əzizbəyov tez-tez bizə gələrdi. Əsasən də, fəhlələr zabastovka (tətil - red.) edəndə. İşə çıxmayan fəhlələrin ailələri üçün pul istəyirdi. Əmisi vermirdi, odur ki, gəlirdi mənim üstümə. Bacanağım Ağabəy Səfərəliyev Tağıyev teatrının yanındakı bankın upravlyayuşisi (işlər müdiri - red.) idi. Gedib ondan faizsiz-filansız pul götürürdüm, verirdim Əzizbəyova. Çox vaxt o pulu özüm qaytarırdım. Amma pulu bir şərtlə verirdim. Qulağıma çatmışdı ki, Əzizbəyov hökumətə qarşı bir para işlər çevirənlərə qoşulub. Pulu verəndə deyirdim ki, bu pulu ancaq fəhlə ailələrinə verirəm. Daha nə bilim, silah almaqdı, silah satmaqdı, bu işlərnən yoxam. O ailələrdəkilər bizim ana-bacılarımız, bizim uşaqlarımızdı. Ac qalmasınlar...

Pulun o ailələrə çatmasına da özüm nəzarət edirdim.



Şüvəlanda bizim ikimərtəbəli bağımız vardı (o bağ indi də durur- red.). Bütün dostlar, qohumlar o bağa gələrdi. Qubernator, polis rəisi, İsmayıl Nağıyev, Ələsgər bəy Xanlarov və qardaşları inqilabdan əvvəl tez-tez bağımıza gələrdi. Mirzə Mansur səhərlər bağ evinin balkonunda tar çalardı. Evdəki qonaqlar və yoldan keçənlər hamısı gəlib qulaq asardı. İnqilabdan sonra da bağımızın qonaqları əskilmədi. Tez-tez Qəzənfər Musabəyov gələrdi...

20-ci ilin yayında bir gün Qəzənfər Musabəyov və Nəriman Nərimanov bizə gəldi. Bu adamların "kefkom Mansurovlar"ın bağına gəlməyi elə-belədən deyildi. Hamı bilirdi ki, atam Məşədi Məlik də, qardaşım Mirzə Mansur da, mən də heç bir pis işlə məşğul olmuruq. İşimiz-gücümüz təkcə



musiqidir, sənətdir.

Nəriman Nərimanov bir xeyli bizim bağda qaldı. Axşamlar oturub söhbət edərdik. Oğlanlarımdan Bəhram bizim qulluğumuzda durardı. O vaxt Bəhramın 9 yaşı vardı. Evdə qadın olmadığından uşaqlarıma hər şeyi öyrətmişdim. Nəriman Nərimanov səhərlər durub, idarəyə gedərdi, öz biratlı pirlotkasında. Bir gün də mənə dedi ki, Süleyman, sən Allah, məndən incimə, istəyirəm köçüm Rza bəy Səlimxanovun bağına. Burda hər cür rahatlığım var. Sizdən də çox razıyam. Amma bura hündürdür, çətin nəfəs alıram. Ona görə də gedirəm Rza bəyin bağına. Ora həm də idarəyə yaxındır... Düzdür, uşaqlar bir az bikef oldular, amma olacağa çarə yoxdur.

Məşədi Süleyman və Mirzə Mansur Mansurovlar dostları ilə Pyatiqorskda (1906)



İçəri Şəhər, Qoşa Qala qapısı.

EPİLOQ

Hər zamanın bir hökmü, hər insanın bir taleyi olur. Nə torpaq dəyişir, nə səma dəyişir, amma insanlar bu dünyadan köçüb gedirlər. Bəziləri heç kəsin yadına düşməsə də, elələri var ki, indi də hörmətlə xatırlanır və yad edilir. Onların işıqlı dünyaları tək bir nəslin deyil, bir şəhərin deyil - vətənin tarixidir.
Allah sənə rəhmət eləsin, ay Məşədi Süleyman ! Nə yaxşı ki, səndən bu xatirələr, sənədlər, foto-şəkillər qalıb. Nə yaxşı ki, yurdumuzun sənin kimi taleləri bir-birinə bənzər ziyalıları olub.

...Qarşımızda Məşədi Süleymanın əlyazmaları. Xatirələr 1920-ci ildə bitir. Şura hökümətinin gəlişi hər şeyi alt-üst elədi. Neçə işıqlı zəkalar söndü, neçə arzular yarımçıq qaldı.

Ömrünün son gününə qədər Pervomayski küçəsi 111-də hökümət tərəfindən verilmiş bir otaqlı kiçik mənzildə ailənlə birlikdə yaşadın.



Məşədi Süleyman Mansurov və nəvəsi Eldar (1952)

Sənin mülklərini, torpaqlarını, var-dövlətini əlindən aldılar, bircə muğamdan başqa. Muğam və tar son məqamda sənin köməyinə gəldi. Suraxanski küçəsində kiçik bir emalatxanada tar ustası işlədin. Səni unutmayan şəhərin ziyalı və musiqiçiləri tez-tez bu ocağa gələrdilər.



Məşədi Süleyman bəy Mansurov (1953)

Bu arada bir yada da düşdün. Səni “Səbuhi” filmində kiçik epizoda çəkdilər. Səndən təkcə o qalıb bizə canlı görüntü, kino yaddaşımızdan bir xatirə.

Sonralar Məşədi Süleymanın oğlu Bəhram Mansurov atası haqqında xatirələrini belə nəql edərdi:

- “İkinci dünya müharibəsi illəri idi. Qardaşım Nadir cəbhədə idi. Mən də bir tarzən kimi konsert briqadalarının tərkibində tez-tez əsgərlər qarşısında çıxış edirdim.

Hərə özünü bir təhər dolandırırdı. Biz atamla bir evdə yaşayırdıq.

Qış vaxtı idi. Atama təzə palto almışdım. Aradan bir neçə gün keçəndən sonra gördüm ki, kişi soyuqdan büzüşmüş halda evə gəldi. Soruşdum ki, Məşədi, bəs palto hanı? Dedi ki, filankəsi küçədə gördüm, soyuqdan ölürdü. Paltomu çıxarıb verdim ona, fikirləşdim ki, birin də alarsan mənə.

Həmişə atama cib-xərci verirdim. Hər dəfə də evə pulsuz gələrdi. Soruşanda ki, bəs pulun hanı, deyərdi ki, kasıb-kusuba verdim, gedib balalarına çörək alsınlar”...

Ömrünün son 35 ilini necə yaşadı - bir özü bildi, bir də övladları.

Məşədi Süleyman 19 aprel 1955-ci ildə dünyasını dəyişdi.

Nə yaxşı ki, 30-cu illərdə Bülbülün sözünü yerə salmadın, öz xatirələrini yazdın.

Nə yaxşı ki, elədiyin yaxşılıqlar qarşına çıxdı - repressiyalar zamanı sənə toxunmadılar, o böyüklüyünə, o kişiliyinə hörmət elədilər.

Nə yaxşı ki, indi zaman da bizimdir, vətən də bizim.

Nə yaxşı ki, sənin davamçıların nəvələrin, nəticələrin, kötükcələrin var. Böyüyür öz əzəli ənənələrinə sadiq qalan Mansurovlar şəcərəsi.





شهادتنامه

СВИДѢТЕЛЬСТВО.

ویرولور بو شهادتنامه زاقافقاسک شیعه مذهب مسلمانلارینک ادارهٔ روحانیه‌سندن اولخصوصده‌که

Дано сіе изъ Закавказскаго Шіитскаго Духовнаго Правленія въ томъ, что житель

Губерніи

Сулейманъ Мешеди Мамикъ оны родился отъ законной жены отца своего Мешеди Мамикъ Мансурова Солтанъ-Бакумы Мирза Бахимъ кизы въ тысяча восемьсотъ семьдесятъ второмъ году пятнадцатаго Октября

فلهذا ادارهٔ روحانیه بو شهادتنامه‌نی امضا ایدوب پادشاهلق مهریله ممهور ایتدی یازیلدی

نوئابرینک ۲۸ مجی کوننده ۱۸۸۹ مجی ئیلده

въ чемъ Духовное Правленіе подписью и приложеніемъ казенной печати удостовѣряетъ

Ноября 28 дня 1889 года гор.

تفلیس شهرینده نمره ۱۷۹۸

Тифлисъ №1798.

مدیر صدارت ادارهٔ روحانیه عوض شیخ الاسلام ممالک زاقافقاسک

Предсѣдатель Духовнаго Правленія Закавказскій Шейхъ-уль-Исламъ

Члены:

عضوهای ادارهٔ روحانیه



AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

ÖLÜM HAQQINDA ŞƏHADƏTNAMƏ

Vətəndaş Mansurov
soyadı,
Süleyman Məlikovic
adı, atasının adı
19 aprel 1955 ci il
gün, ay, il
on doqquz aprel min doqquz
rəqəm və yazı ilə
yuz əlli beşinci il ildə ölmüşdür.

Bu barədə ölüm haqqında akt qeydləri kitabında 1955 ilin aprel ayının 19 günündə 285 № ilə qeyd edilmişdir.

Ölümün səbəbi Ürəyin paralici, kiporbanin xəstəlik

Öldüyü yer: şəhər, kənd Bakı şəhəri

rayon

vilayət (ölkə)

respublika Azərbaycan R

Qeyd edilən yer Bakı şəhəri
vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının
Losamol rayon VVA dö
dövlət qeydiyyatı orqanının adı və
şöbəsi
olduğu yer

Verildiyi tarix "16 dekabr 2003 il.

M.Y. Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı şöbəsinin müdiri

AZ-I № 079647

«ATRA» şirkəti

Məşədi Süleyman bəy Mansurovun doğum və ölüm haqqında şəhadətnamələri

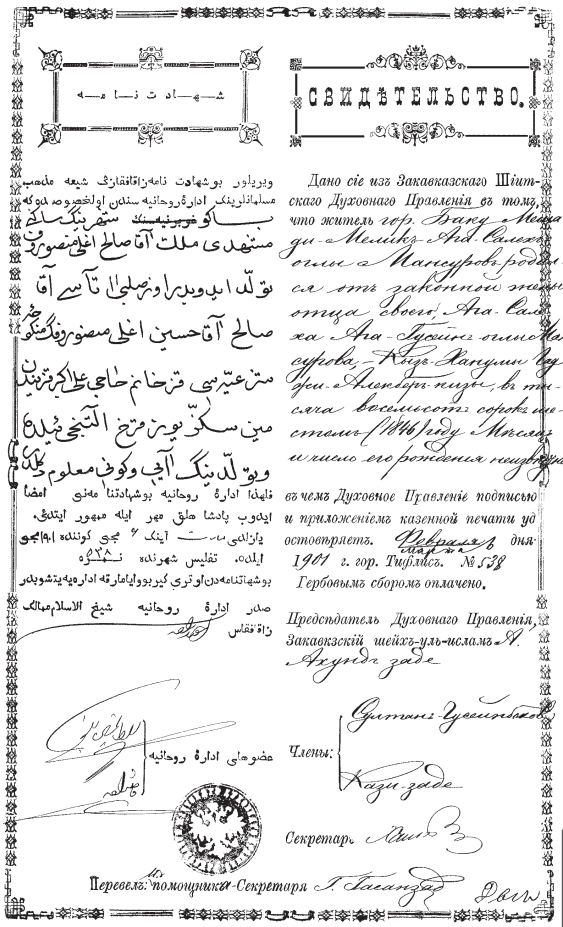

СВИДѢТЕЛЬСТВО.

Дано сіе изъ Закавказскаго Шіитскаго Духовнаго Правленія въ томъ, что житель гор. Баку Мешади-Меликъ-Ага-Салехъ оглы Мансуровъ родился отъ законной жены отца своего Ага-Салеха Ага-Гусейнъ оглы Мансурова, Кызъ-Ханумы Гаджи-Алекберъ-кызы, въ тысяча восемьсотъ сорокъ шестомъ (1846) году. Мѣсяцъ и число его рожденія неизвѣстны, въ чемъ Духовное Правленіе подписью и приложеніемъ казенной печати удостовѣряетъ. Февраля дня 1901 г. гор. Тифлисъ. № 538

Гербовымъ сборомъ оплачено.

Предсѣдатель Духовнаго Правленія, Закавказскій шейхъ-уль-исламъ А. Ахундъ заде

Члены: Султанъ-Гусейнбековъ, Кази-заде

Секретарь

Переводъ: Мл. помощникъ Секретаря Г. Гасанзад

Məşədi Məlik bəy Mansurovun doğum və ölüm haqqında şəhadətnamələri

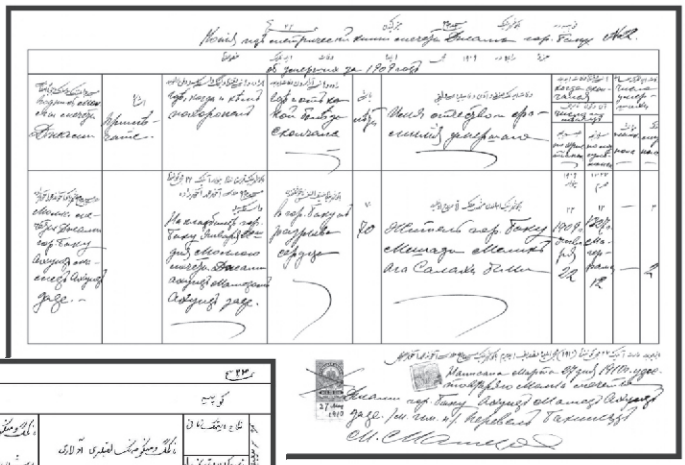

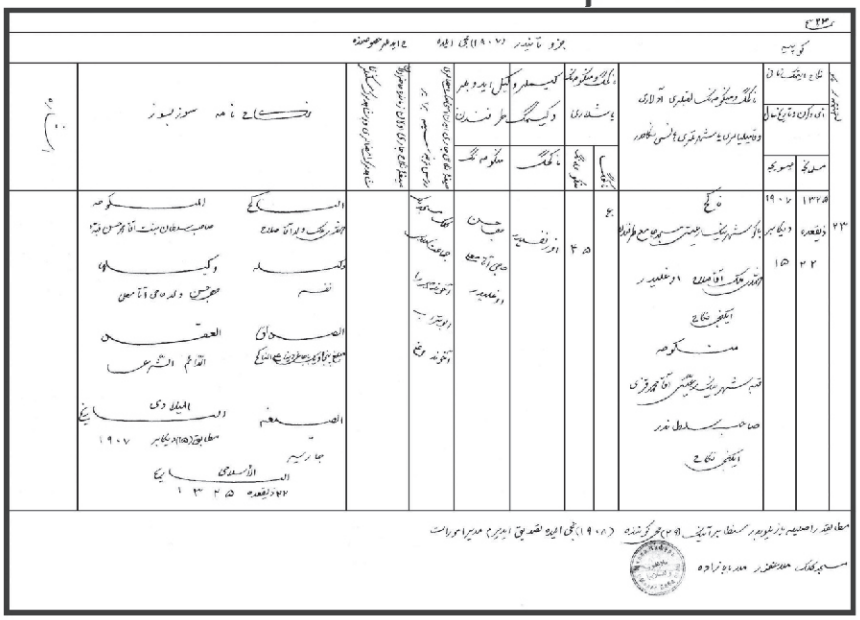

Məşədi Məlik bəy Mansurovun Soltanbəyim xanım Mirzə Baxış qızı ilə kəbin haqqında şəhadətnaməsi

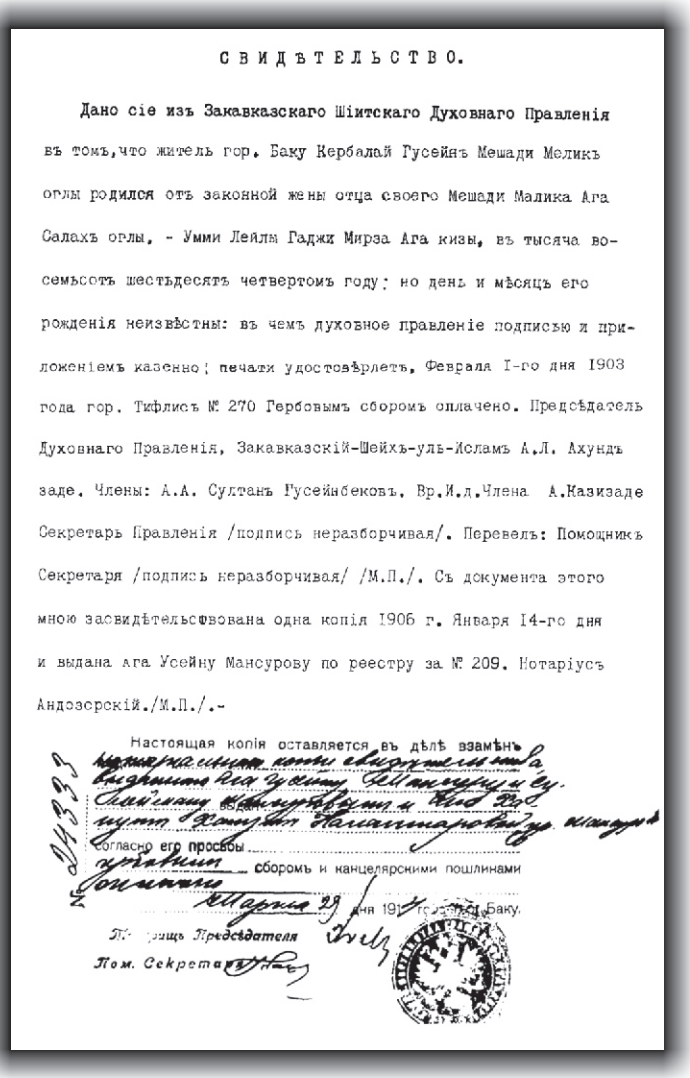

С В И Д Ѣ Т Е Л Ь С Т В О.

Дано сіе изъ Закавказскаго Шіитскаго Духовнаго Правленія въ томъ, что житель гор. Баку Кербалай Гусейнъ Мешади Меликъ оглы родился отъ законной жены отца своего Мешади Малика Ага Салахъ оглы, - Умми Лейлы Гаджи Мирза Ага кизы, въ тысяча восемьсотъ шестьдесятъ четвертомъ году; но день и мѣсяцъ его рожденія неизвѣстны: въ чемъ духовное правленіе подписью и приложеніемъ казенно; печати удостовѣряетъ, Февраля I-го дня 1903 года гор. Тифлисъ № 270 Гербовымъ сборомъ оплачено. Предсѣдатель Духовнаго Правленія, Закавказскій-Шейхъ-уль-Исламъ А.Л. Ахундъ заде. Члены: А.А. Султанъ Гусейнбековъ, Вр.И.д.Члена А.Казизаде Секретарь Правленія /подпись неразборчивая/. Перевелъ: Помощникъ Секретаря /подпись неразборчивая/ /М.П./. Съ документа этого мною засвидѣтельсфвована одна копія 1906 г. Января 14-го дня и выдана Ага Усейну Мансурову по реестру за № 209. Нотаріусъ Андозерскій./М.П./.-

Настоящая копія оставляется въ дѣлѣ взамѣнъ [illegible] согласно его просьбы [illegible] сборомъ и канцелярскими пошлинами [illegible] дня 1917 года [illegible] Баку.

Товарищъ Предсѣдателя

Пом. Секретаря [illegible]

№ 24333

Ağa Hüseyn Məşədi Məlik oğlu Mansurovun doğum haqqında şəhadətnaməsi

С В И Д Ѣ Т Е Л Ь С Т В О.

Дано сіе изъ Закавказскаго Шіитскаго Духовнаго Правленія въ томъ, что жительница города Баку Ана Ханума Мешади Меликъ кизы родилась отъ законной жены отца своего Мешади Мелика Ага Салахъ оглы Мансурова, Султанъ Бегума Мирза Бахишъ кизы, въ тысяча восемьсотъ восемьдесятъ первомъ /1881/ году. Мѣсяцъ и число ея рожденія не извѣстны; въ чемъ Духовное Правленіе подписью и приложеніемъ казенной печати удостовѣряетъ. Января I дня 1903 года гор. Тифлисъ. Февраля..... № 271. Гербовымъ сборомъ оплачено. предсѣдатель духовнаго Правленія, Закавказскій Шейхъ-Уль-Исламъ А.Ахундъ заде.Члены Султангусейнбековъ. и Кази-заде. Секретарь Правленія Перевелъ: И.д.Помощникъ Секретаря Г.Гасанзаде /М.П./.-

Anaxanım Məşədi Məlik qızı Mansurovanın doğum haqqında şəhadətnaməsi

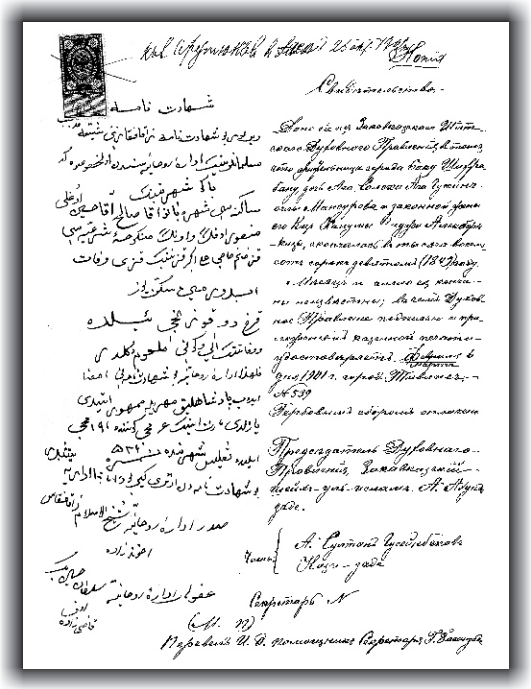

Şəhrəbanu Ağa Salah qızı Mansurovanın ölüm haqqında şəhadətnaməsi

هو الموبين قلوب عباده

بسم الله وبالله وصلى الله على محمد وآله

النكاح ٣٨ وكيله

العاقل الرشيد عبد المطلب [illegible] ابوه

المنكوحة ١٥ وكيلها

العاقلة الرشيدة [illegible] عزت [illegible]

الصداق العقد هو

مبلغ سيصد [illegible] الداعي الشرعي

التاريخ ١٣١٣ التاريخ ١٨٩٥

في ١١ شهر رجب المرجب في ١٦ ما ديكابر

نداجرينا صيغة النكاح الدائم

مدير امورات [illegible] رسول [illegible]

[illegible]

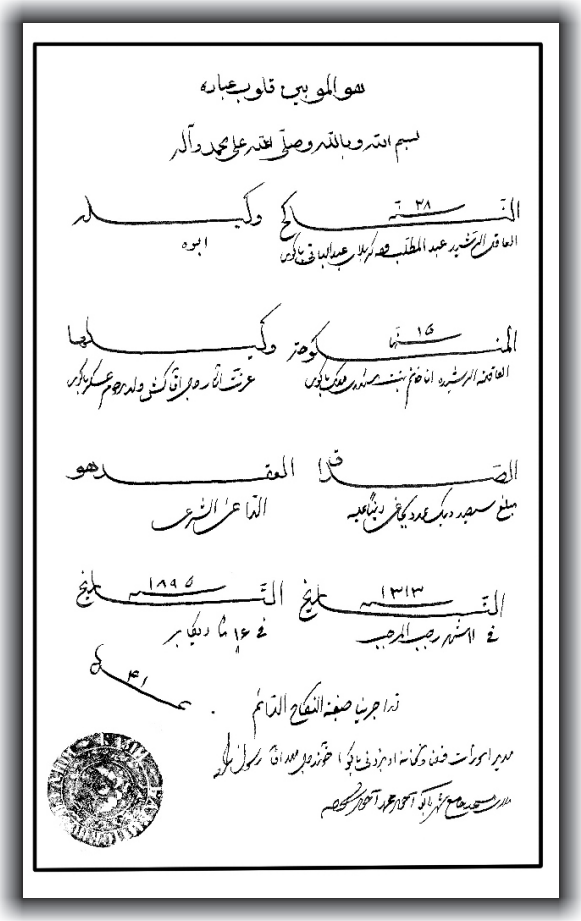

Anaxanım Məşədi Məlik qızı Mansurovanın kəbin kağızı

Qızxanım Hacı Ələkbər qızı Mansurovanın ölüm haqqında şəhadətnaməsi

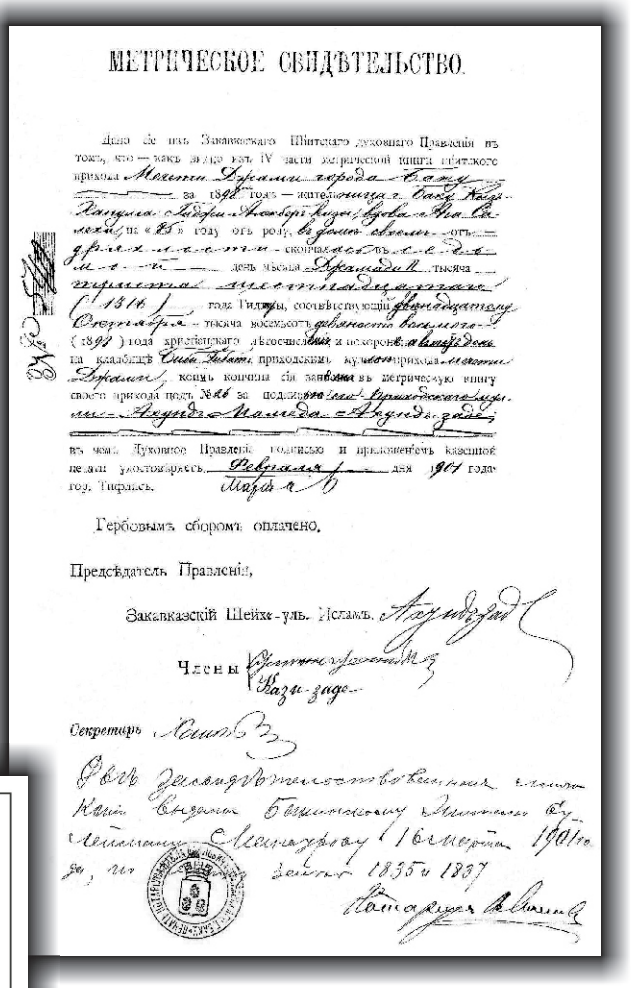

МЕТРИЧЕСКОЕ СВИДѢТЕЛЬСТВО.

Дано сіе изъ Закавказскаго Шіитскаго духовнаго Правленія въ томъ, что — какъ видно изъ IV части метрической книги шіитскаго прихода Мечети Ораами города Баку ——— за 1898 годъ — напечатанная о Баку Кази Хандыла Сейфи Ахмедъ Ага Сыновъ на «85» году отъ роду, вѣдомый своимъ отцомъ ——— дѣдомъ ——— и ——— день мѣсяцъ Ораами тысяча ——— тысячи восемьсотъ девяносто восьмого (1316) года Гиджры, составляющій христіанскаго (1898) года христіанскаго лѣтосчисленія и помѣченное на клалищѣ Сеид Рабат приходскимъ кладбищѣ Ораами, конецъ копіи сіи записана въ метрическую книгу своего прихода подъ №86 за подписью ——— Кази-заде.

въ чемъ Духовное Правленіе подписью и приложеніемъ казенной печати удостовѣряетъ. Февраля 1 дня 1907 года.
гор. Тифлисъ. Марта 6

Гербовымъ сборомъ оплачено.

Предсѣдатель Правленія,

Закавказскій Шейхъ-уль. Исламъ.

Членъ

Секретарь

Отъ Делопроизводителя Канцеляріи Бакинскаго Шіитскаго Ду... Свидѣтельствуетъ 16 Марта 1907 г.

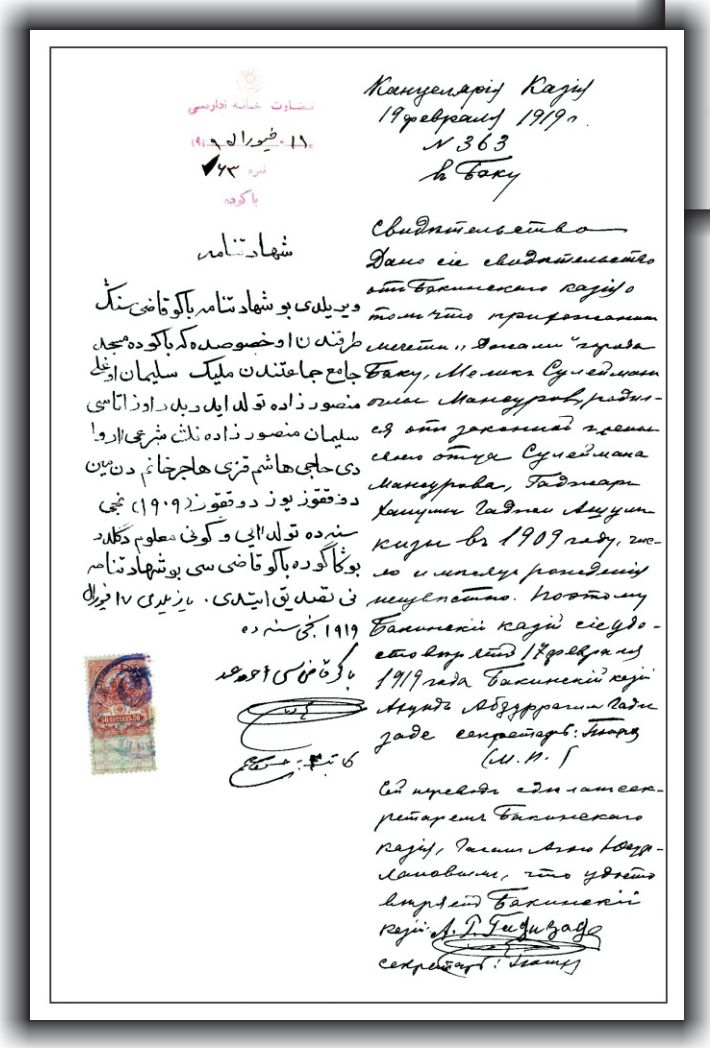

Канцелярія Кази
19 февраля 1919 г.
№ 363
в Баку

Свидѣтельство

Дано сіе свидѣтельство отъ Бакинскаго кази о томъ что приложенная къ сему "справка Баку, Молла Сулейманъ оглы Мансуровъ родился отъ законной жены его отца Сулеймана Мансурова, Тадмаръ ханумъ Гаджи Ашуръ кизи въ 1909 году, что и имѣетъ разсѣяній свидѣтельствъ. Поэтому Бакинскій кази сіе удостовѣряетъ 17 февраля 1919 года Бакинскій кази Ахунд Абдуррагимъ Гаджи заде секретарь: Тахиръ (М. П.)

Сей перевод сдлан с секретаря Бакинского кази, Гаджи Ахмед Ахундалиновым, что удостоверяет Бакинский кази: А. Г. Гаджизаде
секретарь: Тахир

Ağa Məlik Məşədi Süleyman oğlu Mansurovun doğum haqqında şəhadətnaməsi

MANSUROVLAR ŞƏCƏRƏSİ



AĞA HACI KƏRİM BƏY (1694-1768)

AĞA HACI MANSUR BƏY (1731-1796)

MƏŞƏDİ SÜLEYMAN BƏY (1754-....)

MƏŞƏDİ MƏLİK BƏY (1757-....)

AĞA HÜSEYN BƏY (1767-1829)

AĞA HƏSƏN BƏY (1769-....)



AĞA HACI ƏLİ BƏY (1810-1879)

ƏLİ MURAD BƏY (1788-1838)

AĞA SALAH BƏY (1800-1848)

AĞA MƏMMƏD BƏY (1820-....)

RAZİYYƏ XANIM (1823-1901)

MƏHBUBƏ XANIM (1841-1902)



MƏŞƏDİ İSMAYIL BƏY (1842-1888)



MƏŞƏDİ MƏLİK MƏMMƏD BƏY (1845-1909)

ŞƏHRƏBANU XANIM (1847-1848)

MƏŞƏDİ ƏLİ MURAD BƏY (1858-....)

MƏMMƏD QASIM BƏY (1861-....)



KƏRBƏLAYİ AĞA HÜSEYN (1864-1937)

SOLTAN (1867-....)



MƏŞƏDİ SÜLEYMAN BƏY (1872-1955)

ŞƏHRƏBANU XANIM (1879-1893)



ANAXANIM (1881-1944)



MİRZƏ MANSUR (1887-1967)



AĞA SALAH (1901-1928)



AĞA İSMAYIL (1904-1975)



AĞA SADİX (1907-1954)



ÜM LEYLA (1909-1987)



AĞA MEHDİ (1912-1970)



AĞA MƏLİK (1910-1925)



BƏHRAM (1911-1985)



SARA (1913-1995)



NADİR (1916-1972)

TƏLƏT (1915-1942)



ƏNVƏR (1918-1941)



KAMİL (1946-2001)



ELDAR (1952)



AYDIN (1953)



ELXAN (1955)



MƏLİK (1956)



KƏRBƏLAYİ ARİF (1939-2003)



ÜLVİ (1983)



ANAR (1986)



SÜLEYMAN (1977)



BƏHRAM (1979)



RAMİL (1981)



SƏBİNƏ (1982)



HACI ƏNVƏR (1971)

FƏRİDƏ (1973)

РОД МАНСУРОВЫХ

MƏŞƏDÌ SÜLEYMAN BƏY MANSUROV

XATÌRƏLƏR

Tərtib edən: Eldar Mansurov
Redaktor: İsmayıl Dadaşov
Dizayn və qrafika: Emil Qasımov

Çapa imzalanıb: 10.09.2005
Format 210x297
Tiraj 500 ədəd

"EQ" nəşriyyatı